

Byzantina Symmeikta

Vol 12 (1998)

SYMMEIKTA 12

Τὰ οικονομικά τῶν ἐπισκόπων στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰώνα καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σερρῶν

Κρίτων ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.856](https://doi.org/10.12681/byzsym.856)

Copyright © 2014, Κρίτων ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ Κ. (1998). Τὰ οικονομικά τῶν ἐπισκόπων στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰώνα καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σερρῶν. *Byzantina Symmeikta*, 12, 271–317. <https://doi.org/10.12681/byzsym.856>

ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΣΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ 16ου ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

Ὁ μητροπολίτης Σερρών Μακάριος ἀπεβίωσε. Ὁ πατριάρχης βρέθηκε σέ μεγάλη φροντίδα πρὸς τὴν ἀγιωτάτην αὐτὴν ἐκκλησίαν τῶν Σερρῶν, τιμίαν τε οὖσαν καὶ μεγάλην, ἄλλως τε καὶ ἀρχόντων εὐγενῶν εὐποροῦσαν πολλῶν καὶ χρησίμων, ἐτέρου κρείττονος προσώπου ἐπιτυχεῖν. Ἡ ἀσυνήθης αὐτὴ διατύπωση χρησιμοποιεῖται στὴ συνοδική πράξη τοῦ πατριάρχου Συμεῶν Α΄ τοῦ 1486 γιὰ τὸ διορισμὸ ὡς μητροπολίτη Σερρῶν, ὄχι βέβαια τοῦ Γενναδίου, ἀλλὰ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς προκατόχους του, τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Βατοπεδίου Μανασῆ, τοῦ μετέπειτα πατριάρχου Μαξίμου Δ΄¹. Τὴν τιμίαν καὶ μεγάλην καὶ ἀρχόντων εὐπορούντων πολλῶν καὶ χρησίμων ἐκκλησία τῶν Σερρῶν κλήθηκε νὰ ποιμάνει, τουλάχιστον 22 χρόνια ἀργότερα, ὁ Γεννάδιος.

Πότε ἀκριβῶς ἔγινε μητροπολίτης Σερρῶν δὲν γνωρίζουμε. Πάντως ὄχι τὸ 1512 ἢ τὸ 1517 πού πιστεύονταν ὡς σήμερα². Ἡ πρώτη ἀσφαλῆς μαρτυρία τοῦ

* Συντομευμένη μορφή τῆς ἐργασίας παρουσιάστηκε ὡς ἀνακοίνωση στὸ Α΄ Διεθνὲς Συνέδριο *Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχή τους. Ἀπὸ τὴν Ἀρχαία στὴ Μεταβυζαντινὴ κοινωνία* (Σέρρες, 29 Σεπτεμβρίου-2 Ὀκτωβρίου 1993).

1. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε΄, ἐγγρ. ὑπ' ἀρ. 4, στ. 7-9 (ἀνέκδοτο). Πρβλ. Σοφρόνιος ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἁθῶ. Β΄. Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου, *Ἑλληνικά* 3, 1930, 46, ἀρ. 6 (παραδίδει λαθασμένη χρονολογία 1487).

2. Τὴ χρονολογία 1512 παραδίδει πρῶτος ὁ Λαυριώτης μοναχὸς ΣΑΒΒΑΣ, *Προσκυνητάριον τῆς Βασιλικῆς καὶ Σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Λαύρας...* συντεθὲν μὲν παρὰ τοῦ Πανοσιολογιστάτου Γεροπροηγουμένου καὶ Σκενοφύλακος τῆς αὐτῆς Μονῆς κληρίου Σάββα... Ἐνετίησιν 1780, 45. Στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους τῶν Σερρῶν ὁ Γεννάδιος φέρεται νὰ ἀρχιερατεῦει μεταξὺ 1517 καὶ 1537. Οἱ χρονολογίες προτάθηκαν ἀπὸ τὸν Ἄ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ-ΚΕΡΑΜΕΑ, *Viz. Vrem.* 1, 1894, 678 καὶ ἐπαναλήφθηκαν ἔκτοτε ἀπὸ τοὺς P. LEMERLE, *Philippes et*

Γενναδίου ως ιεράρχη τῶν Σερρών περιέχεται σέ πατριαρχικό γράμμα τοῦ Παχωμίου Α΄ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1510. Ὁ πατριάρχης ἀποστέλλει τόν μητροπολίτη Σερρών στό Ἅγιον Ὅρος γιά νά ἐπιλύσει τήν οἰκονομική διαφορά μεταξύ τῆς μονῆς Βατοπεδίου καί τοῦ πρώην πρώτου Κασσιανοῦ³. Στό ἔγγραφο δέν ἀναφέρεται τό ὄνομα τοῦ μητροπολίτη. Ὡστόσο, ἕνα μήνα ἀργότερα, ὁ Γεννάδιος βρίσκεται στόν Ἄθωνα, ἐπιλύει τή διαφορά καί ὑπογράφει τό σχετικό ἀποφασιστικόν γράμμα⁴. Αὐτό σημαίνει ὅτι θά ἦταν μητροπολίτης τουλάχιστον ἀπό τόν προηγούμενο χρόνο, τό 1509. Ἡ τελευταία, χρονολογικά, μνεία προκατόχου του εἶναι ἐκείνη τοῦ Καλλίστου τόν Μάρτιο τοῦ 1501⁵, ὁ ὁποῖος πιθανόν νά διαδέχθηκε τόν ἀνελεθόντα τό 1491 στόν πατριαρχικό θρόνο Μανασσῆ (Μάξιμος Δ΄)⁶.

la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Παρίσι 1945, 275, Π. ΠΕΝΝΑ, *Ἱστορία τῶν Σερρών*, Ἀθήνα 21966, 452, Β. ΑΓΕΣΗ, *Ἐπισκοπικοί κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθήνα 1975, 236 καί Γ. ΣΤΟΓΙΟΓΛΟΥ λήμμα «Σερρών μητρόπολις», *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια* 11, στ. 116.

³. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε΄, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 39 (ἀνέκδοτο). Τό ἔγγραφο φέρει μόνο μηνολόγιο (Μάρτιος, ἰνδικτιών 13). Πρβλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *ὁ. π.*, 47, ἀρ. 10 (παραδίδει λανθασμένη ἰνδικτιώνα ια΄ καί ἔτος 1508).

⁴. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α΄, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. Ω 29 (ἀνέκδοτο). Τό ἔγγραφο, τό ὁποῖο φέρει μόνο μηνολόγιο (Ἀπρίλιος, ἰνδικτιών 13), συνυπογράφει, μεταξύ ἄλλων καί ὁ ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ καί Ἅγιου Ὅρους Συμεών, ἀγνωστος ὡς τώρα στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους.

⁵. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρών, σελ. 215-16: ἔγγραφο σχετικό μέ τήν ἐπιστροφή τοῦ μετοχιοῦ τῆς Παναγίας τοῦ Δοχῆνος ἐκ μέρους τοῦ μητροπολίτου Σερρών Καλλίστου πρός τήν παρακειμένη μονή τοῦ Τιμίου Προδρόμου (Μάρτιος, ἰνδικτιών 4, 1501, ἀνέκδοτο) πρβλ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ἱεροδιδάσκαλος καί ἡγουμένος, *Προσκυνητάριον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ παρά τῇ πόλει Σερρών σταυροπηγιακῆς ἱεράς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου*, Λιψία 1904, 38 καί Ρ. ODORICO, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme sur le mont-Ménécée. Inventaire du Cartulaire B. Partie B: XVe-XIXe siècle, Byzantion* 65, 1995, 229, ἀρ. 235 (βλ. καί ἀρ. 233).

⁶. Ἀρχιερατεῦει στίς Σέρρες ἤδη τό 1497 (Δ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «Ἱερός Κώδιξ» τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στό β΄ μισό τοῦ 15^{ου} αἰώνα. Τά μόνα γνωστά σπαράγματα*, Ἀθήνα 1992, 158, στ. 186). Σέ ἀνέκδοτο πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἰωακείμ Α΄ τοῦ 1499, ὡς μητροπολίτης Σερρών ὑπογράφει ὁ Ματθαῖος, ὁ ὁποῖος φαίνεται νά διακόπτει τήν ἀρχιερατεία τοῦ Καλλίστου (Ἀρχεῖο Μονῆς Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α΄, ἀρ. Χ9, στ. 28). Στήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχει μητροπολίτης Σερρών μέ τό ὄνομα Ματθαῖος στά τέλη τοῦ 15ου αἰώνα. Τό τμήμα τοῦ καθ' ὅλα πρωτότυπου βατοπεδινοῦ ἐγγράφου, μέ τίς ἐπίσης πρωτότυπες ὑπογραφές τῶν συνοδικῶν, προέρχεται ἀπό πατριαρχικό ἔγγραφο τοῦ Ἀντωνίου Δ΄ τοῦ ἔτους 1389, τό ὁποῖο συγκολλήθηκε σέ ἐκεῖνο τοῦ 1499 (J. DARROUZÉS, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople VI*, Παρίσι 1979, ἀρ. 2867). Πρόκειται γιά τόν γνωστό Ματθαῖο Φακρᾶση, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται ὡς μητροπολίτης Σερρών ἀπό τό 1377 ὡς τό 1409 (PLP, ἀρ. 29584· βλ. καί DARROUZÉS, *ὁ. π.*, εὔρετήριο).

Από τό 1510 καί ὡς τό 1539, τουλάχιστον ἄλλες τέσσερις φορές ξαναβρίσκεται στόν Ἄθωνα, καί δέν θά πρέπει νά εἶναι οἱ μόνες, ἀσκώντας διατεταγμένα καθήκοντα διαιτητοῦ σέ κτηματικές διενέξεις μεταξύ τῶν μονῶν: Τόν Μάρτιο τοῦ 1522, μετά ἀπό ἐντολή τοῦ πατριάρχη Θεολήπτου Α΄, ἐπιλύει τή διαφορά μεταξύ τῶν μονῶν Μεγίστης Λαύρας καί Διονυσίου γιά τή βοσκή τῶν βουβαλιῶν τους στό Λογγό καί τόν ἐπόμενο μήνα (Ἀπρίλιο 1522), τή διαφορά τῆς πρώτης μέ τή μονή Ἰβήρων γιά τήν κατοχή *στασιδίου ἀλιευτικοῦ*, ὀνομαζόμενου Πίθος. Στίς [25] Μαρτίου τοῦ 1528 βρίσκεται στό Βατοπέδι, ὅπου, μαζί μέ τοῦς μητροπολίτες Ζιχνῶν Γρηγόριο καί Δράμας Ἰωακείμ, ἐπιλύει τή διαφορά μέ τή μονή Ἰβήρων γιά τήν κατοχή τοῦ *στασιδίου τῶν ἰχθύων* τοῦ Ρωσομίτη⁷. Λίγο πρὶν τόν Ἰούνιο τοῦ 1533, μαζί μέ τοῦς μητροπολίτες Θεσσαλονίκης, Ζιχνῶν καί Βεροίας, τόν ἐπίσκοπο Κασσανδρείας καί τόν ἡγούμενο τῆς μονῆς Γηρομερίου Γρηγόριο, ἐπιλύει τήν ἀναζωπυρωθεῖσα διαμάχη μεταξύ τῶν μονῶν Βατοπεδίου, Λαύρας καί Ἰβήρων γιά τήν κατοχή τοῦ παραπάνω ἰχθυοστασιδίου⁸. Τέλος, μεταξύ Ἰουλίου καί Νοεμβρίου τοῦ 1539 βρίσκεται στό κάθισμα τοῦ Μυλοποτάμου, ὅπου παρακολουθεῖ, χωρίς νά συμμετέχει στίς διαδικασίες, τήν ἐπίλυση τῆς συνοριακῆς διαφοράς μεταξύ τῶν μονῶν Ἰβήρων καί Λαύρας γιά τήν κατοχή τῆς τοποθεσίας τοῦ Μαγουλά⁹. Παρεμφερεῖς δραστηριότητες διαιτησίας ἐπεκτείνονται καί στήν ἐπίλυση διαφορῶν μεταξύ μονῶν καί ἀγροτικῶν κοινοτήτων τῆς ἐπισκοπικῆς του περιφέρειας: τό 1534, μετά ἀπό ἐντολή τοῦ πατριάρχη Ἱερεμίου Α΄, ἀπολύει

⁷ Μάρτιος 1522: Ἀρχεῖο Μ. Λαύρας, συρτάρι 2, ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. 121, ἀνέκδοτο.- Ἀπρίλιος 1522: Ἀρχεῖο Μ. Λαύρας, συρτάρι 12, ἀνέκδοτο- πρβλ. Σωφρόνιος ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Ἄθω, *Ἑλληνικά* 2, 1929, 371-372, ὅπου λανθασμένα τό ἔγγραφο χρονολογεῖται στά 1582. Καί στά δύο ἔγγραφα συνιστογράφει ὁ μητροπολίτης Ζιχνῶν Γρηγόριος (τά ἔγγραφα καθῶς καί ἄλλες πληροφορίες σχετικές μέ τήν παρουσία τοῦ Γενναδίου στή Λαύρα ὀφείλω στό συγγραφεὺς ἐνδιαφέρον τοῦ βιβλιοθηκαρίου τῆς μονῆς ἱερομονάχου Νικοδήμου, τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμῶς).- [25] Μαρτίου τοῦ 1528: Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α΄, ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. Φ 16, ἀνέκδοτο.

⁸ Τό γεγονός μνημονεύεται σέ *σιγγιλιώδη γραφήν* τοῦ πατριάρχη Ἱερεμίου Α΄ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1533, μέ τήν ὁποία ἐπικυρώνεται ἡ ἀπόφαση τῶν μητροπολιτῶν. Στό ἔγγραφο ὁ Γεννάδιος φέρεται καί ὡς τόν *τόπον ἐπέχων τοῦ Κασσαρείας* (ἀνέκδοτο, Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α΄, ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. Φ 15). Πρβλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Ἄθω Β΄, ὁ π., 47, ἀρ.13.

⁹ Ἡ μαρτυρία περιέχεται σέ ἀχρονολόγητη ἐπιστολή τοῦ προηγουμένου τῆς μονῆς Ἰβήρων Διονυσίου πρὸς τόν ἡγούμενο τῆς Λαύρας (ἀνέκδοτη, Ἀρχεῖο Μ. Ἰβήρων, ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. 11). Ἡ ἐπιστολή πρέπει νά χρονολογηθεῖ μεταξύ Ἰουλίου καί Νοεμβρίου 1539 γιατί σχετίζεται ἄμεσα μέ τήν «ἀναφορά» τοῦ ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ Μακαρίου καί Ἀγιορειτῶν πρὸς τόν πατριάρχη Ἱερεμία Α΄ σχετικά μέ τήν ἐπίλυση τῆς παραπάνω διαφοράς: πρβλ. Κ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Συμπληρώσεις στόν κατάλογο τῶν πρώτων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, *Σύμμεικτα* 8, 1989, 450-456.

έγγραφο μέ τό όποίο ζητά άπό 20 κατοίκους του χωριού Ξυλοπηγάδια (τής σημερινής Πεντάπολης) νά έπιστρέψουν στή μονή Βατοπεδίου δεκαεπτά άγροτεμάχια σταροχώραφα, συνολικής έκτάσεως 266 στρεμμάτων τά όποία είχαν οικειοποιηθεί ¹⁰.

Στά 1517, πρέπει νά θεωρείται διακεκριμένος ιεράρχης για νά συνοδεύσει τόν πατριάρχη Θεόληπτο Α΄, μαζί μέ άλλους μητροπολίτες, στό ταξίδι του στή Βλαχία για τά έγκαίνια του μοναστηριού Arges που συνδέθηκαν μέ τήν άγιοποίηση του πατριάρχη Νήφωνος Β΄ ¹¹.

Φαίνεται ότι είχε άποκτήσει άρκετή φήμη και γνωριμίες στους πατριαρχικούς κύκλους της Κωνσταντινουπόλεως ώστε τόν Δεκέμβριο του 1522, μετά τόν θάνατο του πατριάρχη Θεολήπτου Α΄, νά είναι ύποψήφιος πατριαρχής ¹². Παραδόξως, όμως, ενώ τό όνομά του φέρεται πρώτο στό καταρτισθέν

¹⁰. Άρχείο Μ. Βατοπεδίου Τετράγωνο Γ΄, έγγρ. υπ΄ άρ. 72, ανέκδοτο. Φαίνεται ότι όλοι οί χωρικοί, πλην ενός, συμμορφώθηκαν, όπως διαπιστώνεται από γράμμα του πατριάρχη Ίερεμίας, τόν Μάιο του 1536, προς τόν Γεννάδιο για τό ίδιο θέμα (Άρχείο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Γ΄, έγγρ. υπ΄ άρ. 72: ανέκδοτο). Πρβλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, 'Ιστορικά μνημεία του Άθω Β΄, ό. π., 47, άρ. 14. Για τό χωριό Ξυλοπηγάδια βλ. Ν. BELDICEANU, Structures socio-économiques d'un village de Macédoine: Aksilorigadi/Sámpisáqló (1464/ 65). *Byzantion* 54, 1984, 26-58.

¹¹. Στις πηγές υπάρχει άσυμφωνία σχετικά μέ τους επισκόπους-συνοδούς του πατριάρχη. Στόν Βίο του άγίου Νήφωνος (έκδ. V. GRECU, Βουκουρέστι 1943, 164, στ. 26) αναφέρονται οί μητροπολίτες Σερρών, Μηδείας, Μελενίκου και Σάρδεων. Ο Διονύσιος ΦΣΠΕΙΝΟΣ, *Ιστορία της πάλαι Δακίας*, τόμ. Β΄, Βιέννη 1818, 82, ως συνοδούς του πατριάρχη φέρει τους μητροπολίτες Βάφνης, Σερρών, Βιζύης και Έλενουπόλεως. Σέ σύντομο υπόμνημα για τόν Βίο του άγίου Διονυσίου του έν Όλύμπω τό όποίο συντάχθηκε περί τό 1541, λίγο μετά τόν θάνατο του άγίου, ως συνοδοί του Θεολήπτου, εκτός από τόν μητροπολίτη Σερρών, φέρονται οί άρχιερείς του Μελενίκου, της Σόφιας, της Νικαίας και του Τυρνόβου πρβλ. Ά. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Άνέκδοτος Βίος του άγίου Διονυσίου, ιδρυτή της ιερής μονής της άγίας Τριάδος Όλύμπου, *Γρηγόριος ό Παλαμάς* 66, 1983, 27 στ. 16-17. Και οί τρεις πηγές συμφωνούν στή συμμετοχή του Σερρών. Φαίνεται, επίσης, λογικό νά συμμετείχε στήν πατριαρχική συνοδεία ό μητροπολίτης Σόφιας και μετέπειτα πατριάρχης Ίερεμίας, προστατευόμενος του πατριάρχη (Μαλαξοΰ Ιστορία, έκδ. Μ. CRUSIUS, *Turcograecia*, Βασιλεία 1584, 164), αλλά και γεωγραφικά πλησιοχωρών προς τή Βλαχία. Σχετικά μέ τά έγκαίνια της μονής Arges βλ. Ρ. ΝÁSTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIve siècle á 1654*, Ρώμη 1986 [Orientalia Christiana Analecta 227], 296 .

¹². Η πληροφορία παραδίδεται, πολύ μεταγενέστερα, από τόν Δοσίθεο Ίεροσολύμων: «Έν ετει ζλα΄, Δεκεμβρίω λα΄, ινδικτιώνος ια΄, έγινοντο ψηφοι υπέρ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, επειδή ό κύρι Θεόληπτος των τήδε μετέστη, τον Θεου τή κελεύσει έτέθησαν δε έν αυτοίς πρώτος ό Σερρών Γεννάδιος, δεύτερος ό Σοφίας Ίερεμίας και τρίτος ό Έφέσου Ίωάσαφ» (Α. ΠΑΠΑΛΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ίεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 1, Πετρούπολη 1891 [φωτ. άνατ. Βρυξέλλες 1963], 346) και αντίσφαι προς τή μαρτυρία της *Εκθέσεως Χρονικής* σύμφωνα μέ τήν όποία ύποψήφιοι για τόν πατριαρχικό θρόνο ήσαν οί μητροπολίτες Σοφίας Ίερεμίας, Άγχιάλου Ιωαννίκιος και Σωζοπόλεως Ιωαννίκιος (*Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum*, έκδ. Σ.

τριπρόσωπο, και έπομένως κατά τά ειωθότα έπρεπε νά εκλεγεί πατριάρχης, δέν ανέβηκε στόν πατριαρχικό θρόνο. Ή θερμή ύποστήριξη τών άρχόντων τού γένους, οί όποιοι συχνότατα απέβαιναν οί κύριοι ρυθμιστές τών εκκλησιαστικών πραγμάτων, και ιδιαίτερα τού άρχοντα Κωνσταντίνου Κοινοίτη πρός τόν μητροπολίτη Σόφιας Ίερεμία, είχε ως αποτέλεσμα νά επιλεγεί ό τελευταίος άν και κατείχε τή δεύτερη θέση στό τριπρόσωπο¹³.

Ένα χρόνο άργότερα, σύμφωνα μέ μία παραλλαγή τής Χρονογραφίας τού Ψευδοδωροθέου, ό Γεννάδιος φέρεται νά πρωτοστατεί στην προσωρινή εκθρόνιση τού Ίερεμίου, όταν ό τελευταίος περιόδευε στους Άγίους Τόπους, και στην ανάδειξη ως πατριάρχη τού μητροπολίτη Σαξοπόλεως Ίωαννικίου, παλαιού αντιπάλου τού Ίερεμία. Ώς έν τούτου πέθανε άφορισμένος και περιφρονούμενος από όλους¹⁴. Ή πληροφορία θά μπορούσε νά άληθεύει ως πρός τό πρώτο μέρος της. Εύλογη είναι ή πικρία ενός ανθρώπου ό όποιος πολύ πρόσφατα απώλεσε τήν πατριαρχική εκλογή. Ώστόσο τό ότι πέθανε άφορισμένος και περιφρονούμενος δέν άληθεύει. Συνέχισε επί πολλά ακόμη χρόνια νά είναι έν ενεργεία μητροπολίτης, νά ασκεί διαιτησίες μέ έξουσιοδότηση τού ίδιου πατριάρχη Ίερεμία και νά προβαίνει σέ χορηγίες.

Οί πρώτες χορηγίες τού ιεράρχη μαρτυρούνται από τό 1519 και επικεντρώνονται, κυρίως, στό μοναστήρι τής Μεγίστης Λαύρας. Τή χρονιά αυτή παραχωρεί πολύτιμο θυματό άξίας 1830 άσπρων (περίπου 35 χρυσά νομίσματα). Έναντι τού ποσού αυτού αγοράζει δύο άδελφάτα για τόν έαυτό του ή τούς καλογήρους του¹⁵. Άλλα πέντε άδελφάτα, ή άξία τών όποίων μπορεί νά υπολογισθεί σέ 4500 περίπου άσπρα (περίπου 80 χρυσά νομίσματα) θά αγοράσει στά 1534/35. Τά τρία άδελφάτα αγοράζονται για τούς καλογήρους του οΐτινες τόν θάψουν, ένώ τά άλλα δύο για τούς καλογήρ(ους) τού Μακαρίου¹⁶.

ΛΑΜΠΡΟΣ, Λονδίνο 1902, 70). Για τό θέμα βλ. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, Χρονολογικά προβλήματα τής πατριαρχείας τού Ίερεμίου Α΄ (1522-1546), *Μνημοσύνη* 1, 1967, 250 - 252.

¹³. Πειστική έρμηνεία για τήν φαινομενική άσυμφωνία τών δύο πηγών δίδει ό ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *δ. π.*, 252 - 254.

¹⁴. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *δ. π.*, 253 σημ.1.

¹⁵. Αρχείο Μ. Μεγίστης Λαύρας, *Κώδιξ άδελφάτων*, φ. 83. Οί μοναχοί τού μητροπολίτη, πού τυχόν θά κάνουν χρήση τών άδελφάτων, *οφείλουν κ(αι) αυτοί να δουλεύουν τό μοναστι(ή)ριον κ(α)τά τ(ήν) τάξιν τών έτέρ(ων) άδελφαταρέ(ων)*.

¹⁶. Αρχείο Μ. Μεγίστης Λαύρας, *Κώδιξ άδελφάτων*, φ. 83. Οί καλόγεροι του θά έχουν επίσης και τό κάθισμα κ(αι) τό κελήν και ταις έλαίς τού καθίσματος και τό περιβόλην ταις νεραντζαίς. Οί καλόγεροι τού Μακαρίου θά έχουν τό κάθισμα τού Μακαρίου και ταις έλαίς και τό κελήν του μετά θάνατόν του. Φαίνεται ότι ό Γεννάδιος, είχε κτίσει ό ίδιος τό κελλίό (*δ. π.*, φ. 127). τό όποιο κατείχε άργότερα ό καλόγηρός του Θεοδόσιος. Τό 1549 τό κελλίό πωλείται από τή

Ἡ εὐεργετική, ὁμως, παρουσία τοῦ Γενναδίου στή μονή τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου σχετίζεται περισσότερο μέ τήν ἐπισκευή ἢ ἀνοικοδόμηση καί ἰστορήση μνημειακῶν οἰκοδομημάτων. Στά 1522 χρηματοδοτεῖ τήν ἐπισκευή τοῦ μεγάλου πύργου, τοῦ λεγομένου τοῦ *Τσιμισκῆ*¹⁷, καί στά 1526/27 ἐπισκευάζει ἡ ἀκόμη, σύμφωνα μέ ἰσχυρές ἐνδείξεις, ἀνοικοδομεῖ τήν κατεστραμμένη ἀπό σεισμούς τράπεζα τοῦ μοναστηριοῦ. Σημείωμα τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰ. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., στό νῶτο πατριαρχικοῦ ἐγγράφου, ἀναφέρει ὅτι τό 1526 ἰσχυρός σεισμός κατέστρεψε τούς τρούλους (*κουμπέδες*) τοῦ καθολικοῦ καί τῆς τράπεζας στή μονή τῆς Λαύρας καί ὅτι ὁ Γεννάδιος ἐπεσκεύασε καί τά δύο κτίσματα¹⁸. Μολονότι ἡ πληροφορία εἶναι πολύ μεταγενέστερη, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ στήν τράπεζα, φαίνεται νά ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα. Στό *Προσκυνητάριον* τοῦ προηγουμένου Σάββα ἀναφέρεται ὅτι ἡ τράπεζα παλαιότερα στεγαζόταν μέ *θόλους καί μέ κουμπέδαις*, ἀπό δέ τό πολὺ *μάκρος καί τό πλάτος ὁποῦ ἔχει, ἐρῶγαίσθη ἀπό σεισμούς*, καί ὁ μητροπολίτης Σεργῶν Γεννάδιος ἐπεσκεύασε τή στέγη τῆς¹⁹. Σχετικά πρόσφατα δημοσιευμένη ἐπιγραφή σέ σανίδι καρφωμένο «στόν ἀμοιβόντα τοῦ τρίτου ζευκτοῦ τῆς δυτικῆς κεραίας» τῆς δίρριχτης ξύλινης στέγης, πού φέρει χρονολογία 1526/7, ὑποδεικνύει τήν ἐπέμβαση στό οἰκοδόμημα τήν ἐποχή αὐτή²⁰. Οἱ χρονολογίες ὁμως τοῦ σημειώματος καί τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρονται σαφῶς στό χρόνο τῶν ἐπισκευῶν ὄχι ὁμως καί στό ἔτος τοῦ σεισμοῦ πού κατέστρεψε τά οἰκοδομήματα. Δέν ἔχουμε καμμία συγχρονη μαρτυρία γιά σεισμό στό Ἅγιον Ὅρος τό 1526. Ἀντίθετα εἶναι γνωστός ὁ μέγας σεισμός στήν περιοχή τῆς Κωνσταντι-

Λαύρα, γιά 1200 ἄσπρα, στό μοναχό Μαρκιανό (δ. π., φ. 134), ἐνῶ τό κάθισμα παραχωρεῖται, γιά 2.500 ἄσπρα, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1553, στοὺς παπά-Ἱερεμία καί στόν Νήκωνα τόν οἰκοδόμο (δ. π., φ. 125^ν). Ἡ ἀξία τῶν πέντε ἀδελφάτων δέν ἀναγράφεται στόν κώδικα. Μπορεῖ ὁμως νά υπολογισθεῖ στά 900 περίπου ἄσπρα ἀνά ἀδελφάτον, μέ βάση τήν προηγούμενη ἀγορά τοῦ 1519.

¹⁷ Ἡ ἐπισκευή, σύμφωνα μέ σωζόμενη ἐπιγραφή, χρονολογεῖται ἀκριβῶς: 20 Ἰουλίου 1522· ἐκδ. G. MILLET - J. PARGOIRE - L. PETIT, *Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos*, Παρίσι 1904, 136-137, ἀρ. 411. Πανομοίωτυπο τῆς ἐπιγραφῆς δημοσιεύθηκε προηγουμένως ἀπό τόν Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ἅγιου Ὁρους ἐπιγραφαί, *BZ* 10, 1901, 579.

¹⁸ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Ὑπέρ τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Ἅγιῳ Ὄρει Μεγίστης τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Λαύρας, *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια* 22, 1902, 240. Γιά τό ἐγγράφου (πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἱερεμίου Α΄, Δεκέμβριος 1541), βλ. πῶς κάτω, σμ. 46.

¹⁹ *Προσκυνητάριον τῆς Βασιλικῆς καί Σεβαστίας Μονῆς Μεγίστης Λαύρας... συντεθὲν μὲν παρὰ Σάββα...*, Ἐνετίρην 1780, 46. Κατά τόν Σάββα, ὁ Γεννάδιος ἀνακαίνισε τή στέγη μέ *ἄλλην μηχανήν*, ὑπονοώντας, ἀσφαλῶς, τήν ἀντικατάσταση τῶν θόλων μέ δίρριχτη ξυλόστεγη στέγη.

²⁰ P. MYLONAS, *Nouvelles recherches au Mont-Athos*, *CA* 29, 1980-81, 176-177· Ο ΙΑΙΟΣ, *La Trappe de la Grande Lavra au Mont Athos*, *CA* 35, 1987, 150-155.

νουπόλεως τοῦ 1509, ὁ ὁποῖος, συνοδευόμενος ἀπὸ ἰσχυροῦς μετασεισμούς ὡς τὸ 1511, ἔγινε αἰσθητὸς καὶ στὸν Ἄθωνα καὶ προκάλεσε μεγάλες καταστροφές σὲ περιοχές πολὺ μακρινές ἀπὸ τὸ ἐπίκεντρό του²¹. Τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο συμπλήρωσε ὁ Γεννάδιος μὲ τὴ χρηματοδότηση τῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου. Οἱ τοιχογραφίες, πού ὅπως ὑποδείχθηκε θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ ἐργαστήριο τοῦ Κρητικοῦ ζωγράφου Θεοφάνη, καλύπτουν τὶς τεράστιες ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες καὶ τὴν πρόσοψη τοῦ οἰκοδομήματος²². Ὁ γεναιόδωρος χορηγὸς ἀπαθανάτισθηκε σὲ τοιχογραφία τῆς πρόσοψης. Ἀπεικονίζεται κρατῶντας ὁμοίωμα τῆς τράπεζας συμπαραστατούμενος ἀπὸ τοὺς ἁγίους Θεοδώρους. Ἀριστερὰ του ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: Ὁ πανιερώτατος καὶ ὑπέριμνος μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος καὶ κήτωρ τῆς παρουσίας τραπέζης²³. Ἡ χορηγία του ἀποτυπώθηκε, πιθανόν ἀπὸ τοὺς ἴδιους ζωγράφους, μὲ τὸ ἴδιο μοτίβο τῆς τοιχογραφίας καὶ σὲ φορητὴ εἰκόνα πού σωζόταν ὡς τὸ 1913 στὸ ναὸ τῶν ἁγίων Θεοδώρων, μητρόπολη τῶν Σερρών²⁴.

Στὸν κώδικα Παρρησιῶν τῆς Λαύρας ἀναφέρεται ὅτι ὁ Γεννάδιος ἀφιέρωσε στὸ μοναστήρι τὰ «ἀρχιερατικά του», προφανῶς ἄμφια καὶ ἐμβλήματα²⁵. Ἀπὸ αὐτὰ στὸ σκευοφυλάκιο τῆς Λαύρας διατηροῦνται ὡς σήμερα α) περίτεχνο ἀμφίπλευρο ἐγκόλπιο, ἀφιέρωμα προφανῶς τοῦ ἰδίου, κοσμημένο μὲ μαργαριτάρια καὶ πολύτιμους λίθους. Στὴν μιὰ πλευρὰ, σὲ ἔνθετο κεντρικὸ μετάλλιο, πού περιβάλλεται ἀπὸ κάμπο μὲ τέσσερα ἔκτυπα ἀνθέμια, εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος στηθαία μὲ τὸν Χριστὸ ἐμπρὸς στὸ στήθος τῆς καὶ τὶς ἐπιγραφές ΤΗΝ ΠΑΣΑΝ ΕΛΠΙΔΑ ΜΟΥ ΕΙΣ ΣΕ ΑΝΑΤΙΘΗ[ΜΙ] καὶ [ΓΕΝ]ΝΑΔΙΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

²¹ P. SCHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, τόμ. 2, Βιέννη 1977, 621-622· N. N. AMBRASEYS - C. F. FINKEL, The Marmara Sea Earthquake of 1509, *Terra Motae* 2, 1990, 168-170. Σὲ σημείωμα πού ἀντιγράφηκε στὸν κώδικα 2 τοῦ Ἀρχείου τῆς Λαύρας ὁ σεισμός καὶ ἡ ἐπισκευὴ χρονολογοῦνται ἐσφαλμένα στὰ 1584 [ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, Ἀναγραφαὶ ἐγγράφων τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐν Ἄθω, *BNJ* 7, 1928/1929, 408].

²² M. CHATZIDAKIS, Recherches sur le peintre Théophane le Crétois, *DOP* 23/24, 1969-1970, 319-320 (= *Études sur la peinture postbyzantine*, Λονδίνο 1976, ἀρ. V)· ὁ ἴδιος, Ὁ Κρητικὸς ζωγράφος Θεοφάνης, I. Μονὴ Σταυρονικήτα-Ἄγιων Ὁρῶς, 1986, 37.

²³ MILLET-PARGOIRE-PETIT, *Recueil des inscriptions*, 130-131, ἀρ. 397· Ἀ. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσην*, Ἀθήνα 1957, 105.

²⁴ Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, *BZ* 3, 1894, 250· Ἀ. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Σεραϊκὰ μελετήματα Β'. Προσωπογραφίαι δύο παλαιῶν μητροπολιτῶν τῶν Σερρών, *Σεραϊκὰ Χρονικά* 4, 1963, 31-32 καὶ Γ. ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών καὶ τῆς περιφερείας τῆς*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1967, 139-140, ἀρ. 97.

²⁵ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, Ἀναγραφαὶ ἐγγράφων, 424.

(σύμπλεγμα γραμμάτων διαταγμένων σταυροειδώς). Στην άλλη πλευρά του μεταλλίου, όπου ο κάμπος διακοσμείται με ἐγγάρρακα ἀνθέμια, παρίστανται ὀλόσωμοι καὶ μετωπικοί οἱ ἅγιοι Θεόδωροι ὡς στρατιωτικοὶ ἅγιοι²⁶. β) ἀργυρὸ παναγίαριο κοσμημένο μετ' λίθους καὶ μετ' ἐπιγραφήν Τ(Α)Π(ΕΙ)Ν(ΟΥ) Μ(Η)Τ(ΡΟ)Π(Ο)Λ(Ι)Τ(ΟΥ) Γ(Ε)Ν(ΝΑ)Δ(ΙΟΥ)²⁷.

Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, παλιόχιοι καὶ προστάτες τῆς πόλης καὶ σύμβολο τῆς μητροπόλης, ἀποτελοῦν προσφιλέσ μοτίβο τοῦ ἱεράρχη²⁸. Τὸ ὄνομα τοῦ Γενναδίου συνδέεται, ἄλλωστε, καὶ μετ' τὴ σύνθεση ἀκολουθίας τῶν ἁγίων Θεοδώρων²⁹. Στὸν ἴδιο τὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, μητροπόλη τῶν Σερρών, ὁ ἱεράρχης εἶχε ἀφιερῶσει ζεύγος περιτεχνῶν ἀργυρῶν ἐξαπτερυγῶν³⁰ καὶ βαρύτιμο ἐπιτραχήλιο³¹. Σὲ καταγραφή τοῦ περιεχομένου τοῦ

²⁶. Φωτογραφίες τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ἐγκολπίου βλ. στοῦ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΛΑΥΡΙΩΤΙΟΥ. *Μεγίστη Λαύρα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Ἀγίου Ὁρους. Εἰκονογραφημένος ὁδηγός, Προσκυνητῶν, Μεγίστη Λαύρα* 1988, 70-71.

²⁷. Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὴν κ. Γιῶτα Οἰκονομάκη-Παπαδοπούλου τὴν ὁποία καὶ εὐχαριστῶ.

²⁸. Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, ἥδη ἀπὸ τῆ βυζαντινῆ περιόδου ἀποτελοῦσαν σύμβολο τοῦ μητροπολίτη τῶν Σερρών. Βλ. Βάσω ΠΕΝΝΑ, Ἱστορία τῆς μητροπόλης Σερρών: ἡ μαρτυρία τῶν μολυβδοφύλλων, *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου «Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιόχῃ τοῖς: ἀπὸ τὴν Ἀρχαία στὴ Μεταβυζαντινῆ κοινωνία»* (ὑπὸ ἐκδόσει), ὅπου ὁ ἅγιος Θεόδωρος ἀπεικονίζεται στὴ μία ὄψη σφραγίδας τοῦ μητροπολίτη Σερρών Στεφάνου.

²⁹. Ἡ μαρτυρία παραδίδεται στὸ προοίμιο χειρογράφου, τοῦ ἔτους 1755, τῆς διασκευασμένης ἀρχικῆς ἀκολουθίας τοῦ Γενναδίου (ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Αἱ Σέρραι, 276). Ἀπὸ τῆς διατύπωσης ὅτι ἡ ἀκολουθία *συνεκροτήθη καὶ συνετέθη ζῆσαι τῇ εἰς αὐτοὺς τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου μητροπολίτου Σερρών κυρίου Γενναδίου*, δὲν διαφαίνεται ἂν ὁ ἱεράρχης ὑπῆρξε ὁ χορηγὸς ἢ ὁ συντάκτης τῆς ἀκολουθίας.

³⁰. Ν. Ρ. ΚΟΝΔΑΚΟΒ, *Makedonija. Arheologičeskoe putešestvie*, Sankt-Peterburg 1909, 154-157 καὶ φωτ. 93, 94· στὸ ἔλασμα ποὺ ἐνώνει τὴ λαβὴ μετ' τὸ κυρίως σῶμα ἐνός ἀπὸ τὰ δύο ἐξαπτερυγα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ. Οἱ Ρ. ΡΕΔΡΙΖΕΤ - Λ. ΤΣΕΣΝΑΪ, *La métropole de Serrès, Fondation E. Piot. Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* 10, 1903, 139 καὶ πίν. XIII, καὶ ὁ Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, *Περιηγήσεις, ΔΧΑΕ* 5, 1905, 49 ἄρ. 17, τὰ μνημονεύουν χωρὶς νὰ τὰ συνδέουν μετ' τὸν Γεννάδιο.

³¹. Οἱ ΡΕΔΡΙΖΕΤ-ΤΣΕΣΝΑΪ (ὁ. π., 141-142) καὶ ΚΟΝΔΑΚΟΒ (ὁ. π., 158) τὸ περιγράφουν ὡς ὄραριο ποὺ φέρει παραστάσεις τοῦ δωδεκάωρου, ἁγίων, ποὺ σχετίζονται μετ' τὴ λειτουργία καὶ συνήθως ἱστοροῦνται στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τῶν ἁγίων Θεοδώρων. Ἡ ἐπιγραφή ὁμῶς ἀναφέρει ὅτι τὸ ἄμφιο ἀνήκει σὲ μητροπολίτη [*Γενναδίου ταπινὸς μητροπολίτου*], ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ὄραριο εἶναι τυπικὸ ἄμφιο τοῦ διακόνου. Ὁ ΛΑΜΠΑΚΗΣ (ὁ. π., 52, ἄρ. 33), ἐνῶ λανθασμένα τὸ χρονολογεῖ περὶ τὸ 1600, ὀρθῶς τὸ χαρακτηρίζει ὡς «δισχιδῆς ἐπιτραχήλιο»· βλ. καὶ ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, *Ἱστορία*, 140, ἄρ. 98. Ἡ θεματολογία τῶν παραστάσεων τοῦ ἄμφιου εἶναι συνήθεις σὲ ἐπιτραχήλια.

σκευοφυλακίου του ναού, που συντάχθηκε στα 1620, περιέχεται και *πατερίτσα κοκκαλένια με τους χρυσοὺς κόμβους του Γενναδίου*, ἡ ὁποία μᾶλλον πρέπει νά ἀποδοθεῖ στὸν ἴδιο ἱεράρχη³².

Οἱ χορηγίες ὁμως τοῦ ἱεράρχη τῶν Σερρών ἐπεκτείνονται καί πέραν ἀπὸ τὸν Ἄθω καί τὴν πόλη του. Τὸ 1528 ἢ 1529 ἀνακαινίζει τὸν ἀγρυροχρυσόκοσμο διάκοσμο τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀχειροποιήτου, κύριο προσκύνημα καί σέβασμα τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Ἀχειροποιήτου (Κοσινίτσης) στὸ Παγγαῖο ὄρος³³. Στὸ ἴδιο μοναστήρι, σύμφωνα μὲ σημεῖωμα τοῦ 1534 στὸ χειρόγραφο ποῦ ἔφερε τὸν ἀριθμὸ 95 (μηναῖο Ἰουνίου), δωρίζει καί τρία χειρόγραφα μνηαῖα τὰ ὁποῖα εἶχε ἀγοράσει ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου Νεόφυτο³⁴. Ἐνα ἀκόμη χειρόγραφο πρέπει νά δώρησε, σὲ ἀπροσδιόριστο χρόνο, στὴ Μεγίστη Λαύρα³⁵.

Δέν εἶναι γνωστὸ πότε ἀκριβῶς πέθανε ὁ Γεννάδιος. Ἡ τελευταία γνωστή μνηαία τοῦ ἱεράρχη χρονολογεῖται μεταξὺ Ἰουλίου καί Νοεμβρίου τοῦ 1539, ὅταν παρακολουθεῖ τίς διαδικασίες ἐπιλύσεως τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν μονῶν Ἰβήρων καί Λαύρας γιὰ τὴν τοποθεσία τοῦ Μαγουλά³⁶. Τὸν Μάιο τοῦ 1541

³². P. ODORICO, *Mémoire d'une voix perdue: le cartulaire de la métropole de Serrès 17e-19e siècles*, Παρίσι 1994, ἀρ. 7, στ. 31· βλ. καί παρατηρήσεις, σ. 51.

³³. Δ[ΑΜΑΣΚΗΝΟΣ] Μ[ΩΣΧΟΠΟΥΛΟΣ], *Ἡ ἱερά μονή τῆς Εἰκοσιφοινίσσης μετὰ τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ περὶ αὐτῆς πόλεων καί χωρῶν. Μελέτη τοπογραφικὴ καί ἱστορικὴ*, Κωνσταντινουπόλη 1896, 22.

³⁴. Ἄ. ΠΑΠΑΛΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἐκθεαὶς παλαιογραφικῶν καί φιλολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Θράκῃ καί Μακεδονίᾳ*, ΕΦΣΚ, Παράρτημα τοῦ ΙΖ' τόμου, Κωνσταντινουπόλη 1886, 29. Στὸ σημεῖωμα ὁ Γεννάδιος φέρεται ὡς τὸν τόπον ἐπέχων τοῦ Ἐφέσου. Τὰ ἄλλα δύο χειρόγραφα ἔφεραν τοὺς ἀριθμοὺς 101 καί 106. Πρβλ. Β. ΑΤΣΑΛΟΣ, *Τὰ χειρόγραφα τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Κοσινίτσης (ἢ Εἰκοσιφοινίσσης) τοῦ Παγγαίου*, Δράμα 1990, 52-55 καί Γ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, *Τὰ χειρόγραφα τῆς Εἰκοσιφοινίσσης*, Ἀθήνα 1991, 66-68. Τὸ ὑπ' ἀρ. 101 χφ. ταυτίσθηκε πρόσφατα μὲ τὸ ἑλληνικὸ χφ. ὑπ' ἀρ. 25 τῆς Βιβλιοθήκης Κυριλλοῦ καί Μεθοδίου Σόφιας ἀπὸ τὸν J.-M. OLIVIER, *A propos d'un manuscrit de Kosinitsa conservé à Sofia*, BSI 48, 1987, 201-202. Πρὸκειται γιὰ Μηναῖο τοῦ Φεβρουαρίου. Βλ. καί Β. ΑΤΣΑΛΟΣ, *Ἡ ὀνομασία τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου, τῆς ἐπονομαζομένης τῆς Κοσινίτσης ἢ Εἰκοσιφοινίσσης*, Δράμα 1996, 66-67. Γιὰ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου Νεόφυτο βλ. *Actes de Kutlupus*, ἐκδ. P. LEMERLE, Παρίσι 21988, 22.

³⁵. Σύμφωνα μὲ ἀνέκδοτο ἔμμετρο κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ recto τοῦ β' παραφύλλου στὴν ἀρχὴ τοῦ χφ. 1571 (Λ80) τῆς Μεγίστης Λαύρας: *Ἡ δέλτος αὕτη πέφικε Σερρών τοῦ ἀρχιεπίτου / φέρει γὰρ ὄνομα χρηστὸν Γεννάδιος τὴν κλήσιν*. Τὸ χειρόγραφο περιέχει Λόγους Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί ἀντιγράφηκε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Μεθώνης Γρηγόριο στὰ 1406 (ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ - Σωφρόνιος ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Κατάλογος τῶν Κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας*, Παρίσι 1925, 278-279; ἀγνοοῦν τὸ σημεῖωμα).

³⁶. Βλ. πὸ πάνω, σημ. 9.

ώς μητροπολίτης Σερρών μαρτυρείται ὁ Ἀρσένιος³⁷. Εἶναι πιθανότερο ὅτι ἀπεβίωσε μέσα στό 1540, μετά ἀπό τουλάχιστον 32 χρόνια ἀρχιερατείας.

Συχνά, καί ὡς πρόσφατα, ὁ Γεννάδιος Σερρών συγγέεται καί ταυτίζεται μέ τόν ὁμώνυμο μητροπολίτη Φιλίππων καί γραφέα χειρογράφων Γεννάδιο καί φέρεται νά μεταπηδᾷ ἀπό τή μητρόπολη Σερρών σέ ἐκείνη τῶν Φιλίππων³⁸. Ὁ Γεννάδιος Φιλίππων, ὅμως, εἶναι σαφῶς ἄλλο πρόσωπο καί μαρτυρεῖται ὡς μητροπολίτης ὡς τό 1540³⁹, ἐνῶ τόν Δεκέμβριο τοῦ 1541, ὡς πρόην Φιλίππων, συνυπογράφει τό πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἱερεμίου Α΄ γιά τήν περιουσία τοῦ ἀποθανόντος Σερρών Γενναδίου⁴⁰. Στό ἴδιο ἔγγραφο ὑπογράφει καί ὁ ἀντικαταστάτης του μητροπολίτης Φιλίππων Θεοδόσιος⁴¹.

³⁷. Συνυπογράφει τό σιγίλλιο τῶν ἀρχιερέων ὑπέρ τῆς μονῆς Σταυρονικήτα (Γαβριήλ Σταυρονικήτιανός, *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς* 4, 1920, 225· πρβλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερά Μονή Σταυρονικήτα. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, *Σύμμεικτα* 2, 1970, 445-446, ἄρ. 9β). Γιά τόν Ἀρσένιο βλ. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, Πατριαρχικά γράμματα καί ἄλλα ἔγγραφα καί σημειώματα ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Τέρακος (Ἐθν. Βιβλιοθ. 1474), *Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12, 1962, 126. Λανθασμένα θεωρήθηκε πρόσφατα ὡς ἀρχιερατεῦσας μετά τό 1550 (ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, *Τά χειρόγραφα τῆς Εἰκοσιφοινίσσης*, 87 καί σμμ. 102).

³⁸. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Viz. Vrem.* 1, 1894, 678· LEMERLE, *Philippe et la Macédoine Orientale*, 275· Γ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Ἀντιγραφεῖς καί ἀφιερωτές κωδίκων τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης ἀπό τίς μητροπόλεις Φιλίππων καί Ἐλευθερουπόλεως, *Τμητικόν ἀφιέρωμα εἰς τόν ἀρχιεπίσκοπον πρ. Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κληρῶν Ἰακωβόν Βαβανάτσον*, Μέγαρο 1991, 349-351 [=Χειρόγραφα καί βιβλιοθήκες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης, τόμος Α΄, Κομοτηνή 1993, ἄρ. ΠΓ΄]- Ο ΙΔΙΟΣ, *Τά χειρόγραφα τῆς Εἰκοσιφοινίσσης*, 27, 32 σμμ. 11, 62, 75-76 καί σμμ. 67. Ἀγνοώντας τίς ἀρχιερατικές μαρτυρίες, ἀμφιβολίες γιά τήν ταύτιση τῶν δύο Γενναδίων διατυπώνει ὁ ΑΤΣΑΛΟΣ (*Ἡ ὀνομασία τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναγίας*, 65-66, σμμ. 268).

³⁹. Σωφρόνιος ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΛΗΣ- ΑΡΚΑΛΙΟΣ ΒΑΤΟΠΕΡΙΝΟΣ, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων*, Παρίσι 1924, 189 (βιβλιογραφικό σημείωμα χφ. ὑπ' ἄρ. 1070). Λανθασμένα ὁ S. VAILLÉ, *Les évêques de Philippe*, *ÉO* 3, 1899-1900, 264, θεωρεῖ ὅτι ἡ θητεία του στή μητρόπολη Φιλίππων ἐκτείνεται ἀπό τό 1540 ὡς τό 1550.

⁴⁰. Ὡς πρόην Φιλίππων στό 1546 ὑπογράφει σέ συνοδικό γράμμα τοῦ Διονυσίου Β΄ (I. OUDOT, *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta*, τόμ. 2, Ρώμη 1967, ἄρ. LIV, 76, στ. 30)· μαρτυρεῖται ὡς τό 1550 (βιβλιογραφικό σημείωμα χφ. 180 μονῆς Κοσινίτσας (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, 32· πρβλ. M. VOGEL - V. GARTHAUSEN, *Die Griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Λυφία 1909, 65· ΑΤΣΑΛΟΣ, *ὁ. π.*, 66 καί 67 σμμ. 194· ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, *ὁ. π.*, 76 καί σμμ. 67).

⁴¹. ΓΕΛΕΩΝ, Ὑπέρ τῆς ἱστορίας, 242. Ὁ Θεοδόσιος εἶναι ἤδη μητροπολίτης Φιλίππων τόν Μάιο τοῦ ἴδιου ἔτους, γιατί συνυπογράφει τό σιγίλλιο τῶν ἀρχιερέων ὑπέρ τῆς μονῆς Σταυρονικήτα (ΓΑΒΡΙΗΛ ΣΤΑΥΡΟΝΙΚΗΤΙΑΝΟΣ, *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς* 4, 1920, 225).

Ἐκ τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων τῶν Σερρών πρέπει νά διαγραφῆ τό ὄνομα τοῦ Δανιήλ, πρὸς τόν ὁποῖο φέρεται νά ἀπευθύνει ἐπιστολή Ἁγιορείτης μοναχός καί τοῦ ὁποῖου ἡ ἀρχιερατεία τίθεται στά 1537⁴².

Ἐκ τοῦ καταλόγου ὁ Γεννάδιος δέν γνωρίζουμε. Τά ὀνόματα ὁμοίως πολλῶν συγγενῶν του, Μαλαματένια, Μανουήλ, Βατάτζης, Κατακουζηνός, Λασκαρίνα, Μαργαρώνα, Κομνηνός καί Χάσπακας, γαμπρός ἀπό τό Μελένικο, ἀπαντοῦν συχνότατα στήν περιοχή καί στήν πόλη τῶν Σερρών τήν ἐποχή αὐτή⁴³. Καί ἂν ἀκόμη δέν ἦταν Σερραῖος δέν πρέπει νά ἀναζητήσουμε τήν πατρίδα του μακρύτερα ἀπό τό Μελένικο ἢ τήν Ζίχνα.

Ἄγνοοῦμε ἐπίσης πού ἀρχισε τή σταδιοδρομία του. Ἁγιορείτης μοναχός καί μάλιστα Λαυριώτης ἢ Προδρομίτης; Δέν ἔχουμε καμμία μαρτυρία, ἔστω καί ἔμμεση, γιά νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ εὐεργέτης τῆς Λαύρας ὑπῆρξε καί κουρά της, πού ὅταν ἀνέβηκε στά ἀνώτατα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα ἐπέστρεψε ὡς χορηγός στή μονή τῆς μετανοίας του. Ἄλλωστε οὔτε ὁ Νεόφυτος Βεροίας, πού χρηματοδότησε στά 1535 τήν ἱστορίηση τοῦ καθολικοῦ ἀλλά οὔτε καί ἄλλοι ἱεράρχες ἢ πατριάρχες πού προέβησαν σέ δωρεές, ὄχι ἴσως τόσο ἐντυπωσιακές ὅσο ἐκεῖνες τοῦ Γενναδίου, καί ἔζησαν καί τάφηκαν στό μοναστήρι ὑπῆρξαν Λαυριῶτες. Μήπως, πάλι, ἡ καριέρα του ἀρχίζει ἀπό τή γειτονική μονή τοῦ Προδρόμου; Ἀνάμεσα στά 1498/99 καί 1503 μαρτυρεῖται μοναχός καί μάλιστα ἡγούμενος τῆς μονῆς Προδρόμου μέ τό ὄνομα Γεννάδιος μέ σημαντικές μάλιστα δραστηριότητες γιά τή μονή. Ἐπί ἡγουμενείας του πολλές σημαντικές δωρεές γίνονται πρὸς τό μοναστήρι καί ἐπιλύεται πρὸς ὄφελός του ἡ διένεξη μέ

42. Χειρόγραφο Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων 370, φ.165. Στήν περιγραφή τοῦ χειρογράφου ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ (*Ἱεροσολιμητικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. 1, 390) ἔθεσε, ἐσφαλμένα, τό ὄνομα τοῦ Δανιήλ ὡς παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία μάλιστα εἶναι καί ἀχρονολόγητη. Στό χειρόγραφο, ὁμοίως, αἰτιῆ ἀπευθίνεται πρὸς ἀνώνυμο μητροπολίτη Σερρών. Σέ ἐπόμενο δημοσίευμα ὁ ἴδιος (*Viz. Vrem.* 1, 1894, 678) ἔθεσε καί τή χρονολογία 1537, τήν ὁποία ἔλαβε ἀπό προηγούμενη ἐπιστολή τοῦ ἴδιου χειρογράφου (φ. 159). Τό σφάλμα ἐπανελάβαν ἔκτοτε ὅλοι οἱ συντάκτες ἐπισκοπικοῦ καταλόγου τῶν Σερρών. Γιά τόν Γεννάδιο ὡς ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς βλ. πῶ κατω, σημ. 47.

43. Μνημονεύονται στό πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἱερεμίου Α' τοῦ Δεκεμβρίου 1541 πού ἀναφέρεται στήν τύχη τῆς περιουσίας τοῦ Γενναδίου· βλ. πῶ κατω σημ. 148. Ὡς ὀνόματα ἀπαντοῦν συχνά μεταξύ τῶν φορολογουμένων κατοίκων τῶν Σερρών σέ ἀπόσπασμα ὀθωμανικοῦ φορολογικοῦ καταστίχου πού χρονολογεῖται μεταξύ 1494 καί 1503 (Sif. DIMITROV - R. STOJKOV, *Otk' si ot regist'r za Ienni vladenija v zapadnite Rodopi i Sersko* [Ἀποσπάσματα ἀπό ἕνα κατάστιχο γιά τά τιμάρια στή Δυτικὴ Ροδόπη καί τίς Σέρρες], *Rodopski Sbornik* 1, 1965, 283-287 καί *Evangelia BALTA, Les vakifs de Serres et de sa région (XVe et XVIe s.)*, Ἀθήνα 1995, 267 καί σημ. 843 (Κάσπακας).

τόν μητροπολίτη Σερρών για την κατοχή του μετοχίου του Δοχήνος⁴⁴. Είναι πολύ πιθανό ότι ο ηγούμενος Γεννάδιος ταυτίζεται με τον μετέπειτα ομόνυμο μητροπολίτη, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι βρισκόμαστε μπροστά στην περίπτωση της ανέλιξης ενός μέλους της τοπικής κοινωνίας σε μοναχό, ηγούμενο και μητροπολίτη της περιοχής του. Πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι δεν υπάρχει καμία συγκεκριμένη μαρτυρία που να συνδέει τον Γεννάδιο ως μητροπολίτη με οποιαδήποτε δωρεά προς τη μονή Προδρόμου. Στόν νόρθηκα του καθολικοῡ έχει ιστορηθεῑ ως κτίτορας μαζί με τον αυτοκράτορα Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο ο πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος⁴⁵.

Ὁ Γεννάδιος μπορεί να πέθανε, ή ιστορία του όμως δεν σταματᾶ ἐδῶ. Τόν Δεκέμβριο του 1541 ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας, εὐρισκόμενος στίς Σέρρες, ἀναγκάζεται να ἀσχοληθεῑ με θέματα σχετικά με την περιουσία του. Ὁ ἱεράρχης, πρίν πεθάνει, ἀφιέρωσε στή μητρόπολη τῶν Σερρών κτήματα καί εἶδη, ὁμοίως καί στό Ἅγιον Ὄρος, προφανῶς στή μονή τῆς Λαύρας, ὑπέρ ψυχικῆς του σωτηρίας. Παρόλες τίς χορηγίες καί τίς δωρεές ἀπέμειναν καί περιουσιακά στοιχεία για τούς συγγενεῖς. Οἱ πρωτεξάδελφοι καί τά παιδιά τους, πού ὅπως φαίνεται ζοῦσαν στήν πόλη, ὄχι μόνον ἐριζαν μεταξύ τους για τή διανομή ἀλλά ἀμφισβητοῦσαν καί τίς δωρεές πρὸς τά ἐκκλησιαστικά ἰδρύματα. Ὁ πατριάρχης, με πατριαρχικό γράμμα πού ἐκδίδει ἐπί τόπου, ἐπιβάλλει στούς συγγενεῖς να συμβιβασθοῦν μεταξύ τους καί κατοχυρώνει τίς δωρεές του μακαρίτη⁴⁶.

Παρακολουθήσαμε, συνοπτικά, ὀρισμένες μόνον πτυχές δραστηριοτήτων ἑνός μητροπολίτη στίς πρώτες δεκαετίες του 16ου αἰώνα, ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν οἱ λιγοστές πηγές⁴⁷.

⁴⁴. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρών, σελ. 211-222· πρβλ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, *Προσκυνητάριον*, 37-38. Ὁ ODORICO, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme*, 228-231, δέν ἀναφέρει τό ὄνομα του ὑπογράφοντος τά ἔγγραφα ἡγουμένου Γενναδίου.

⁴⁵. KONDAKOV, *Makedonija*, 164.

⁴⁶. Ἐκδ. ΓΕΔΕΩΝ, Ὑπέρ τῆς ἱστορίας, 241-242. Σύμφωνα με τή μαρτυρία του Γεδειῶν (σ. 240), τό ἔγγραφο στά τέλη του 19ου αἰώνα, σέ κακή κατάσταση, βρισκόταν στά χέρια Ἀγιορείτη μοναχοῦ. Σήμερα ἀπόκειται στό ἀρχεῖο τῆς μονῆς Βατοπεδίου συσταχωμένο με ἄλλα ἔγγραφα (Τετράγωνο Ζ΄, Κώδιξ Ι, φ. 21).

⁴⁷. Στό χειρόγραφο ὑπ' ἀρ. 537, φφ. 101-102^v τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως Μεταῶρων σώζεται ἀντίγραφο (16ου αἰ.) ἀχρονολόγητης ἀπανταχοῦσας του Γενναδίου ὑπέρ οικονομικῆς ἐνισχύσεως του Δούκα, γιοῦ του Δημητρίου, ἀπό τήν Κοιτρούλιανη. Ὁ Δούκας τᾶξιδεύοντας με πλοῖο στήν Πουρού (Βιστωνίδα λίμνη) αἰχμαλωτίσθηκε ἀπό τούς Ἀγαρηνοῦς καί πουλήθηκε για 100 δουκάτα. Ἀφέθηκε ἐλεύθερος με τήν ἐγγύηση τῶν χριστιανῶν τῆς Ξάνθης παπα-Θεοδώρου, Μιχαήλ Ἀναγνώστου καί παπα-Τάρχα. Ὁ μητροπολίτης ζητεῖ τή συνδρομή τῶν πιστῶν για τήν

Οί δικαστικές δραστηριότητες καί οί διαιτησίες πού σχετίζονται μέ τήν επίλυση ένδοξαγορευτικών διαφορών δέν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ένδιαφέρον γιά τή σκιαγράφηση τής εικόνας ενός Ιεράρχη. Άνάγονται στίς υποχρεώσεις μέ τίς όποίες έπιφορτίζονται άπό τόν πατριάρχη οί πλησιοχωρούντες ή παρεπιδημούντες στό Άγιον Όρος μητροπολίτες. Είμαι συνηθέστερες καί άποσκοπούν στην άποφυγή προσφυγής στά κρατικά δικαστήρια (έξωτέρα κρίσις).

Έκεινο πού προκαλεί ιδιαίτερη έντύπωση είναι οί συνεχείς καί πολυδάπανες χορηγίες πού φθάνουν ως τήν έξ ολοκλήρου χρηματοδότηση τής οικόδομησης καί ιστόρησης μνημειακών διαστάσεων κτιρίων, όπως είναι ή τράπεζα τής Λαύρας. Τό γεγονός, κατ' άρχήν, οδηγεί στην ύπόθεση γιά τήν ύπαρξη ύψηλότατου εισοδήματος, σέ μιά έποχή πού εΐθισται νά θεωρείται ως περίοδος οικονομικής δυσπραγίας γιά τούς χριστιανικούς πληθυσμούς τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τίθεται έπομένως, εύλογα, τό έρώτημα: πού όφείλεται ή οικονομική εύρωστία ενός μητροπολίτη τών πρώτων δεκαετιών του 16ου αϊ.; Μέ άλλα λόγια, ποιές είναι οί πηγές καί τό ύψος τών εισοδημάτων πού του έπιτρέπουν νά άνταποκρίνεται στίς δαπάνες του άξιώματός του αλλά καί νά δημιουργεί πλεόνασμα γιά έντυπωσιακές χορηγίες καί δωρεές;

Τό έρώτημα δέν είναι εύκολο νά άπαντηθεί. Οί ύπόρχουσες πληροφορίες είναι έλάχιστες καί διάσπαρτες καί ή ως τώρα έρευνα τής εκκλησιαστικής οικονομικής ιστορίας, ειδικά μάλιστα γιά αυτή τήν περίοδο, έλάχιστα μπορεί νά μς προσφέρει⁴⁸. Στή συνέχεια θά προσπαθήσουμε νά προσεγγίσουμε

άποπληρωμή τών όφειλομένων λύτρων πού άνέρχονται σέ 2.300 άσπρα (πρβλ. Ν. ΒΕΗΣ, *Τά χειρόγραφα τών Μεταίων*, τόμ. Α', Άθήνα 1967, 528). Τήν επισήμανση του έγγραφου όφειλω στην κυρία Έλισάβετ Ζαχαριάδου τήν όποία ευχαριστώ. Πρός τόν Γεννάδιο άπευθίνεται έπιστολή Άγιορείτου Ιερομονάχου (μάλλον Σιμωνοπετρίτου) ό όποιος του ζητεί νά μεσολαβήσει γιά τήν έξόφληση χρέους προς τή μονή. Γιά τή χρονολόγηση τής δέσμης τών έπιστολών στην όποία άνήκει καί ή άνωτέρω βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, *Έλληνικά έγγραφα, Σιμωνόπετρα*, Άθήνα 1991, 265· βλ. καί πύ πάνω, σημ. 42.

⁴⁸ Γιά τά οικονομικά τών επισκόπων καί ιδιαίτερα τών πατριαρχών βλ. Ε. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen im Patriarchat von Konstantinopel vom XI. bis XIX. Jahrhundert*, OCP 5, 1939, 434-513 (ειδικά γιά τήν μεταβυζαντινή περίοδο σελ. 477-513)· J. KABRDA, *Le système fiscal de l'Église Orthodoxe dans l'Empire Ottoman (d'après les documents Turcs)*, Brno 1969 (ή άξιόλογη αυτή μελέτη άναφέρεται κυρίως στον 17ο καί 18ο αιώνα)· Zina MARKOVA, *Za ikonomičeskija gnet na fanariotskoto duhovenstvo i borbata na bálgarskija narod srestu nego do krimskata vojna* (Η οικονομική καταπίεση έκ μέρους του κλήρου του Φαναρίου καί ό άγώνας του βουλγαρικού λαού έναντίον του ως τόν Κορμαϊκό πόλεμο), *Izvestija na Instituta za Istorija* 21, 1970, 203-218 (άρθρο μέ έντονες ιδεολογικές προκαταλήψεις). Γιά τά οικονομικά, ειδικότερα, του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως βλ. Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Η όθωμανική κρίση του τέλους του 15ου αιώνα καί τό οίκουμενικό πατριαρχείο. Τά Ιστορικά* 2/3, 1985, 45-76· Ο ΙΔΙΟΣ, *Les contributions*

όρισμένες πτυχές του προβλήματος της οικονομικής καταστάσεως ειδικά των επισκόπων στις πρώτες δεκαετίες του 16ου αϊ.

Τά στοιχεία που ακολουθούν αφορούν στη διαμόρφωση των θεσμοθετημένων εσόδων και εξόδων ενός μητροπολίτη τά όποια προκύπτουν από την άσκηση του επισκοπικού λειτουργήματος και μαρτυρούνται σε επίσημες εκκλησιαστικές πράξεις και σε έγγραφα των οθωμανικών αρχών.

Τά επίσημότερα εκκλησιαστικά έγγραφα στά όποια μνημονεύονται τά οικονομικά «δίκαια και προνόμια» αυτής της κατηγορίας των εκκλησιαστικών αξιωματούχων είναι οί συνοδικές πράξεις (ύπομνήματα) έκλογής και εγκαθιδρύσεως των μητροπολιτών. Έκ πρώτης όψεως, ό φορμαλισμός και ή επανάληψη στερεότυπων εκφράσεων, τά όποια άποτελούν κύρια χαρακτηριστικά της κατηγορίας αυτής των εγγράφων, δημιουργούν άμφιβολίες όσον άφορ ά στη βαρύτητα των άναφορών τους στά οικονομικά των ανώτατων εκκλησιαστικών λειτουργών. Όστόσο, παρά την άκαμψία τους, έπέρχονται, όπως θά φανεί, σταδιακές άλλαγές και προσθήκες στό περιεχόμενό τους, που άνταποκρίνονται σε νέες πραγματικότητες.

Στίς συνοδικές πράξεις του δεύτερου μισού του 15ου αϊώνα οί άναφορές στις οικονομικές άπολαβές των ιεραρχών είναι γενικόλογες και άόριστες. Ό νέος μητροπολίτης όφείλει *άπελθών εις την λαχούσαν αυτώ άγιωτάτην εκκλησίαν έπιλαβέσθαι αυτής μετά πάντων των άνέκαθεν και έξ άρχής προσόντων δικαίων και προνομίων* ή, στην καλύτερη περίπτωση, προστίθεται ή φράση *μετά πάντων των προσόντων αυτή άνέκαθεν και έξ άρχής κτημάτων τε και πραγμάτων*⁴⁹. Σε άλλες συνοδικές πράξεις, οί όποίες δέν άναφέρονται σε

ecclesiastiques «patriarchikè zèteia» et «basilikon charatzion». Contribution à l'histoire économique du Patriarcat œcuménique aux XVe et XVIe siècles, *Actes du IIe Colloque International d'Histoire. Économies Méditerranéennes: Équilibres et intercommunications XIIIe-XIXe siècles*, τόμ. 3, Άθήνα 1986, 235-246 και πρόσφατα Έλισάβετ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567)*, Άθήνα 1996 (έφεξης ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Εκκλησία*).

⁴⁹. Συνοδικές πράξεις έκλογής των μητροπολιτών: α. Άδριανουπόλεως Μάρκου, 1465 (Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Συμπληρωματικά διασαφήσεις, στό Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεία της Ιστορίας των Άθηναίων*, τόμ. Β', Άθήνα 1890, 359 στ. 29-32). β. Παλαιών Πατρών Κυρίλλου, 1467 (άνέκδοτο, Άρχείο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε', έγγρ. ύπ' άρ. 3). γ. Τραπεζοόντος Δωροθέου (μετάθεση από τή μητρόπολη Άθηνών), 1472 (πρόσφατη έκδοση *Actes de Pautoocrator*, έκδ. Vassiliki ΚΡΑΒΑΡΙ, άρ. 27, στ. 27-28), δ. Σεργών Μανασσή, 1486 (άνέκδοτο, Άρχείο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε', έγγρ. ύπ' άρ. 4, στ. 18-20), ε. Μεθοδίου Βεροίας, 1489/90 (Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Πράξεις του Μεθοδίου Βεροίας, *Εκκλησιαστική Άλήθεια* 38, 1918, 230, στ. 29-31 (έκδοση έλληνής) και ΟΥΔΟΓ, *δ. π.*, άρ. XXXIX, 18, στ.10-13), ς. Λαρίσης Βησσαρίωνος Α', 1490 (Ι. ΣΑΚΚΕΛΪΩΝ, Σιγίλλιον πατριαρχικών, *Δελτίον Ιστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας* 2, 1885-89, 19 και ΟΥΔΟΓ, *δ. π.*, άρ. XXXVIII, 12, στ. 24-25). Πρβλ. Μάχη ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Άνεπίσημα από τό πατριαρχείο Κωνσταν-*

ἐκλογή ἀρχιερέως ἀλλά σέ θέματα ὑπαγωγῆς ἢ συνενώσεως ἐπισκοπῶν, ἢ ἀναφορά στά οἰκονομικά «δίκαια» τῶν ἀρχιερέων εἶναι ἀκόμη πύο γενικόλογη⁵⁰ ἢ ἀπουσιάζει παντελῶς⁵¹. Οἱ μόνες σποραδικές πρῶιμες μνειες σέ συγκεκριμένα ἔσοδα, τά ὁποῖα καί ὀνοματίζονται, ὅπως αὐτά πού προέρχονται ἀπό τά κανονικά τῶν ἱερέων, τά γαμικά συνουκέσια καί τά λοιπά ἄλλα, περιέχονται ἐνίστε μόνον σέ πατριαρχικά πιττάκια ἢ γράμματα πρὸς κληρικούς συγκεκριμένων περιοχῶν ἢ πρὸς πατριαρχικούς ἐξάρχους καί ἔχουν πολλές φορές προσωπικό χαρακτήρα⁵².

Οἱ σποραδικές μαρτυρίες στά παραπάνω πατριαρχικά ἔγγραφα γιά συγκεκριμένα ἔσοδα ὀδηγοῦν σπό συμπέρασμα ὅτι καί μετά τήν ἄλωση ἄσφαλῶς συνέχισαν νά ὑπάρχουν θεσμοθετημένες οἰκονομικές ἀπολαβές γιά τούς μητροπολίτες καί τούς ἐπισκόπους, ὅπως ἄλλωστε ἐμφανίζονται καί στίς παλαιότερες συλλογές τοῦ βυζαντινοῦ καί κανονικοῦ δικαίου. Ὡστόσο, δέν ἀναφέρονταν συγκεκριμένα στίς συνοδικές πράξεις διορισμοῦ τῶν ἀρχιερέων, γεγονός τό ὁποῖο ἄφηνε περιθώρια γιά ἐπιβολή ἀντικανονικῶν εισφορῶν καί γιά αὐθαιρεσίες, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ στόν ὀμοιόμορφο τρόπο εἰσπράξεῶς τους.

Προφανῶς μιά τέτοια κατάσταση ἐκδηλωμένων αὐθαιρεσιῶν θέλησε νά θεραπεύσει σύνοδος 26 μητροπολιτῶν πού συγκάλεσε τόν Ἰούνιο τοῦ 1497 ὀ

τινουπόλεως. *Παρασχέδια καί μαρτυρίες 1476*, Ἀθήνα 1988, 63-64 καί τή γενική παρατήρηση τοῦ HERMANN. *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 509.

⁵⁰. Συνοδική πράξη Διονυσίου Α' γιά τήν ἐπανάταξη τῆς ἐπισκοπῆς Μαγνησίας στή μητρόπολη Ἐφέσου, 1467 (Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαγνησία ἢ ἐν Σιπύλλῳ καί αἱ μητροπόλεις Ἐφέσου καί Σμύρνης*, *Δελτίον Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας* 2, 1885-89, 654, στ. 41).

⁵¹. Συνοδική πράξη τοῦ Μαξίμου Δ' γιά τήν ἐπανάταξη τῶν ἐπισκοπῶν Διαυλείας καί Ταλαντίου, 1493 (Μάχη ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μιά συνοδική πράξη (1493) τοῦ Μαξίμου Δ' πού ἀποδίδεται στόν Νήφωνα Β'*, *Μνήμων* 11, 1987, 81-82).

⁵². α. Πατριαρχικό γράμμα Μάρκου Ξυλοκαράβη πρὸς τόν κλῆρο καί τό πλήρωμα τῆς μητροπόλεως Δέρκων καί τῆς ἐπισκοπῆς Μετρών, 1466 (ΓΕΔΕΩΝ, *Συμπληρωματικά διασαφήσεις*, 354, σμ. 4), β. Πατριαρχικό γράμμα Συμεῶν Α' πρὸς τόν ἱερομόναχο Ἰωάσαφ, ἐξάρχο Καλαμάτας, Μικρῶς Μαΐνης καί Πεδήματος, μεταξύ 1482 καί 1486 (Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολιμιτικῆς Σταχνολογίας*, τόμ. Ι, Πετροῦπολη 1891, 477, στ. 24-25· Ο ἸΔΙΟΣ, *Περί τῆς τρίτης πατριαρχείας Συμεῶν τοῦ Τραπεζουντίου*, *Δελτίον Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας* 3, 1889, 485, στ. 42-44). Σέ παρασχέδιο πατριαρχικοῦ πιττακίου τοῦ Μαξίμου Γ' (1476) πρὸς τούς κληρικούς τῆς ἐξαρχίας Μουδανίων ἢ ἀναφορά στά ἔσοδα τοῦ ἐξάρχου παραμένει γενικόλογη: ὁ ἐξάρχος θά καρπώνεται τό ἐξ αὐτῆς ἄπαν εἰσόδημα (ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀνεπίσημα*, 105, στ. 23). Πρβλ. Μάχη ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ θεσμός τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας 14ος-19ος αἰῶνας*, Ἀθήνα 1995, 94.

πατριάρχης Νήφων Β΄. Στο συνοδικό τόμο που εκδόθηκε καταδικάζονταν ή σιμωνία και συγχρόνως ρυθμίζονταν θέματα σχετικά με τα έσοδα των επισκόπων και τον τρόπο εισπράξεώς τους⁵³.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στον τόμο, ή *σιμωνιακή αίρεσις* δεν περιορίζεται μόνον στην αποδοχή χρημάτων εκ μέρους του αρχιερέα προκειμένου να προβεί στη χειροτονία κληρικού. Η έννοιά της επεκτείνεται και στο *έμβατίκιον*, δηλαδή στην καταβολή εκ μέρους του ιερέα χρημάτων προς τον επίσκοπο για την απόκτηση ένορίας, το οποίο χαρακτηρίζεται ως *αθέμιτον και τή σιμωνιακή συνειργόμενον λύμη*. Για να γίνει πιο ξεκάθαρη ή απόφαση (ίνα παντελώς τής σιμωνιακής αίρέσεως καθαροίημεν) απαγορεύεται στους επισκόπους ή αποδοχή λειτουργικών αντικειμένων (π.χ. πεύχιον, τειψίον, χερνιβόξιστον) ως δώρων για τελεσθείσα χειροτονία. Επιπλέον θεωρείται «σιμωνιακόν» ή λήψη χρημάτων για τή μετάδοση τής θείας κοινωνίας⁵⁴.

Ωστόσο ή σύνοδος δεν περιορίσθηκε μόνο στην καταδίκη αντικανονικών εσόδων. Άλλωστε ήταν ή τέταρτη φορά που καταδικάζονταν ή σιμωνία μέσα σε 20 χρόνια (1477, 1483, 1484, 1497), γεγονός που υποδεικνύει ότι τό φαινόμενο βρισκόταν σε έξαρση τήν εποχή αυτή⁵⁵. Καθόρισε και ένιαίο τρόπο εισπράξεως όρισμένων εκκλησιαστικών εσόδων των αρχιερέων για τα όποια φαίνεται ότι είχαν δημιουργηθεί προβλήματα. Οί ρυθμίσεις άφορούσαν:

α) στον τρόπο εισπράξεως του κανονικού από τους ιερείς,

β) στην τύχη των εσόδων των χηρευσών επισκοπών των μητροπόλεων (ό μητροπολίτης καρπώνεται τα έσοδα των υπ' αυτόν επισκοπών ενόσω δεν έχει εκλεγεί νέος επίσκοπος), και

γ) στον τρόπο εισπράξεως των εσόδων από πανηγύρεις⁵⁶.

Στον «Ιερό Κώδικα», ό όποιος παραδίδει τό κείμενο στο πρωτότυπο, τό τμήμα που περιέχει τίς οικονομικές ρυθμίσεις έχει διαγραφεί. Στην ύα, ό ίδιος γραφέας, ό όποιος, όπως απέδειξε ό εκδότης του κειμένου, είναι ό μέγας ρήτωρ Μανουήλ Κορίνθιος, συμπλήρωσε: *Τούτο ως τῷ κόσμῳ ενάντιον συνοδικώς διαγέγραπται*. Ο εκδότης χρονολογεί τή διαγραφή μεταξύ 1497 και 1531, έτος θανάτου του πατριαρχικού αξιωματούχου⁵⁷.

53. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο «Ιερός Κώδιξ» του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως* (δ. π., σημ. 6), έγγρ. υπ' άρ. VII, 151-162 (τό κείμενο: 152-159).

54. *Ο. π.*, 156-157, στ. 123-149.

55. *Ο. π.*, έγγρ. υπ' άρ. V, 135-136 βλ. και σχόλια σσ. 137-139.

56. *Ο. π.*, έγγρ. υπ' άρ. VII, 157-158, στ. 150-163.

57. *Ο. π.*, έγγρ. υπ' άρ. IX, 167-168.

Ἐάν τό ἐνάντιον τῷ κόσμῳ δέν ἀφοροῦσε στόν τρόπο εἰσπράξεως ἀλλά στήν ἀντικανονικότητα τῆς ὑπάρξεως τέτοιου εἶδους εἰσοδημάτων, τότε ἡ συνοδική διαγραφὴ δέν πρέπει νά ἴσχυσε γιά πολὺ.

Οἱ συνοδικές πράξεις διορισμοῦ μητροπολιτῶν τοῦ 16ου αἰώνα, πέραν ἀπό τίς γενικόλογες διατυπώσεις γιά τὰ «δίκαια καί προνόμια» πού περιέχονται στά ἔγγραφα τοῦ 15ου αἰ., ἀναγράφουν πιά συγκεκριμένα τίς οικονομικές ὑποχρεώσεις τοῦ κατώτερου κλήρου καί τοῦ ποιμνίου. Ὁφείλουν, λοιπόν, ἀλογοπραγῆτως παρέχειν πρός αὐτόν ἅπαν τό ἐκκλησιαστικόν αὐτοῦ δίκαιον τό ἀπό τε κανονικῶν καί συνοικεσίων καί ζητείαις καί τῶν ἄλλων τὰ ἐκ τε πανηγύρεων καί ἀγιασμάτων κατὰ τό σύνθηρες. Ἡ πρώτη, γνωστή ὡς τώρα, μνεία ἐγγράφου μέ τήν νέα διατύπωση εἶναι ἡ πράξη διορισμοῦ τοῦ πρωτοσυγγέλλου Μακαρίου ὡς μητροπολίτου Κορίνθου τοῦ 1507 πού ἐκδόθηκε ἀπό τόν πατριάρχη Παχώμιο Α΄⁵⁸. Ὅλα τὰ μετέπειτα παρόμοια ἔγγραφα τοῦ 16ου αἰώνα, ἀλλά καί μετὰ ἀπό αὐτόν, περιέχουν οὐσιαστικά τήν ἴδια διατύπωση μέ τήν προσθήκη, πολλές φορές, τῆς ὀφειλῆς ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν ἐκτός ἀπό τὰ παραπάνω καί τῶν ἄλλων πάντων συνήθων καί νενομισμένων⁵⁹. Μόνη, γνωστή σέ μένα, ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ συνοδική πράξη ἀνασυστάσεως τῆς μητροπόλεως Ἐργου καί Ναυπλίου καί ἐκλογῆς τοῦ μητροπολίτη Δωροθέου τό 1541. Στό ἔγγραφο, ἡ διατύπωση γιά τὰ οικονομικά δικαιώματα τοῦ ἀρχιερέα ἀκολουθεῖ τήν παράδοση τῶν συνοδικῶν πράξεων τοῦ 15ου αἰώνα⁶⁰. Πιθανόν ἡ πατριαρχική γραμματεία νά ἀκολούθησε σκόπιμα ἕνα παλαιότερο τύπο συνοδικοῦ γράμματος, μὴ ὀνοματίζοντας τὰ ἐκκλησιαστικά τέλη τῶν ἱερέων καί τοῦ ποιμνίου μᾶς πρώην βενετοκρατούμενης περιφέρειας, ἡ ὁποία μόλις εἶχε

⁵⁸ Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε΄, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 6, στ. 16-18 (ἀνέκδοτο).

⁵⁹ Μνημονεῖο ἐνδεικτικά τίς συνοδικές πράξεις ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν: α. Βησσαρίωνος Β΄ Λαρίσης, 1527 (Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων μητροπολίτης Λαρίσης [1527-1540] καί κτήτορας τῆς μονῆς Δουσίου. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικά καί ἄλλα κείμενα, *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά* 4, 1992, 203, στ. 30-32) β. Γρηγορίου Ναυτάκτου καί Ἄρτης, 1544 (Ἀρχεῖο Μ. Ξηροποτάμου, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 3, στ. 30-31, ἀνέκδοτο· πρβλ. Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Ἀρχεῖο τῆς Ι. Μ. Ξηροποτάμου. Ἐπιτομές μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων*, Ἀθήνα 1993 [ΓΑθωνικά Σύμμεικτα 3], 18, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 3) γ. Νεοφύτου Β΄ Λαρίσης, 1550 (Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰ. Συμβολή εἰς τήν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας, *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 15, 1965, 122, στ. 24-29), δ. Ἀνθίμου Χριστιανουπόλεως, 1567 (Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε΄, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 7, στ. 24-25, ἀνέκδοτο).

⁶⁰ Π. ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, Ἀνασύστασις τῆς μητροπόλεως Ἐργου καί Ναυπλίας κατὰ τό 1541, *Ἀθηνᾶ* 27, 1915, 206, στ. 2- 4: ἐπιλαβέσθαι... καί πάντων τῶν προσόντων αὐτῇ ἄνωθεν καί ἐξ ἀρχῆς κτημάτων καί πραγμάτων καί τῶν λοιπῶν δικαίων καί προνομίων.

ένταχθει στην οθωμανική επικράτεια μετά από πολεμικές επιχειρήσεις με δδυνηρές οικονομικές και δημογραφικές συνέπειες⁶¹.

Ἐνῆςτοιχα ἔγγραφα τῆς οθωμανικῆς ἀρχῆς, μέ τά ὁποῖα διορίζονται οἱ μητροπολίτες καί ἐπίσκοποι, ἐπικυρώνεται οὐσιαστικά ἡ ἐκλογή ἀλλά καί καθορίζονται οἱ διοικητικές καί οικονομικές δικαιοδοσίες καί οἱ ὑποχρεώσεις τους, εἶναι, ὡς γνωστόν τά βεράτια⁶². Ἀπό αὐτά πού χρονολογούνται στόν 15ο καί τόν 16ο αἰώνα, μόνον πέντε ἔχουν δημοσιευθεῖ ὡς τώρα καί ἄλλα δύο εἶναι γνωστά ἀπό ἑλληνικές μεταφράσεις⁶³.

Ἐνα μόνον ἀνήκει στόν 15ο αἰώνα (χρονολογεῖται στά χρόνια τοῦ Μωάμεθ Β΄ ἢ τοῦ Βαγιαζήτ Β΄), ἀποτελεῖ οὐσιαστικά σχέδιο βερατίου ἀνόνημου μητροπολίτη καί εἶναι ἐξαιρετικά βραχύ στή διατύπωσή του: Ὁ σουλτάνος δίδει τή μητροπολιτική ἐδρα Χ στό μοναχό Χ γιατί κατέβαλε στό βασιλικό θησαυροφυλάκιο ὡς πεσκέσι φλωρία Χ. Θά ἀσκει τήν ἐξουσία τοῦ μητροπολίτου στούς ἱερεῖς, στούς μοναχοὺς καί στούς ἄλλους ὀρθόδοξους χριστιανούς τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς ὅπως ἔκαναν καί οἱ προκάτοχοί του. Θά κατέχει τίς ἐκκλησίες, τά ἀμπέλια, τοὺς κήπους καί τά καλλιεργημένα χωράφια ὅπως καί οἱ προκάτοχοί του. Ἐξαιρεῖται ἀπό τήν καταβολή κεφαλικοῦ φόρου καί ἀπό ὅλες τίς ἔκτακτες ἀγγραφεῖες, ὅπως τό *ulak* (στάθμευση καί ἀνεφο-

⁶¹. Γιά τήν κατάληψη τοῦ Ναυπλίου καί τή δημογραφική αἰμορραγία τῆς πόλης βλ. πρόχειρα Ἄ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Γ΄, Θεσσαλονίκη 1968, 159-170 καί Μαριάννα ΚΟΥΒΑ-ΚΑΡΑΛΕΚΑ - Ε. ΜΟΑΤΣΟΥ, Ἐποκατάσταση Ναυπλιωτῶν καί Μονεμβασιαίων προσφύγων στήν Κρήτη τό 1548, *BNJ* 22, 1983, 379-390.

⁶². Γιά τά βεράτια βλ. Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, Ἡ ἐξέλιξη τῶν «ἐκκλησιαστικῶν» βερατίων καί τό «Προνομιακόν ζήτημα». Ἡ περίπτωση τοῦ νόθου βερατίου τοῦ Μητροπολίτη Λαρίσης Λεοντίου (1604), *Τά Ἱστορικά* 5/9, 1988, 260-261, σμ. 2 καί 3· Η. ΙΝΑΛΙΚ, *The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans*, *Turcica* 21-23, 1991, 413-421, καί πρόσφατα ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 147-153 καί ἐυρετήριο. Γιά τά βεράτια τοῦ 17ου καί 18ου αἰ. στά ὁποῖα, σταδιακά, καταγράφονται ἀναλυτικά οἱ οικονομικές ἀπολαφές τῶν ἐπισκόπων, βλ. ΚΑΒΡΔΑ, *Le système fiscal*, *passim*.

⁶³. Ἐχουν ἐπισημανθεῖ ἄλλα τρία στό ἀρχεῖο τῆς μονῆς Δουσαίου καί ἀφοροῦν τόν διορισμό τοῦ ἐπισκόπου Λιτζῆς καί Ἀγράφων Πέτρου (1524), τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν Βησσαρίωνος (1529) καί τοῦ ἐπισκόπου Φαναρίου Ἰγνατίου (1536)· βλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 198. Τίς ἑλληνικές μεταφράσεις τῶν ἐγγράφων αὐτῶν μοῦ παρεχώρησε ὁ Δ. Σοφιανός τόν ὁποῖο καί εὐχαριστῶ. Χρησιμοποιοῦνται παρακάτω μέ κάθε ἐπιφύλαξη. Ἐχουν ἐπισημανθεῖ ἀκόμη δύο ἀνέκδοτα βεράτια, τῶν ἐτῶν 1586-87 καί 1587-89 πού ἀφοροῦν ὁμοῦς τόν Ἀρμένιο ἐπίσκοπο τῆς Angora (P. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Les rapports juridiques entre le Patriarcat Orthodoxe de Constantinople et l'Empire Ottoman (1453-1600): problèmes d'approche*, *Questions et Débats sur l'Europe centrale et orientale* 4, 1985, 164, σμ. 10).

διασμός κρατικών ταχυδρομίων)⁶⁴ και τό djere hōr (έπισκευή κάστρων), όπως και οί προκάτοχοί του. Οί ιερείς, οί μοναχοί και οί ὀρθόδοξοί του τόπου θά τόν ἀναγνωρίζουν ὡς μητροπολίτη τους⁶⁵.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στό πρῶμο αὐτό τεκμήριο ἡ μόνη ἀναφορά σέ οἰκονομικές ἀπολαβές εἶναι ἐκεῖνη τῆς νομῆς τῶν κτημάτων, δηλαδή τῆς ἀκίνητης περιουσίας τῆς ἐκκλησίας, χωρίς καμία μνεία σέ ἄμεσα ἔσοδα προερχόμενα ἀπό τήν ἄσκηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος. Γενικόλογη καί ἀόριστη, ἄλλωστε, εἶναι καί ἡ διατύπωση γιά τίς διοικητικές καί πνευματικές ἐξουσίες τοῦ ἀρχιερέα⁶⁶. Τό γεγονός αὐτό ἀνακαλεῖ τίς ἀόριστες διατυπώσεις τῶν συνοδικῶν πράξεων διορισμοῦ μητροπολιτῶν τοῦ 15ου αἰῶνα, κυρίως ὅσον ἀφορᾶ στίς οἰκονομικές ἀπολαβές τους.

Ἐκ τῶν ἑξι βεράτια πού χρονολογοῦνται στόν 16ο αἰῶνα, δύο ἐκδόθηκαν γιά λογαριασμό μητροπολιτῶν: τοῦ Λαρίσης Βησσαρίωνος Β΄ (1527)⁶⁷ καί τοῦ μητροπολίτη τοῦ Ραῦενο Ἄνδρέα (1582)⁶⁸ καί τέσσερα γιά ἀρχιεπισκόπους καί ἐπισκόπους: τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καρπάθου Ἰωαννικίου (:) (1551), τοῦ ἐπισκόπου Κασσανδρείας Παχωμίου (1564), τοῦ ἐπισκόπου Λέρου Καλλίστου

⁶⁴ Γιά τό ulak βλ. J. ALEXANDER, *Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500-circa 1600*, Ἀθήνα 1985, 473-474.

⁶⁵ F. BABINGER, *Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II des Eroberers*, Μόναχο 1956, 229-232 (τό χρονολογεῖ στήν τελευταία δεκαπενταετία τῆς βασιλείας τοῦ Μωάμεθ Β΄): N. BELDICEANU, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. I. Actes de Mehmed II et de Bayazit II du ms. Fonds Turc Ancien 39*, Παρίσι 1960, 137, ἀρ. 47. Διορθώσεις στή γαλλική μετάφραση τοῦ τελευταίου βλ. H. INALCIK, Notes on Beldiceanu's Translation of the Kanûnnâme, fonds turc 39, Bibliothèque Nationale Paris, *Der Islam* 43, 1967, 151-52. Ἀγγλική μετάφραση, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, ἐπέκρινε ὁ ἴδιος ὁ INALCIK, The Status of the Greek Orthodox Patriarch, 418-419. Κατά τήν ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 81, 150, τό ἔγγραφο ἔχει συνταχθεῖ πρῖν τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

⁶⁶ Ἡ ὑπαρξη, ὡς τώρα, μόνον ἑνός τεκμηρίου τοῦ εἶδους αὐτοῦ πού χρονολογεῖται στόν 15ο αἰ. καί μάλιστα ἐν σχεδίῳ, δημιουργεῖ ἐπιφυλάξεις γιά τό ἂν ἡ ἴδια βραχεία καί ἀόριστη διατύπωση ἰσχύει γιά ὅλα τά βεράτια τῶν μητροπολιτῶν τήν περίοδο αὐτή.

⁶⁷ Ἐκδοση ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ 19ου αἰῶνα, πού ἀπόκειται μαζί μέ τό πρωτότυπο στό ἀρχεῖο τῆς μονῆς Δουσαίου, ἐπί τόν ΣΟΦΙΑΝΟ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 196-201 (τό κείμενο σσ. 199-200).

⁶⁸ Ἐκδ. V. BOŠKOV - Dušanka BOJANIĆ, Les actes des sultans Ottomans conservés dans le monastère Athonite de Chilandar (1512-1600), *Hilandarski Zbornik* 8, 1991, 208 (στά σερβοκροατικά): βλ. καί σσ. 170-175. Οἱ ἐκδότες (σ. 170) τό θεωροῦν ὡς τό μοναδικό σωζόμενο βεράτι μητροπολίτη τόν 16ο αἰ.

(1567)⁶⁹ και του αρχιεπισκόπου Έλασσόνος Άρσενίου (1584)⁷⁰, και είναι αναλυτικότερα όσον αφορά στα οικονομικά δικαιώματα και τις δικαιοδοσίες των αρχιερέων ιδίως σε θέματα αστικού δικαίου.

Σύμφωνα με το παλαιότερο χρονολογικά βεράτι του 16ου αιώνα που εκδόθηκε για μητροπολίτη, εκείνο για τον Λαρίσης στα 1527: α) ο Βησσαρίων διορίζεται μητροπολίτης του βιλαετιού των Τρικάλων προς αντικατάσταση του αποβιώσαντος μητροπολίτη Μάρκου, με δικαίωμα να διαχειρίζεται τις υποθέσεις που υπάγονται στις αρμοδιότητες του μητροπολίτη· β) οι χριστιανοί του βιλαετιού οφείλουν να τον αναγνωρίζουν ως μητροπολίτη· γ) οι μοναχοί και οι ιερείς του τόπου αλλά και του Βόλου, του Δομοκού, του Ζητούνιου, του Λιδορικίου, της Λιτζάς, του Ραδοβιστίου, του Φαναρίου και των Σταγών θα είναι υπό την κυριαρχία του⁷¹. δ) έχει το δικαίωμα να κληρονομεί ιερείς και μοναχούς (προφανώς χωρίς κληρονόμους) μέχρι του ποσού των 5.000 [άσπρων]. Το ποσό αυτό θα διαχειρίζεται όπως και οι προκάτοχοί του. Το τυχόν πέραν των 5.000 άσπρων ποσό ανήκει στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο· ε) θα μένει ανενόχλητος από τον *μπεή του σαντζακίου* και τους Όθωμανούς διοικητικούς αξιωματούχους της περιοχής· ς) κανείς, εκτός από τον μητροπολίτη δεν θα επέμβαινει σε θέματα γάμου ή διαζυγίων των χριστιανών· ζ) κανείς χριστιανός δεν θα γίνεται βίαια μουσουλμάνος· η) θα εξουσιάζει με τον ίδιο τρόπο, όπως και οι προκάτοχοί του, τις εκκλησίες, τις πανηγύρεις και τα αγιάσματα καθώς και τα κτήματα (άμπελια, μύλους, μποστάνια, κήπους) των εκκλησιών· θ) θα είναι απαλλαγμένος από όρισμένους φόρους (*χαράτσι, σπέντζα και λοιπά αβγαγέτια*) όπως και οι προκάτοχοί του⁷².

⁶⁹. Έκδ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Έκκλησία*, 1551: 179-182 άφ. 9· 1564: 183-185· 1567: 186-187 άφ. 10. Το τελευταίο βεράτι είναι στην πραγματικότητα ανανέωση παλαιότερου βερατίου που εκδόθηκε για τον ίδιο επίσκοπο και δεν περιέχει καμία πληροφορία για τις οικονομικές απολαβές και τις δικαιοδοσίες του, οι οποίες θα περιέχονταν ασφαλώς στο αρχικό έγγραφο (δ. π. 186. σμ. 73).

⁷⁰. Έκδοση ελληνικής μεταφράσεως από τον Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟ, *Άρσένιος Έλασσόνος (1550-1626). Βίος και έργο. Συμβολή στη μελέτη των μεταβυζαντινών λογίων της Ανατολής*, Αθήνα 1984, 199-200· βλ. και σελ. 51.

⁷¹. Βλ. και πιο κάτω σελ. 312-313.

⁷². Αν οι ονοματιζόμενοι φόροι *χαράτζι και σπέντζα* που αναφέρονται στην ελληνική μετάφραση του βερατίου αντιστοιχούν με το *haraç*, που χρησιμοποιείται ως όρος κατά προτίμηση ως τον 16ο αί. για τη δήλωση του κεφαλικού φόρου αντί του *djizya*, και την *ispence*, τότε ο μητροπολίτης φαίνεται να είναι απαλλαγμένος από τον κεφαλικό φόρο και τον προσωπικό φόρο που εκπροσωπεί ο όρος *ispence*.

Τό δεύτερο γνωστό βεράτι μητροπολίτη, τοῦ Ἀνδρέα τοῦ Ραπδενο, ἐκδόθηκε γιά ἀρχιερέα πού ἀνήκει στή δικαιοδοσία τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἰπεκίου, ἀπέχει περισσότερο ἀπό μισόν αἰώνα ἀπό τό πρῶτο (1582) καί εἶναι ἀρκετά διαφωτιστικό ὅσον ἀφορᾶ τίς πληροφορίες γιά τίς ἀπολαβές τῶν ἀρχιερέων⁷³. Τό γεγονός ὅτι τό σουλτανικό ἔγγραφο ἐκδόθηκε γιά ἀνώτατο κληρικό ἄλλης αὐτοκέφαλης ἐκκλησίας καί ὄχι τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως δέν φαίνεται νά δημιουργεῖ κάποιο πρόβλημα. Οἱ *κανονικές* λειτουργίες τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν εἶναι ὁμοιόμορφες καί διέπονται ἀπό τίς ἴδιες ἀρχές. Κάποιες διαφοροποιήσεις, πού ἐπισημαίνονται πύο κάτω, ἀφοροῦν στήν ὀνομασία καί ὄχι τήν οὐσία ὀρισμένων τελῶν-δοσιμάτων. Σύμφωνα μέ τό βεράτι, ὁ Ἀνδρέας, κατά τό γράμμα τοῦ Σέρβου πατριάρχη [Ἰπεκίου] Σαβατίου, ἔγινε μητροπολίτης στό καθήλιμι τοῦ Ραπδενο ἀφοῦ κατέβαλε στό βασιλικό ταμεῖο ὡς πεσκέσι 5 χρυσά νομίσματα. Στό βεράτι ὀρίζονται συγκεκριμένα: α) ὁ Ἀνδρέας θά εἶναι μητροπολίτης τῶν πιστῶν του, ὅπως ὀρίζουν τό ἔθιμο καί οἱ κανόνες τῆς λατρείας τους· β) οἱ ἱερεῖς, οἱ μοναχοί, οἱ ἡγούμενοι καί οἱ πιστοί τῆς περιοχῆς ὀφείλουν νά τόν δεχθοῦν ὡς μητροπολίτη τους· γ) θά κατέχει τά *μουλκία* τῶν ἀμπελιῶν, τῶν κήπων, τῶν μοναστηριῶν, τῶν ἀγιασμάτων, τῶν πανηγύρεων, τῶν μύλων καί λοιπῶν, κατά τόν τρόπο πού τά κατεῖχαν καί οἱ προκάτοχοί του· δ) γιά μοναχοῦς καί ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι δέν ἔχουν κληρονόμους, θά εἰσπράττει γιά τόν πατριάρχη [=ἀρχιεπίσκοπο Ἰπεκίου] ποσό ὡς 5.000 ἄσπρα. Τό τυχόν ἐπιπλέον ποσό θά περιέρχεται στό κράτος· ε) ὡς δικαίωμα γάμου θά εἰσπράττει ἀπό τοῦς πιστοῦς του: γιά τόν πρῶτο γάμο 12 ἄσπρα, γιά τόν δεύτερο 24 καί γιά τόν τρίτο 48 ἄσπρα· ς) κανεῖς δέν θά ἀναμειγνύεται σέ θέματα γάμου ἢ διαζυγίου τῶν πιστῶν του· ζ) γιά καθένα ἀπό τά χωριά πού κρατάει ἕνας ἱερέας θά δίνει στόν μητροπολίτη 12 ἄσπρα ἐτησίως. Ὅμοίως, θά δίνει 12 ἄσπρα καί γιά κάθε ἐκκλησία πού κρατᾶ⁷⁴. η) οἱ πιστοί θά δίνουν κάθε χρόνο ὡς *κανονικόν* 2 ἄσπρα· θ) οἱ χριστιανοί δέν θά ἐξαναγκάζονται μέ τή βία νά γίνουν μουσουλμάνοι· ι) ὁ μητροπολίτης θά ἔχει ἀπό τίς ἐκκλησίες, τίς πανηγύρεις καί τά βακούφια τῶν ἐκκλησιῶν ὅ,τι ἴσχυε καί παλαιότερα.

Τά τέσσερα βεράτια πού ἐκδόθηκαν γιά τοῦς δύο ἀρχιεπισκόπους καί τοῦς δύο ἐπισκόπους ἀπό τό 1551 ὡς τό 1584 εἶναι συντομότερα ἀπό ἐκεῖνο τοῦ 1582, τό περιεχόμενό τους εἶναι σχεδόν τό ἴδιο (μέ ἐξαιρέση τό βεράτι τοῦ 1567)

⁷³. Ἀκολουθῶ τά κεφάλαια πού ὀρισε ὁ ἐκδότης. Τή μετάφραση ὀφείλω στόν G. Subotić, τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ.

⁷⁴. Ἡ διατύπωση τοῦ ἄρθρου φαίνεται ἀσαφής. Μάλλον ὑπονοεῖ ὅτι ἕνας ἱερέας εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἐφημέριος σέ περισσότερα ἀπό ἕνα χωριά καί κάθε χωριῖο πιθανόν νά ἔχει περισσότερες ἀπό μία ἐκκλησίες.

καί ἡ διατύπωσή τους πλησιάζει περισσότερο ἐκείνη τοῦ βερατιοῦ τοῦ Βησσαρίωνος Λαρίσης τοῦ 1527. Σύμφωνα μέ τό χρονολογικά τελευταῖο ἀπό αὐτά βεράτι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἐλασσόνος Ἀρσένιου: ὁ μοναχός Ἀρσένιος, κατά τό διοριστήριο γράμμα τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου [Β'], ἐγινε ἐπίσκοπος στό βιλαέτι τῆς Ἐλασσόνος πρὸς ἀντικατάσταση τοῦ ἀποθανόντος Γρηγορίου. Ἀφοῦ κατέβαλε στό βασιλικό ταμεῖο ὡς πεσκέσι 22 χρυσά νομίσματα λαμβάνει τό βεράτι τό ὁποῖο ὀρίζει: α) ὁ Ἀρσένιος θά εἶναι ἐπίσκοπος στό βιλαέτι· β) θά ἐκπληρώνει τά καθήκοντα τοῦ ἐπισκόπου καί θά φροντίζει γιά τίς ὑποθέσεις τῶν μοναχῶν, τῶν ἱερέων, τῶν ἡγουμένων καί τῶν πιστῶν του· γ) οἱ ἀνωτέρω θά τόν ἀναγνωρίζουν ὡς ἐπίσκοπο καί θά προσάγουν σέ αὐτόν τίς σχετικές μέ τό ἐπισκοπικό ἀξίωμα ὑποθέσεις· δ) θά ἐξουσιάζει τίς ἐκκλησίες τῆς ἐπισκοπῆς του καθῶς καί τά ἀμπέλια, τοὺς μπαξέδες, τά μοναστήρια, τοὺς μύλους καί ὅλα ὅσα ὑπάρχουν στίς ἐκκλησίες ὡς βακούφια, ὅπως καί οἱ προκάτοχοί του· ε) θά κληρονομεῖ ἀπό τοὺς χωρῆς κληρονόμους ἱερεῖς, μοναχοὺς καί ἡγουμένους ποσό ὡς 5.000 γρόσια ⁷⁵. Τό ἐπιπλέον θά περιέρχεται στό βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Τό παραπάνω ποσό τῶν 5.000 γροσίων θά τό ἐξουσιάζει γιά λογαριασμό τοῦ πατριάρχη ⁷⁶. ς) κανεῖς, ἐκτός ἀπὸ αὐτόν, δέν θά ἐπεμβαίνει σέ θέματα γάμου ἢ διαζυγίων.

Ἡ παρουσία στίς συνοδικές πράξεις καί στά βεράτια συγκεκριμένων μαρτυριῶν πού ἀφοροῦν στίς οικονομικές ἀπολαβές ἀλλά καί, ἰδίως στά δεύτερα, σέ οικονομικές ὑποχρεώσεις τῶν ἀρχιερέων, συνδυαζόμενες μέ πληροφορίες ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἐπιτρέπουν τή σκιαγράφηση τῶν θεσμοθετημένων ἐπισκοπικῶν ἐσοδῶν κατά τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰώνα. Δέν εἶναι ἄλλωστε ἄγνωστα, ἐφόσον ἀπαντῶνται μέ περισσότερες λεπτομέρειες στά ἀρκοῦντως περισσότερα τεκμήρια τῶν τριῶν ἐπόμενων αἰώνων.

Τά θεσμοθετημένα ἐπισκοπικά ἔσοδα εἶναι:

α) **τό κανονικόν** ⁷⁷. Ὡς ἐπισκοπικό ἔσοδο μνημονεύεται μόνο στίς συνοδικές πράξεις ἐνῶ ἀπὸ τά τρία γνωστά βεράτια τοῦ 16ου αἰ. μόνο σέ ἐκεῖνο τοῦ 1582 περιέχεται διάταξη πού μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μέ τήν καταβολή κανονικοῦ. Τό κανονικόν συνίσταται σέ ἐτήσιο τακτικό τέλος πού καταβάλλουν ἀποκλειστικά οἱ ἱερεῖς ἐνοριῶν. Σύμφωνα μέ τή ρύθμιση τοῦ 1497, ἡ ὁποία

⁷⁵. Ἡ ἀσφαλῶς μεταγενέστερη ἑλληνική μετάφραση χαρακτηρίζει τά νομίσματα ὡς «γρόσια». Ὑποθέτω ὅτι τό τουρκικό πρωτότυπο πρέπει νά παραδίδει «ἄσπρα».

⁷⁶. Τά τρία παλαιότερα ἀνέκδοτα βεράτια ἐπισκόπων τῆς μητροπόλεως Λαρίσης πού μνημονεύθηκαν (βλ. πῶ πάνω, σσημ. 63), ἐνῶ ἔχουν περιεχόμενο σχεδόν ταυτόσημο μέ τά παραπάνω, δέν περιλαμβάνουν τήν διάταξη περί κληρονομίας.

⁷⁷. HERMANN, Das bischöfliche Abgabenwesen, 486-488.

στιχεί με παλαιάν νομικήν διάκρισιν, ὁ ἱερέας ὀφείλε νά καταβάλλει ἐτησίως στόν ἐπίσκοπο ἓνα κανονικόν γιά κάθε 30 σπίτια (καπνοῦς). Ἄν δέν τό καταβάλλει ἀπό τόν πρῶτο χρόνο πού θά παραλάβει τήν ἐνορία, ὁ ἐπίσκοπος θά λαμβάνει τό μισό τῶν ἐσοδημάτων της γιά τή χρονιά αὐτή. Ἡ κανονική του καταβολή θά ἀρχίσει ἀπό τόν ἐπόμενο χρόνο. Τό ὕψος τοῦ ποσοῦ δέν καθορίζεται ἐνιαῖα ἀλλά διαμορφώνεται ἀνάλογα μέ τά κατά τόπους καθιερωμένα ἔθη (οἶον ἔθος τῶ τόπῳ δίδοσθαι)⁷⁸. Ἡ «παλαιά νομική διάκριση» ἀνάγεται στή βυζαντινή ἐποχή. Σύμφωνα μέ αὐτή γιά κάθε 30 ἐστίες (καπνοῦς) ὁ ἐπίσκοπος εἰσπράττει ὡς κανονικόν ἓν χρυσό νόμισμα, δύο ἀργυρά καθῶς καί διάφορα εἶδη⁷⁹.

Μολοντί ἡ παραπάνω ρύθμιση δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση ὅτι εἶχε γενική ἐφαρμογή, δέν φαίνεται νά ἴσχυε γιά ὅλες τίς μητροπόλεις. Τό 1619, ὁ πατριάρχης Τιμόθεος ζητᾷ ἀπό τόν μητροπολίτη Μονεμβασίας νά μήν ἀπαιτεῖ τήν εἰσπραξη κανονικοῦ ἀπό τοὺς ἱερεῖς του, σεβόμενος συνήθεια πού ἐπεκράτησε ὄχι μόνο στήν ἐπαρχία του ἀλλά καί σέ πολλές ἄλλες μητροπόλεις καί ἡ ὁποία ἐγινε σεβαστή ἀπό τοὺς προκατόχους του⁸⁰. Δέν γνωρίζουμε πότε, κάτω ἀπό ποιές συνθήκες καί γιά ποιές ἄλλες μητροπόλεις διαμορφώθηκε τό καθεστῶς ἐξαιρέσεως ἀπό τήν καταβολή τοῦ τέλους αὐτοῦ. Ἡ ὑπογράμμιση στό πατριαρχικό ἔγγραφο ὅτι ἡ ἐξαιρέση ἴσχυε ἀπό χρόνιον ἀμνημονεύτων, ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι τουλάχιστον στόν 16ο αἰῶνα οἱ κληρικοί πολλῶν μητροπόλεων ἦσαν ἀπαλλαγμένοι ἀπό τήν ὑποχρέωση καταβολῆς κανονικοῦ.

Δέν ἔχουμε πληροφορίες γιά τό ὕψος τοῦ κανονικοῦ ἔστω καί γιά μία μητρόπολη στό πρῶτο μισό τοῦ 16ου αἰ.⁸¹. Γνωρίζουμε ὅτι ἦταν δυνατόν νά

⁷⁸. ΑἰΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ «Ἱερός Κώδιξ», ἐγγρ. ὑπ' ἀφ. VII, 157-158, στ. 150-156· βλ. καί σχόλιο, σελ. 161-162.

⁷⁹. Κ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, Ἐνὺπαρκτο «συνοδικόν ψήφισμα» τοῦ Μιχαῖλ Κηρουλαρίου, Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἑρεῖνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου 22, 1975, 38-40. Γιά τό κανονικόν στή βυζαντινή ἐποχή βλ. καί J. SONDERKAMP, Eine Textsammlung zum Kanonikon, *Fontes Minores IX*, Φρανκφούρτη 1993, 113-136. Εἰδικότερα γιά τό κανονικόν ὡς πάγιο ἔξοδο τῶν ἑγγαμιῶν κληρικῶν κατά τή βυζαντινή ἐποχή βλ. Ἐλευθερία ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τά οἰκονομικά τοῦ ἑγγαμιῶν κλήρου στό Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1986, 248-252.

⁸⁰. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Μνημεῖα μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια 3, 1882-83, 202· Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Δύο ἀνέκδοτοι συνοδικαί πράξεις καί μία πατριαρχική ἐπιστολή τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια 19, 1899, 420-421· πρβλ. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετά τήν ἄλωσιν, *Πελοποννησιακά* 19, 1991-1992, 10.

⁸¹. Γιά τόν 15ο αἰ. γνωρίζουμε ὅτι στή Θεσσαλονίκη τό 1432, λίγο μετά τήν ἄλωση τῆς πόλης, ὁ ναός τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, ὁ ὁποῖος παραχωρήθηκε ἀπό τόν μητροπολίτη Γρηγόριο στόν Καστοριανό κύρ Ὀδηγητριανό καί στοὺς γιούς του, ὑποχρεώνεται νά καταβάλλει ἐτησίως στή

καταβάλλεται σέ ρευστό χρήμα καί σέ είδος, πρακτική γνωστή από τή βυζαντινή εποχή⁸². Συγχρόνως, όμως, ό έθιμικός κατά τόπους καθορισμός του άφηνε περιθώρια για αύθαιρεσίες καί υπερβάσεις. Ό Παχώμιος Ρουσάνος, σέ έπιστολή πρός τόν επίσκοπο Άντίσσης [Μηθύμνης] Ίγνάτιο Άγαλλιανό τόν κατηγορεί ότι εισπράττει από τούς ιερείς *άκανόνιστα κανονικά*⁸³.

Άκριβείς πληροφορίες για τίς οικονομικές υποχρεώσεις τών ιερέων πρός τόν επίσκοπό τους περιέχονται μόνο στό βεράτι πού εκδόθηκε για τόν μητροπολίτη τού Ραπένο τής αρχιεπισκοπής Ίπεκίου στά 1582. Σύμφωνα μέ διάταξη του πού προμνημονεύθηκε, ό ιερέας όφειλε νά καταβάλει στόν μητροπολίτη 12 άσπρα έτησίως για καθένα από τά χωριά πού κρατάει. Όμοίως καί 12 άσπρα καί για κάθε εκκλησία πού κρατά. Τό εκκλησιαστικό αυτό τέλος, τό όποιο, από όσο είναι γνωστό, πρώτη φορά μνημονεύεται σέ βεράτι, δέν όνοματίζεται στό κείμενο. Οι εκδότες του τό ταυτίζουν μέ τήν ρορονίνα, σερβικό όρο πού άντιστοιχεί μέ τό *κανονικόν*⁸⁴.

Τό κανονικόν τών μονών συμπεριλαμβάνεται μεταξύ τών έτησίων έσόδων τού επίσκοπου⁸⁵, άν καί δέν μνημονεύεται όνομαστικά στίς συνοδικές πράξεις καί στά βεράτια. Πρέπει νά ύπονοείται μέ τήν γενική διατύπωση

μητρόπολη χάριν τέλους τέσσερα άσπρα. Μολονότι τό τέλος δέν όνοματίζεται, δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι πρόκειται περί τού έτησίου *κανονικού*. Τελευταία έδωση τού σχετικού γράμματος τού Γρηγορίου Θεσσαλονίκης βλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Οι πρώτοι κατά τήν Τουρκοκρατίαν μητροπολίται Θεσσαλονίκης, *Επιστημονική Έπετηρίδα Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 23, 1978, 336.

⁸². CRUSIUS, *Turcograecia*, 268: γράμμα τού Παροναξίας Θεωνά, πιθανόν τό 1553. Πρβλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Θεωνάς Β΄ ό από Παροναξίας μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, *Γρηγόριος ό Παλαμάς* 56, 1973, 234-240. Για τή βυζαντινή εποχή βλ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τά οικονομικά τού έγγαμου κλήρου*, 251.

⁸³. Α. ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗΣ, *Έλληνομνήμων*, φυλ. 11, 1852, 692. Η έπιστολή πρέπει νά συντάχθηκε πρίν τό 1536.

⁸⁴. BOŠKOV-BOJANIĆ, *Les actes des sultans*, 172 καί 208. Για τήν ρορονίνα ή ρορονίνα βλ. L. HADROVIC, *Le peuple serbe et son église sous la domination ottomane*, Παρίσι 1947, 79-80. Στο έγγραφο διορισμού τού μητροπολίτου τών Έλλήνων καί Άλβανών τής Ίταλίας Τιμοθέου, πού εξέδωσε ό αρχιεπίσκοπος Άχριδών Παΐσιος τό 1566, τό τέλος όνοματίζεται ώς *κανονικόν* καί άνέρχεται σέ 5 *καρλία* (=carlino) έτησίως. Στο ίδιο έγγραφο όρίζεται καί έτήσιο τέλος 3 *καρλία* για τούς ιεροδιακόνους καί 2 *καρλία* για τούς αναγνώστες: *Actes de Zographou*, έκδ. W. REGEL-E. KURTZ-B. KORABLEV, *Viz. Vrem.* 13, 1907, Παράρτημα 1, φωτ. άνστ. Amsterdam 1969, έγγρ. ύπ' όφ. LX, 137, στ. 68-75· πρβλ. I. SNEGAROV, *Istorija na Ohridskata arhiepiskopija-patriarshija*, Σόφια 1932, 411-412 καί HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 509 σημ.1. Για τό *καρλίον*=carlino γενικά βλ. E. MARTINORI, *La moneta. Vocabolario generale*, Ρώμη 1977, 52-58.

⁸⁵. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 488-489 καί Kabrda, *Le système fiscal*, 70-72.

κανονικά της πρώτης κατηγορίας έγγραφων και την αντίστοιχη για τις δικαιοδοσίες του επισκόπου πάνω στους μοναχούς και για τα δικαιώματά του στις μονές της δεύτερης. Η καταβολή του τέλους αυτού φαίνεται να εξαρτάται από τον βαθμό ελευθερίας ή εξαρτήσεως των μονών από τους κατά τόπον επισκόπους, από το αν δηλαδή οι μονές χαρακτηρίζονται σταυροπηγιακές ή ένοριακές. Οι σταυροπηγιακές μονές, όπως είναι γνωστό, έχουν άμεση εξάρτηση από το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και καταβάλλουν σε αυτό το *χάριν ύποταγής* πραγματικό ή συμβολικό *κανονικόν*. Στην υποχρέωση καταβολής *κανονικου* προς τους επισκόπους φαίνεται να υπάρχουν οι ένοριακές μονές και οι μονές-μετόχια άλλων μοναστικών ιδρυμάτων.

Σε γράμμα του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ίωάσαφ του 1531, με το οποίο παραχωρεί το μονύδριο της Παναγίας του Ίωήλ στην μονή της Άγίας Άναστασίας της Φαρμακολυτρίας στη Χαλκιδική, αναφέρεται ή υποχρέωση του μονυδρίου να καταβάλλει στη μητρόπολη το έτήσιο *κανονικόν*⁸⁶. Τό 1541 ή μονή Μεταμορφώσεως των Μετεώρων δίδει ως *κανονικόν* στην επισκοπή Σταγών, στην οποία υπάγεται, *κηροδοσίαν*, όπως συνέβαινε από παλιά⁸⁷, ενώ, σύμφωνα με γράμμα του πατριάρχη Ίερεμία Α΄ του έπομένου έτους

⁸⁶. Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Έκδρομή εις την βασιλικήν και πατριαρχικήν μονήν της Άγίας Άναστασίας της Φαρμακολυτρίας την εν τη Χαλκιδική, ΒΖ 7, 1898, 72· νεώτερη έκδοση Ά. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Τό μοναστήρι της Άγίας Άναστασίας της Φαρμακολυτρίας*, Θεσσαλονίκη 1983, 47. Σε μεταγενέστερα γράμματα των πατριαρχών Ίερεμία Α΄ του 1542 (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, ό. π., 49-50) και Διονυσίου Β΄ του 1546 (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, ό. π., 50-51), με τα όποια επικυρώνεται ή παραχώρηση του μονυδρίου, τα όφειλάμενα προς τη μητρόπολη τέλη αναφέρονται άόριστα ως *δικαιώματα και προνόμια ή και έτος δικαίωμα*. Άς υπογραμμισθεί ότι ή κυρίαρχη μονή της Άγίας Άναστασίας μνημονεύεται ρητά ως σταυροπήγιο σε σιγίλλιο του Μητροφάνους Γ΄ του 1565 (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, ό. π., 53).

⁸⁷. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Άνέκδοτα πατριαρχικά και έκκλησιαστικά γράμματα περι των μονών των Μετεώρων, *Έλληνικά* 10, 1938, 289, στ. 21· πρβλ. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 488. Ό D. NICOL, *Meteora. The Rock Monasteries of Thessaly* (άναθεωρημένη έκδοση), Λονδίνο 1975, 119, άναφερόμενος σε σιγίλλιο του Μητροφάνους Γ΄ του 1581 (έκδ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, ό. π., 299-302) διατυπώνει έσφαλμένα την άποψη ότι ή μονή είχε ήδη άνακηρυχθεί πατριαρχικό σταυροπήγιο τό 1540 από τον Ίερεμία Α΄. Σε όλα όμως τα γνωστά έγγραφα του 16ου και 17ου αϊ. ή μονή χαρακτηρίζεται μόνον ως *βασιλική* και όχι ως σταυροπηγιακή, υποχρεούμενη να μνημονεύει τον έκάστοτε επίσκοπο Σταγών (βλ. ένδεικτικά ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, ό. π., 288-289 και 300-301 και Ν. ΒΕΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των μονών των Μετεώρων, *Βυζαντίς* 1, 1909, 287, 292 [*βασιλικωτάτη μονή*], 294). Τό μη σωζόμενο σήμερα σιγίλλιοδες γράμμα, τό όποιο εξέδωσε ό Ίερεμίας Α΄ υπέρ της μονής του μεγάλου Μετεώρου, εύρισκόμενος επί τόπου τον Οκτώβριο του 1540, φαίνεται ότι άπλώς επεκύρωσε τις ελευθερίες και τα προνόμια της (ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, ό. π., 287, στ. 14-15, 290, στ. 27-29 και 34-35)· πρβλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Μετέωρα-Όδοιπορικό*, 107-108 και Μ. ΧΑΤΖΗΛΑΚΗΣ- Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Τό Μεγάλο Μετέωρο*, Άθήνα 1990, 26].

(1542), τό έξαρτημένο ἀπό τήν παραπάνω μονή μονύδριο τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ καταβάλλει ἔτησίως στόν μητροπολίτη Λαρίσης μιά λίτρα κεραιοῦ⁸⁸.

Στά ἔγγραφα, συνήθως, ἡ ἀναφορά τῆς ὑποχρέωσης καταβολῆς *κανονικοῦ* συνοδεύει τήν κανονική ἐπιταγή μνημονεύσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου. Ὡστόσο αὐτό δέν φαίνεται νά ἰσχύει πάντοτε. Σέ σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίου Α΄ τοῦ 1527, μέ τό ὁποῖο ἀναγνωρίζεται τό ἐλεύθερον τῆς μονῆς Λειμῶνος ἀπό ὁποιαδήποτε ἀπαίτηση τῶν συγγενῶν τοῦ κτίτορα Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ ἢ τοῦ ἀρχιερέως τοῦ τόπου, ὡς μόνη ὑποχρέωση τῶν μοναχῶν ἀναφέρεται ἡ μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ τελευταίου. Τό μνημονεύομενο στό πατριαρχικό ἔγγραφο *κανονικόν* καταβάλλεται γιά λογαριασμό τοῦ ἔξαρτημένου οἰκονομικά ἀπό τή μονή τοῦ Ἰγνατίου σταυροπηγικοῦ μοναστηριοῦ τῆς Παναγίας Μυρσινιωτίσσης στό πατριαρχεῖο καί ὄχι στόν μητροπολίτη Μηθύμνης⁸⁹.

Στήν καταβολή *κανονικοῦ* πρὸς τόν τοπικό ἐπίσκοπο ἐκ μέρους μοναστηριῶν ἢ καί ναῶν πού ἀποτελοῦν ἔξαρτήματα σταυροπηγιακῶν μονῶν δέν φαίνεται νά ἀκολουθοῦνται ἐνιαῖοι κανόνες⁹⁰. Ἄλλοτε ὑποχρεοῦνται στήν καταβολή *κανονικοῦ* ἡ ὁποία συνδυάζεται μέ τή μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ οἰκείου μητροπολίτη (μονύδριο Παναγίας τοῦ Ἰωήλ στή Θεσσαλονίκη —μετόχι τῆς μονῆς τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας)⁹¹, ἐνῶ ἄλλοτε φαίνεται νά μὴν ἔχουν καμμία οἰκονομική ὑποχρέωση πρὸς αὐτόν, μνημονεύοντας συγχρόνως τό πατριαρχικό ὄνομα (ναός Παναγίας τῆς Ἐπισκέψεως στή Σωζόπολη-μετόχι τῆς γειτονικῆς σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ Προδρομοῦ)⁹² ἢ ἀκόμη καί νά εἰσπράτ-

⁸⁸. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *δ. π.*, 293, στ. 15· πρβλ. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 488.

⁸⁹. Σ. ΚΑΡΥΔΩΝΗΣ, *Τά ἐν Καλλονῇ τῆς Λέσβου ἱερά σταυροπηγιακά πατριαρχικά μοναστήρια τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Μηθύμνης*, Κωνσταντινούπολη 1900, 48-49. Τά αὐτά ἐπαναλαμβάνονται καί σέ ἐπόμενο σιγίλλιο τοῦ ἴδιου πατριάρχη γιά τή μονή τοῦ 1531 (*δ. π.*, 60-61). Ἡ σαφῆς ἀναφορά τῆς καταβολῆς τοῦ ἔτησιου τέλους πρὸς τό πατριαρχεῖο (75 ἄσπρα) ἀναφέρεται σέ ἄλλο σιγίλλιο τοῦ ἴδιου πατριάρχη τοῦ 1540 γιά τήν σταυροπηγιακή μονή τῆς Μυρσινιωτίσσης (*δ. π.*, 65-66). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ μονή Λειμῶνος ἀναφέρεται ρητά ὡς πατριαρχικό σταυροπήγιο σέ σιγίλλιο τοῦ Θεολόπτου Β΄ τοῦ 1585 (*δ. π.*, 97).

⁹⁰. Τό πρόβλημα τῆς κανονικῆς σχέσεως τῶν ἔξαρτημάτων τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν μέ τοὺς κατὰ τόπον ἐπισκόπους εἶναι πολύπλοκο καί πρέπει νά ἐρευνηθεῖ συνολικά στό πλαίσιο μῆδς εὐρύτερης μελέτης γιά τό μεταβυζαντινὸ σταυροπήγιο.

⁹¹. Βλ. πῶς πάνω σελ. 295 καί σημ. 86. Σέ σιγίλλιο τοῦ Μητροφάνους Γ΄ τοῦ 1565 ἡ μονή τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας μνημονεύεται ὡς σταυροπήγιο πρὶν ἀπὸ τήν πατριαρχεῖα τοῦ Ἱερεμίου Α΄ (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Τό μοναστήρι τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας*, 53).

⁹². Λ. ΚΑΜΠΕΡΙΔΗΣ, *The Greek Monasteries of Sozopolis XIV-XVII Centuries*, Θεσσαλονίκη 1993, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 3, 81 (γράμμα Διονυσίου Α΄, 1489).

των όλα τὰ *ἐκκλησιαστικά εισοδήματα και δικαιώματα* (κανονικόν, τέλη συνοικεσίων, πανηγύρεων κλπ.), ἐφόσον τὰ ἴδια τὰ ἐξαρτήματα χαρακτηρίζονται ὡς πατριαρχικά σταυροπήγια (Βρανόκαστρο και Κορομίστα, μετόχια τῆς μονῆς Κοσινίτσας)⁹³.

Δέν διαθέτουμε πληροφορίες γιά τό ὕψος τοῦ *κανονικοῦ τῶν μονῶν* τῆν ἐποχή αὐτή. Οἱ μόνες συγκεκριμένες μαρτυρίες πού διαθέτουμε μνημονεύουν παροχή σέ εἶδος (*κηροδοσία*), ἡ ὁποία πρέπει νά ἔχει μᾶλλον συμβολικό χαρακτήρα.

Στήν περίπτωση τῶν Σερρών, ἡ γειτονική μεγάλη μονή τοῦ Προδρόμου, τόσο στά χρυσόβουλλα τῶν δύο Ἀνδρονίκων Β΄ και Γ΄ πού ἐκδόθησαν μεταξύ 1321 και 1332, ὅσο και στήν τυπική διάταξη τοῦ κτίτορα Ἰωαννίμ μητροπολίτου Ζιχνῶν (1332) χαρακτηρίζεται «*πατριαρχική*», μέ τή διευκρίνιση ὅτι ὁ μητροπολίτης Σερρών δέν δικαιούται νά ἐπεμβαίνει στήν ἐκλογή τοῦ ἡγουμένου, ὁ ὁποῖος «*σφραγίζεται*» ἀπό τόν πατριάρχη διατηρεῖ τή μνημόνευση τοῦ ὀνόματός του και τήν εἰσπραξή μόνον τοῦ *κανονικοῦ*, χωρίς νά ἔχει δικαίωμα νά ἐπεμβαίνει στά οἰκονομικά της⁹⁴. Δέν ἔχουμε καμία ἐπίσημη ἀναφορά στό κανονικό status τῆς μονῆς ὡς τό 1698, ἔτος κατά τό ὁποῖο ὁ πατριάρχης Καλλίνικος ἀνακηρύσσει τή μονή πατριαρχικό σταυροπήγιο. Πάντως και μετά τήν ἀνακήρυξη σέ σταυροπήγιο, στό ἐντός τῆς πόλεως μετόχι τοῦ Προδρόμου και στό τσιφλίκι Τουμπίτζα θά μνημονεύεται τό ὄνομα τοῦ μητροπολίτη και οἱ διαμένοντες σέ αὐτά χριστιανοί θά καταβάλλουν ὅλα τὰ ἀρχιερατικά δικαιώματα (κανονικά, ζητεία, συνοικέσια κλπ.)⁹⁵. Ἀπό τό περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου γίνεται σαφές ὅτι μετά τήν ὀθωμανική κατάκτηση τό προνομιακό καθεστῶς ἀτόνησε, περιῆλθε σχεδόν στήν κατάσταση ἐνοριακῆς μονῆς, και ἐπομένως συνέχισε νά καταβάλλει κανονικόν πρὸς τόν μητροπολίτη.

β) τὰ τέλη ἀπό *γαμικά συνοικέσια*⁹⁶. Ὡς ἀρχιερατικό ἔσοδο μνημονεύεται μόνο στίς συνοδικές πράξεις και στό βεράτι τοῦ 1582. Τά ἄλλα δύο

⁹³ Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Το μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας (Ιστορία-Ἐγγραφα-Βιβλιογραφία), Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τμήμα Θεολογίας 2, 1994, 35 (συγγίλιο Ἰερεμίου Α΄, 1543, πού ἐπικυρώνει τὰ προνόμια τῆς μονῆς· τό ἔγγραφο ἐκδίδεται μέ αἰτιολογία *τό πλεονεκτικόν ἐπιχείρημα και ἀμφιρροπές και πολὺγνωμον τῆς τινων διαθέσεως και μάλιστα τῶν ἐκεῖσε πον γειτνιαζόντων ἱεροστάτων ἀρχιερέων*).

⁹⁴ Α. GUILLOU, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme sur le mont Ménécée*, Παρίσι 1955, ἔγγραφα: ἀρ. 9, στ. 50-57· ἀρ. 10, στ. 53-61· ἀρ. 24, στ. 59-67· ἀρ. 26, στ. 16-25· App. I, σ. 166, στ. 50-157, στ. 4.

⁹⁵ Ὁ. π., ἔγγρα. ἀρ. 47· ODORICO, *Mémoires d'une voix perdue*, ἀρ. 20.

⁹⁶ HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen, 496-497* και ΚΑΒΡΙΑ, *Le système fiscal, 75-77*.

βεράτια του 16ου αι. μνημονεύουν μόνο τις δικαιοδοσίες του μητροπολίτη σε θέματα γάμου και διαζυγίου των χριστιανών. Δεν έχουμε μαρτυρίες για τό ακριβές ποσό των τελών γάμου κατά το πρώτο μισό του 16ου αι. Είναι όμως γνωστό ότι αυξάνει κατά αριθμητική πρόοδο από τον πρώτο ως τον τρίτο γάμο και βρίσκεται σε αντιστοιχία με το βαθμό της «κατ' οικονομίαν» αποδοχής εκ μέρους της εκκλησίας, ειδικότερα του δεύτερου και του τρίτου γάμου. Συγκεκριμένες πληροφορίες διαθέτουμε για το δεύτερο μισό του 16ου αι. Στα 1569 στην περιοχή της αρχιεπισκοπής Ήπεκιου τό τέλος για τόν πρώτο γάμο είναι 12 άσπρα, για τόν δεύτερο 24 άσπρα και για τόν τρίτο 48 άσπρα⁹⁷. Τά ίδια ποσά, όπως προαναφέρθηκε, καταγράφονται και στό βεράτι του 1582⁹⁸. Στα ίδια περίπου ποσά ισχύουν και σε περιοχές του κλίματος της Κωνσταντινουπόλεως: στό μέσα της δεκαετίας του 1570 στην έξαρχία της Τριπόλεως τά ποσά ήσαν 12 άσπρα για τόν πρώτο γάμο, 24 άσπρα για τόν δεύτερο για τόν τρίτο όμως απαιτούντο 60 άσπρα⁹⁹. Τό 1581 στή δικαιοδοσία του πατριαρχείου Άλεξανδρείας τά τέλη του γαμικού συνοικεσίου είναι δύο φλωρία και καταβάλλονται άνά ένα από τή νύφη και τόν γαμβρό¹⁰⁰.

⁹⁷. HADROVICIĆ, *Le peuple serbe*, 78 (τά ποσά αυτά άπήτησε ως φόρο γάμου ό αντιπρόσωπος του αρχιεπισκόπου Ήπεκιου από τούς καθολικούς κατοίκους του Sarajevo και της Νέρεϊνα). Στο μνημονευθέν έγγραφο του αρχιεπισκόπου Άρχιδών Παΐσιου για τόν μητροπολίτη Ήταλίας Τιμόθεο του 1566 (βλ. π.ά πάνω, σημ. 84), τά τέλη των συνοικεσίων για τούς Όρθόδοξους της Ήταλίας όρίζονται σε 3 καρλία για τόν πρώτο γάμο και σε 6 και 12 καρλία για τόν δεύτερο και τρίτο (*Actes de Zographou*, 137, στ. 79-81· πρβλ. SNEGAROV, *Istorijsa*, 412 και HERMANN, *Das bischöfliche Abgabewesen*, 509 σημ.1). Σε άλλο έγγραφο του ίδιου αρχιεπισκόπου, που έδόθηκε ταυτόχρονα με τό προηγούμενο, με τό όποιο καθορίζονται οι οικονομικές υποχρεώσεις των όρθόδοξων λαϊκών της μητροπόλεως της Ήταλίας προς τούς ένορειακούς ιερείς, τά τέλη γάμου που εισπράττουν οι τελευταίοι είναι ένα, δύο και τρία καρλία για τόν πρώτο, δεύτερο και τρίτο γάμο αντίστοιχα (*Actes de Zographou*, έγγρ. υπ' όφ. LIX, 133, στ. 13-15· πρβλ. SNEGAROV, *δ. π.*, 412). Τά παραπάνω ποσά αντιστοιχούν στό 1/3 (για τόν πρώτο και δεύτερο γάμο) και στό 1/4 (για τόν τρίτο) των τελών που καταβάλλονται στον έπίσκοπο.

⁹⁸. BOŠKOV-BOJANIĆ, *Les actes des sultans*, 172 και 208.

⁹⁹. CRUSIUS, *Turcograecia*, 320: έπιστολή του μητροπολίτη Ναυπλίου και Άργους προς τόν καρπωτή της έξαρχίας Θεόδωσο Ζυγομαλά. Η διαφοροποίηση του ποσού για τόν τρίτο γάμο φαίνεται νά προκάλεσε τήν καταγγελία του μητροπολίτη προς τόν νοτάριο της Μεγάλης Έκκλησίας.

¹⁰⁰. Κώδιξ 4α Άρχείου Πατριαρχείου Άλεξανδρείας (=Κώδιξ γάμων Α'), σελ. 1-2 (αυτόγραφα σημειώματα του Σιλβέστρου Άλεξανδρείας). Τά τέλη γάμου χαρακτηρίζονται ως: συνοικεσίων (σελ. 2), άρραβωνιαστικόν (σελ. 75, 126, 134), πανδριάτικον (σελ. 1, 130) ή στεφανιωτικόν (134).

γ) τὰ ἔσοδα ἀπὸ πανηγύρεις (panayir resmi)¹⁰¹. Μνημονεύονται ὡς ἔσοδα τῶν ἀρχιερέων τόσο στίς συνοδικές πράξεις ὅσο καὶ στὰ βεράτια τοῦ 16ου αἰ. Ἀποτελοῦν ἐφ' ἅπαξ ἔσοδα ἀπὸ πανηγυρίζοντες μία ἢ περισσότερες φορές τὸ ἔτος ναοὺς πόλεων, χωριῶν, ἐξωκκλησιῶν καθὼς καὶ μοναστηριῶν. Κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν πανηγύρεων εἶναι ἡ μαζικὴ προσέλευση πιστῶν καὶ πολλές φορές ἡ πολυήμερη διάρκειά τους¹⁰². Τὰ ἔσοδα ἀπὸ πανηγύρια γίνονται ἀκόμη πιὸ σημαντικὰ στίς περιπτώσεις ποῦ συγκεκριμένες θρησκευτικὲς ἐορτές συνδυάζονται μὲ ἐμποροπανηγύρεις, φαινόμενο διαδεδομένο στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ¹⁰³. Μολονότι ἔχουμε σποραδικές μνείες

¹⁰¹. HERMANN, Das bischöfliche Abgabenwesen, 497-499 καὶ KABRDA, *Le système fiscal*, 79-80.

¹⁰². Συχνὰ συνδεύταν μὲ εὐαχίες, ὀρχήσεις καὶ ἄλλα τινὰ θέατρα τὰ ὁποῖα ἄσφαλῶς θὰ διατηροῦσαν τὴ μαζικότητα τῆς συμμετοχῆς. Ὁ πατριάρχης Διονύσιος Β', τὸ 1554, καταδικάζει τὸ φαινόμενο τὸ ὁποῖο ἐνδημεῖ καθ' ὅλον τὸν χρόνον στὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου Σωζοπόλεως καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὴν ἐτήσια ἐορτὴ τοῦ ἁγίου μὲ τὴ συμμετοχὴ γυναικῶν (KAMPERIDIS, *The Greek Monasteries of Sozopolis*, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 11, 127). Ἡ καταδίκη ἐπαναλήφθηκε λίγο ἀργότερα καὶ ἀπὸ τὸν Ἱερεμία Β' μεταξύ 1576-1579 (δ. π., ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 12, 132-133). Τὸ εὐρέως διαδεδομένο φαινόμενο ἀπηχεῖται καὶ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ τὸ 1600 (Ν. ΤΩΜΑΛΑΚΗΣ, Ἱερομονάχου Βενεδίκτου Τζανακάρου, κτίτορος καὶ ἡγουμένου τῆς ἱ. μονῆς Ὁδηγητρίας (Γωνιάς) ὑμνογράφου κλπ., βίος καὶ ἔργον, *Κρητολογία* 10-11, 1980, 34). Βλ. καὶ τὸν «Ἐπίλογον Συμβουλευτικῶν» περὶ πανηγύρεων, πιθανόν ἔργο τοῦ Βενεδίκτου Τζανακάρου, πρὶν τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. (δ. π., 31-33).

¹⁰³. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς πολυήμερης ἐμποροπανηγύρεως στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου (περιγραφή κατὰ τὸν 12 αἰ.: *Pseudo-Luciano, Timarione*. ἔκδ. R. ROMANO, Νεάπολη 1974, 53-59· ἀγγλικὴ μετάφραση B. BALDWIN, Detroit 1984, 45-49). Γιά τίς πανηγύρεις στὴ βυζαντινὴ περίοδο βλ. Catherine ASDRACHA, *La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Étude de géographie historique*, Ἀθήνα 1976, 112 καὶ 221-222· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Les foires en Épire médiévale. La fonction justificative de la mémoire historique*, XVI *Internationaler Byzantinistenkongress*, Wien 1981 (=JÖB 32/3, 1982, 437-446)· Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Οἱ πανηγύρεις στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ, *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1989, 291-310· Angeliki LAIOU, Händler und Kaufleute auf dem Jahrmakrt, στὸ G. PRINZIG - D. SIMON (ἔκδ.), *Fest und Alltag in Byzanz*, Μόναχο 1990, 53-70 (σημειώσεις, 189-194). Ὁ S. VRYONIS, *The Panegyris of the Byzantine Saint: A Study in the Nature of a Medieval Institution, its Origins and Fate* στὸ *The Byzantine Saint*, Λονδίνο 1981, 196-226, σκιαγραφεῖ τὸ θεσμὸ ὡς τοὺς νεώτερους χρόνους. Γιά τὰ ἔσοδα τοῦ κατώτερου κλήρου ἀπὸ πανηγύρεις κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο βλ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ ἔργαμου κλήρου*, 140-141. Γιά τὴν πρώιμη ἱστορία τῶν ἐμποροπανηγύρεων στὴ Βαλκανικὴ κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο, βλ. Suraiya FAROQHI, *The Early History of the Balkan Fairs*, *Südost-Forschungen* 37, 1978, 50-67.

συνδυασμού θρησκευτικής και έμπορικής πανηγύρεως, δέν είμαστε ακόμη σέ θέση νά γνωρίζουμε τήν έκταση του φαινομένου τήν εποχή αυτή¹⁰⁴.

Σύμφωνα μέ τή ρύθμιση του συνοδικού τόμου του 1497 ό άρχιερέας εισπράττει τό σύνολο τών έσόδων από τίς πανηγύρεις σέ έρημικούς ναούς, έφόσον ό ίδιος ανάλαμβάνει τήν άποστολή ιερέα. Τά έσοδα τών πανηγύρεων ένοριακών ναών πόλεων και χωριών κατανέμονταν έξ ήμισείας μεταξύ επισκόπου και έφημερίου (του *ιερέως του ψάλλοντος*)¹⁰⁵. Φαίνεται, όμως, ότι ή ρύθμιση δέν έτηρετο πιστά. Ο Παχώμιος Ρουσάνος, στην προμνημονευθείσα επιστολή κατηγορεί τόν Ίγνάτιο Άγαλλιανό ότι καρπώνεται τό σύνολο αυτών τών έσόδων¹⁰⁶.

Και δέν πρέπει νά ήσαν εύκαταφρόνητα. Τό 1478-79 τά υποκείμενα σέ φορολογία έσοδα τής πανηγύρεως του μοναστηριού του μητροπολίτη (manastir-i metropolit) τής Δράμας, προφανώς του μητροπολιτικού ναού, ήταν 250 άσπρα, ενώ εκείνα δύο πανηγυριών του έξαρτημένου από τή μητρόπολη ναού του άγίου Νικολάου άνέρχονταν σέ 350 άσπρα. Τά συνολικά έσοδα τών τριών πανηγυριών (550 άσπρα) άντιπροσωπεύουν περισσότερο από τό 1/3 τών συνολικών έσόδων της και άσφαλώς δέν συνιστούν τό σύνολο τών έσόδων του επισκόπου από πανηγύρεις¹⁰⁷.

¹⁰⁴. Ν. ΤΟΔΟΡΟΝ, *Η βαλκανική πόλη 15ος-19ος αι. Κοινωνικο-οικονομική και δημογραφική άνάπτυξη*, τόμ. Β', Αθήνα 1986, 302 (έμποροπανήγυρη Φιλιππουπόλεως στή γιορτή τής Άγίας Τριάδας, 1550). Για θρησκευτικο-έμπορικά πανηγύρια στόν 18ο και 19ο αι. βλ. ένδεικτικά ΒΡΥΟΝΙΣ, *The Panegyris*, 219-223.

¹⁰⁵. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο «Ιερός Κώδιξ»*, έγγρ. ύπ' άρ. VII, 158, στ. 159-163.

¹⁰⁶. *Περιέριχη γάρ κατά τόν καιρόν τών πανηγύρεων και λαμβάνεις τά προσφερόμενα παρά τών Χριστιανών διά τούς θείους ναούς, και ταύτα μέν σεβασμίως έναποτίθης εις σάκταν τόν σόν, εις δε τά ιερά τεμένη καταλιμπάνης κόπρον*. ΜΟΥΣΤΟΒΥΔΗΣ, *Έλληνομνήμων*, 692. Περίπτωση κατακρατήσεως από μητροπολίτη έσόδων πανηγύρεως από δικαιούχο στους τελευταίους βυζαντινούς χρόνους βλ. S. KUGEAS, *Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike aus dem Anfang des XV. Jahrhunderts*, *BZ* 23, 1914-19, 147, άρ. 42.

¹⁰⁷. Ρ. ΝΑΪΤΟΥΡΕΛ - Ν. ΒΕΛΔΙΤΣΕΑΝΟΥ, *Les églises byzantines et la situation économique de Drama, Serres et Zichna aux XIVe et XVe siècles*, *JOB* 27, 1978, 282-283. Τό ίδιο έτος ναός έξαρτημένος από τό manastir-i metropolit τής Ζίχνας είχε έσοδα 40 άσπρα (δ. π., 285). Παρόμοιο έσοδο δέν καταγράφεται στίς Σέρρες σέ τρεις καταγραφές τών έσόδων τής μητροπόλεως: 1454-55, 1478-79 και περί τό 1530-40 (ΤΤ 167, 69). Πάντως στή Θεσσαλονίκη του 1453 τό περίφημο πριν τήν άλωση τής πόλης πανήγυρι του άγίου Αημητρίου συνεχιζόταν κάτω από δυσμενέστετες οικονομικές συνθήκες (S. ΒΡΥΟΝΙΣ, *The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430*, στό Α. ΒΡΥΕΡ - Η. ΛΟΥΡΥ (έκδ.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham-Washington 1986, 320).

Στό βεράτι τοῦ 1582 οἱ πανηγύρεις θεωροῦνται *μούλι* τοῦ ἐπισκόπου, ὡστόσο ἡ εἰσπραξὴ τῶν ἐσόδων ἀπὸ αὐτὲς δέν φαίνεται νά εἶναι, τουλάχιστον στά μέσα τοῦ 15ου αἰώνα, ἀποκλειστικό προνόμιο τοῦ ἀνώτερου κλήρου. Στά 1454-55 τά τέλη πανηγύρεως ἐμφανίζονται μεταξύ τῶν ἐσόδων ὀθωμανοῦ τιμαριώτη στή Θεσσαλία· τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ ἄλλο τιμαριώτη στήν Ἀνατολική Μακεδονία¹⁰⁸.

Παραμένει ἀδιευκρίνιστο ἂν ὁ ἀρχιερέας καρπώνεται μόνον τά ὄντως αὐξημένα ἔσοδα ἀπό τίς ποικίλης φύσεως ἐκκλησιαστικές ἱεροπραξίες πού ἐπιτελοῦνται κατά τή διάρκεια τῶν πανηγύρεων ἢ ἂν αὐτά ἐπεκτείνονται καί στά τέλη συμμετοχῆς τῶν ἐμπορευομένων, στήν περίπτωση πού τό θρησκευτικό πανηγύρι συνοδεύεται καί ἀπό ἐμποροπανήγυρη. Ἡ συνοδική ἀπόφαση τοῦ 1497 ἀλλά καί ἡ ἐπιστολή τοῦ Ρουσάνου σαφῶς ἐννοοῦν τά ἔσοδα τά προερχόμενα ἀπό ἐκκλησιαστικές τελετές. Οἱ θρησκευτικές πανηγύρεις, ἄλλωστε, πρέπει νά παραχωροῦνται στόν ἐπίσκοπο Διαυλείας καί Ταλαντίου μέ τή συνοδική πράξη τοῦ Ἱερεμία Β' στά 1572¹⁰⁹. Τό σχῆμα, ὅτι ὁ μητροπολίτης εἰσπράττει τά ἐκκλησιαστικῆς φύσεως ἔσοδα ἐνῶ τά προερχόμενα ἀπό τίς τυχόν ἐμπορικῆς δραστηριότητες, φορολογητέα ἢ μή, παραχωροῦνται ἀπό τόν σουλτάνο σέ κάποιον κρατικό ἀξιωματοῦχο ἢ τιμαριώτη, παραμένει ἐλυσιτικῆ ὑπόθεση. Εἶναι γνωστό πάντως ὅτι τά ἔσοδα πολλῶν κοσμικῶν ἐμποροπανηγύρεων παρεχωροῦντο σέ μουσουλμανικά φιλανθρωπικά ἰδρύματα, κυρίως τεμένη¹¹⁰.

δ) **τά ἀγιάσματα** (*ayazma rüsbu*)¹¹¹. Τά ἔσοδα ἀπό τά ἀγιάσματα μνημονεύονται τόσο στίς πατριαρχικές πράξεις ὅσο καί στά βεράτια. Ὡς ἀγιάσματα πρέπει νά θεωρηθοῦν προσκυνηματικοί χώροι, ἀφιερωμένοι κυρίως σέ ἀγίους, πού διαθέτουν πηγές μέ ἀγιασμένο νερό οἱ ὁποῖες στή συνείδηση τῶν πιστῶν ἔχουν θαυματουργικές καί ἰαματικές ιδιότητες. Πρέπει νά διακριθεῖ

¹⁰⁸. NASTUREL - BELDICEANU, ὁ. π., 282 σημ.72. Δέν διευκρινίζεται ὁμως ἂν τά τέλη πού εἰσπράττονται προέρχονται μόνον ἀπό τίς ἐμπορικῆς δραστηριότητες τῶν πανηγύρεων ἢ καί ἀπό τίς θρησκευτικές.

¹⁰⁹. Στό συνοδικό ἔγγραφο, ἀφοῦ ἐπικυρώνεται τό ἐνιαῖο τῆς ἐπισκοπῆς Διαυλείας καί Ταλαντίου, καθορίζονται καί τά ὄρια τῆς δικαιοδοσίας τῆς. Μεταξύ ἄλλων περιλαμβάνονται καί τά χωριά Ἀγία Μαρίνα, Νεοχώριον καί Σκοποί *μετά τῆς πανηγύρεως αὐτῶν*. Ἀ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ἐγγραφα περί δύο ἐπισκοπῶν τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν, στή Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1890, 228-229.

¹¹⁰. FAROQHI, *The Early History of the Balkan Fairs*, ὁ.π., 62-63.

¹¹¹. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 499-500· KABRDA, *Le système fiscal*, 77-79, ὅπου καί συζήτηση τῶν ὄρων *ἀγιάσμα καί ἀγιασμός*, καί ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 105.

ἀπό τόν *ἀγιασμό*, ὁ ὁποῖος, πέραν ἀπό τήν τέλεσή του κατά τίς ἡμέρες πού προβλέπονται ἀπό τό ἐπίσημο ἐκκλησιαστικό ἐορτολόγιο καί τυπικό, θεωρεῖται ἱεροπραξία ἰδιωτικῆς φύσεως καί τὰ ἔσοδά του κατευθύνονται μᾶλλον πρὸς στούς ἐνοριακοὺς ἱερεῖς παρά στὸν ἀρχιερέα. Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τοῦ ἀγιασματος ἀπὸ τήν πανήγυρη, μᾶλλον πρέπει νά εἶναι ἡ συνεχῆς καθ' ὅλο τό ἔτος ροή προσκυνητῶν, χωρὶς νά ἀποκλείεται καί ἡ ἀθρόα συρροή κατά τίς ἡμέρες τῆς ἐορτῆς τοῦ ἁγίου στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγιασμάτων σέ μία ἐπισκοπικὴ περιφέρεια δέν ἦταν εὐκαταφρόνητος, ἂν καί δέν διαθέτουμε ποσοτικές πληροφορίες γιὰ τὴν ἐποχὴ πού ἐξετάζουμε. Ὡστόσο, ἐνδεικτικὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγιασμάτων πού καταγράφονται ἀναλυτικὰ σέ ὀρισμένες μητροπόλεις στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα: ἡ μητρόπολη Ἡρακλείας καί Ραιδεστοῦ, τὸ 1904, εἶχε 75 μεγάλα καί μικρὰ ἀγιάσματα, σέ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τελούταν μεγάλες πανηγύρεις¹¹². Μετὰ δύο ἔτη, στὴ μητρόπολη Δέγκων καταγράφονται 60 ἀγιάσματα καί τὰ ἀξιολογώτατα τῆς μητροπόλεως Νικομηδείας ἀνέρχονται σὲ 27¹¹³. Γιὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀγιασμάτων χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπισήμανση τοῦ Μ. Γεδεών: *Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καί ἐντεῦθεν πᾶσα πηγὴ ὕδατος, φρέαρ ἢ λάκκος ἢ πλησίον ναοῦ κείμενος ἢ ἔχων τὴν τύχην νά εὑρεθῇ ἐντὸς αὐτοῦ ἱερόν τι σκεῦος ἢ σταυρὸς ἢ εἰκὼν ἐκηρύττετο Ἀγίασμα, ἤκει νά ἔχη τὸ ὕδωρ γλυκὺ*¹¹⁴.

ε) ἡ *ζητεία*¹¹⁵. Μνημονεύεται ὡς ἔσοδο στὶς πατριαρχικὲς πράξεις καί μόνο στὸ βεράτι τοῦ 1582. Συνίσταται στὴ συλλογὴ εἰσφορῶν ἀπὸ τοὺς πιστοὺς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐπισκοπικοῦ ταμείου. Τὸν ἐπόμενο αἰῶνα ἀπαντᾶται καί μὲ τὸν ὄρο *τοπικὴ ζητεία*, σέ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν *πατριαρχικὴ ζητεία* ἢ ὁποῖα ἤδη ἀπὸ τὸν 15ο αἰ. ἀποτελεῖ πατριαρχικὸ ἔσοδο (ἕκτακτο στὴν ἀρχή, τακτικῶς ἐτήσιο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ.). Δέν γνωρίζουμε, γιὰ τὴν περίοδο πού μᾶς ἀφορᾷ, ἂν ἡ *ζητεία* ἐπιβαρύνει μόνον τοὺς λαϊκοὺς ἢ ἐπεκτείνεται καί στὸν κλῆρο, οὔτε τὴν περιοδικότητά της, οὔτε καί τὸ ὕψος τῶν καταβαλλομένων

¹¹². [ΑΝΩΝΥΜΟΣ], Αἱ ἐν τῷ κλίματι τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἱεραὶ μητροπόλεις. Γ' Ἡ μητρόπολις Ἡρακλείας καί Ραιδεστοῦ, *Ἐθνικὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1905*, Κωνσταντινούπολη 1904, 162-177.

¹¹³. [ΑΝΩΝΥΜΟΣ], Στατιστικοὶ πίνακες τῶν ἐκκλησιῶν, ἀγιασμάτων, ἱερέων, σχολῶν, διδασκάλων καί μαθητῶν τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὁ. π., *Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1907*, Κωνσταντινούπολη 1906, 100. Ἀπὸ τὸν σχετικὸ πίνακα τῶν ἀγιασμάτων εἶναι φανερό ὅτι πολλὲς μητροπόλεις δέν παραδίδουν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ὑπαρχόντων ἀγιασμάτων ἢ δίνουν ἀριθμοὺς πολὺ μικρότερους τῶν πραγματικῶν.

¹¹⁴. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Κωνσταντινουπόλεως ἀγιάσματα θρακικὰ*, *Θρακικά* 9, 1938, 110.

¹¹⁵. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabewesen*. 480-486· KABRDA, *Le système fiscal*, 68-69 καί ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Les contributions ecclésiastiques*, 232-234.

τελών. Ἡ διατύπωση ἐξ ἔθους ζητεῖα πού ἀπαντᾶται στίς συνοδικές πράξεις ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι συνιστᾶ τακτικῆς περιοδικότητας ἔσοδο, μάλλον ἐτήσιο. Λίγο μετά τά μέσα τοῦ αἰώνα, ἡ ζητεῖα πού καταβάλλει κάθε σπίτι στό μητροπολίτη Μονεμβασίας Ἱερεμία, ὁ ὁποῖος καί ἐπέβαλε τό θεσμό στήν ἐπαρχία του παρά τίς ὡς τότε εὐεργετικές ἀπαλλαγές (*ἀνέδειξε τή ζητεῖα εἰς τήν Μονεμβασίαν, διότι εἶχε εὐεργεσία καί δέν ἔδιδε*), εἶναι ἕνα ἄσπρο τό χρόνο¹¹⁶. Τό ποσό τῆς ζητεῖας γιά ἕναν οἰκισμό εἶναι δυνατόν νά ὀρίζεται καί κατ' ἀποκοπήν, σέ συνδυασμό μάλιστα μέ τήν εἰσπραξή ἄλλης μορφῆς ἐσόδων. Στά 1558, ὁ μητροπολίτης Ζιγῶν Νεόφυτος εἰσπράττει ἀπό τό χωριό Ἀγριδίον ἐτησίως γιά ζητεῖα καί πανηγύρεις 300 ἄσπρα (+ *Ἐπί ζωῆς μου καί ἡ ζήτη τῆς χώρας τοῦ Ἀγριδίου μέ ταῖς πανηγύρεις ἄσπρα τ'*)¹¹⁷.

Στό βεράτι τοῦ 1582 γιά τόν ἀρχιεπίσκοπο Ἱπεκίου ὑπάρχει ἡ ἀσαφής διάταξη: *Ἄς δύνουν κανονικόν ἀπό δύο ἄσπρα*. Ὁρθά, οἱ ἐκδότες θεωροῦν τό κανονικόν ὡς ἐτήσιο τέλος πού ἀποδίδουν στό μητροπολίτη οἱ ἀρχηγοί τῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ἀριθμό τῶν μελῶν τους¹¹⁸. Στή σερβική παράδοση ὁ ὅρος ταυτίζεται μέ τή ζητεῖα τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν¹¹⁹ καί πιθανόν νά ἀποτελεῖ ἐπιβίωση τοῦ κανονικοῦ τῶν λαϊκῶν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς¹²⁰. Ἡ μαρτυρία τοῦ 1582 ἀποτελεῖ τήν πρώτη γνωστή μνεία σέ ὀθωμανικό ἔγγραφο αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς εἰσφορᾶς.

ς) **κληρονομίες ἱερέων καί μοναχῶν**. Μνημονεύεται ὡς ἔσοδο μόνο στό βεράτι τοῦ μητροπολίτη Λαζίσης τοῦ 1527. Ὁ μητροπολίτης ἔχει δικαίωμα

¹¹⁶. ΓΕΔΕΩΝ, Μνημεῖα μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, 202· ΛΑΜΠΡΟΣ, Δύο ἀνέκδοτοι συνοδικαί πράξεις, 420 (χρονολογεῖ τήν ἀρχιερατεία τοῦ Ἱερεμία στά 1619). Ὁ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου, 10, τήν τοποθετεῖ στόν 16ο αἰ. Πράγματι ὁ Ἱερεμίας πέθυνε ὡς πρῶτον Μονεμβασίας στό Βατοπέδι, μέ τό ὄνομα Ἰωάννης μοναχός, τό 1572· βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Ἀπό τήν ὀθωμανική κατάκτηση ὡς τόν 20ό αἰώνα, *Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπεδίου. Παράδοση-ἱστορία-Τέχνη*, τόμ. Α', Ἁγίον Ὄρος 1996, 59. Ἴσως εἶναι ὁ ἴδιος πού ἐπέβαλε στοὺς ἱερεῖς του τήν ἀπαίτηση κανονικοῦ (βλ. πῶ πάνω, σελ. 295).

¹¹⁷. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Β', ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. ΝΘ, στ. 17 (ἀνέκδοτο).

¹¹⁸. ΒΟΪΚΟΒ-ΒΟΙΑΝΙĆ, *Les actes des sultans*, 172 καί 208. Στό ἔγγραφο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀγριδῶν Παΐσιου γιά τόν διορισμό τοῦ μητροπολίτη Ἱταλίας Τιμοθέου τοῦ 1566 ἡ ζητεῖα δέν ἀναφέρεται μεταξύ τῶν ἐσόδων τοῦ ἀρχιερέα. Ἄντ' αὐτῆς οἱ λαϊκοί παρέχουν *ἐκ τοῦ αἵτου, οἴνου καί ἐλαίου καί τῶν λοιπῶν παντοδαπῶν καρπῶν...τόν ἀποδεκατισμόν* (*Actes de Zographou*, 137, στ. 77-79).

¹¹⁹. HADROVICS, *Le peuple serbe*, 75-76.

¹²⁰. Γιά τό κανονικόν τῶν λαϊκῶν βλ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τά οἰκονομικά τοῦ ἔγγαμου κλήρου*, 248 σημ. 2.

νά κληρονομεί ιερείς και μοναχούς οι οποίοι πεθαίνουν χωρίς κληρονόμους ή δεν έχουν συντάξει διαθήκη μέχρι τό ποσό των 5.000 άσπρων. Τό πέραν τούτου ποσό περιέρχεται στό βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Όμως, στά δύο γνωστά πατριαρχικά βεράτια του 1483 και του 1525 αναφέρεται ότι τό παραπάνω ποσό εισπράττει ο πατριάρχης για άποθανόντες μητροπολίτες, ιερείς και μοναχούς¹²¹. Τό πατριαρχικό αυτό έσοδο επιβεβαιώνεται και από τό βεράτι του μητροπολίτη Άνδρέα του 1582 καθώς και από τά τέσσερα βεράτια που εκδόθηκαν για τούς αρχιεπισκόπους Καρπάθου και Έλασσώνος και τούς επισκόπους Κασσανδρείας και Λέρου, όπου διατυπώνεται σαφώς ότι τό παραπάνω ποσό ο αρχιερέας δεν τό εισπράττει για τον έαυτό του αλλά για λογαριασμό του πατριάρχη¹²². Άν δεχθούμε κατά γράμμα τή διατύπωση του βερατίου του μητροπολίτη Λαρίσης, θά πρέπει ίσως νά υποθέσουμε ότι, για κάποια περίοδο στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα, οι μητροπολίτες καρπούνται τό έσοδο αυτό από τούς κληρικούς τής δικαιοδοσίας τους, ή ότι επιλεκτικά ο οθωμανός μονάρχης τό παραχωρεί σε όρισμένους μητροπολίτες. Τό θέμα παραμένει άνοιχτό. Άνεξάρτητα από τό ποιός έχει τό δικαίωμα εισπράξεως, είναι χαρακτηριστικό ότι, από τό πατριαρχικό βεράτι του 1483 ως τό τελευταίο γνωστό βεράτι ιεράρχη του 1584, μολονότι μεσολαβούν εκατό χρόνια, τό ποσό παραμένει τό ίδιο. Τούτο σημαίνει ότι, στις τελευταίες δεκαετίες του 16ου αιώνα, άποτελεί όχι ιδιαίτερα σημαντικό πόρο, αν λάβει κανείς υπόψη τή ραγδαία υποτίμηση του άσπρου στην οθωμανική αυτοκρατορία κατά τήν περίοδο αυτή.

ζ) *τά άλλα πάντα συνήθη και νενομισμένα ή τά λοιπά των είθισμένων τῷ τόπῳ*. Η διατύπωση, ή οποία περιέχεται μόνο στις συνοδικές πράξεις, είναι γενική αλλά σαφώς δίνει τή διακριτική ευχέρεια στους επισκόπους νά προσπορίζονται έσοδα α) που σχετίζονται με παγιωμένες συνήθειες σε τοπικό επίπεδο και β) αὐτονόητα για τήν παροχή υπηρεσιών, όπως είναι οι πάσης φύσεως ιεροπραξίες¹²³.

¹²¹. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Έκκλησία*, 158 και 175-176, αντίστοιχα. Η ίδια ρήτρα περιέχεται και σε άχρονολόγητο διάταγμα του σουλτάνου Σουλείμάν προς τούς σαντζάκ-μπέηδες και καθήδες τής Ρούμελης αναφερόμενο στην περιουσία του πατριάρχη Ίωάσαφ Β' (1556-65) στη Ρούμελη (INALCIK, *The Status of the Greek Orthodox Patriarch*, 429).

¹²². Η διάταξη άπουσιάζει από τά τρία παλαιότερα ανέκδοτα βεράτια επισκόπων τής μητροπόλεως Λαρίσης που εκδόθηκαν μεταξύ 1524 και 1536 (βλ. πιο πάνω, σημ. 53).

¹²³. Συνηθέσφατες ιεροπραξίες, οι οποίες όμως όνοματίζονται στα βεράτια των επομένων αιώνων (HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 503-505 και ΚΑΒΡΔΑ, *Le système fiscal*, 80-84) είναι οι σχετιζόμενες με τήν μνημόνευση όνομάτων των ζώντων ή κεκοιμημένων χριστιανών (μνημόσυνα, έγγραφη στις παρηγοίες ή στις προθέσεις).

Στήν κατηγορία αὐτῶν τῶν ἐσόδων θά μπορούσαμε νά ἐντάξουμε καί τό **ἐμβατίκιον**, χρηματικό ποσό πού καταβάλλεται ἀπό τοὺς ἀρχιερεῖς ἢ τοὺς ἱερεῖς γιά τήν κατάληψη ἀρχιερατικῆς ἑδρας ἢ ἐνορίας. Μολονότι στή σύνοδο τοῦ 1497 συνδέθηκε ἄμεσα μέ τή σιμωνία καί καταδικάσθηκε, καί φυσικά δέν μνημονεύεται μεταξύ τῶν θεσμοθετημένων ἐσόδων τόσο στίς συνοδικές πράξεις ὅσο καί στά βεράτια, φαίνεται ὅτι ἐξακολούθησε νά ἀποτελεῖ συνήθη πρακτική γιά τήν κατάληψη ἐπισκοπικῆς ἑδρας ἢ ἐνορίας. Ὁ Ψευδοδωρόθεος κατηγορεῖ τόν σύγχρονο μέ τήν ἐποχή μας πατριάρχη Ἱερεμία Α΄ ὅτι, προκειμένου νά συνάξει χρήματα γιά τό μοναστήρι πού ἔκτιζε στό Ἅγιον Ὅρος (μονή Σταυρονικήτα) εἰσήγαγε τό ἐμβατίκιον: *ἔπερνεν ἀπό τοὺς ἀρχιερεῖς ὅπου ἐγίνοντο δῶρα καί αὐτὸς ἄνοιξε θύραν εἰς τὰ σιμωνιακά*¹²⁴. Ὁ Ἰωάσαφ Β΄ καθαιρεῖται ἀπὸ συγκροτηθεῖσα σύνοδο τό 1565 ἐπειδὴ ἀπέδειξαν αὐτόν *διαπραπτόμενον ἀντικρὺς τὸ τοῦ Σίμωνος παρανομώτατον καί ἀσεβέστατον ἔργον*¹²⁵. Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος κατηγορεῖ τόν ἐπίσκοπο Μηθύμνης Ἰγνάτιο Ἀγαλλιανό ὅτι μέ ἐπιμέλεια (*καλῶς κἀκριβῶς*) εἰσπράττει ἐμβατίκια ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς¹²⁶. Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ λόγιος ἐπίσκοπος Λιτῆς καί Ρεντίνης Δαμασκηνός Στουδίτης σαρκάζει τήν ἐπί χρήμασι χειροτονία καί τὰ *ἐμπατίκια*¹²⁷. Τό ἐμβατίκιον, πάντως, εἶναι παγιωμένο «νόμιμο» ἔσοδο ἕναν αἰῶνα ἀργότερα. Ὁ παπᾶ Συναδηνός στά 1623 καταβάλλει στὸν μητροπολίτη Τιμόθεο 6.000 ἄσπρα γιά τήν παραχώρηση πέντε ναῶν¹²⁸.

Ἡ καταβολή τοῦ ἐμβατικίου δέν φαίνεται νά ἐπιβαρύνει μόνο τοὺς ὑποηγήτριους νά καταλάβουν κάποια ἐνορία ἱερεῖς. Ἐπεκτείνεται καί σέ μὴ φυσικά προσώπα ὅπως σέ μοναστήρια. Τό 1524/25, ἡ μονή Παντοκράτορος τοῦ Ἁγίου Ὁρους καταβάλλει ὡς *ἐμπατίκιον* στὸν ἐπίσκοπο Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὁρους Γρηγόριο, *κατὰ τὴν παλαιὰν παράδοσιν τῆς ἐπισκοπῆς*, 300 ἄσπρα, γιά

124. Βιβλίον Ἱστορικόν. περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καί ἐξόχους ἱστορίας, ἀρχόμενον ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως καί ἐπέκεινα, συλλεχθέν... καί εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν μεταγλωτισθέν παρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας Δωροθέου, Βενετία 1631, 585.

125. CRUSIUS, *Turcograecia*, 171 καί Ἱστορία Πατριαρχική, ἐκδ. I. BEKKER, Βόννη 1849, 182. Στίς συχνές ἀλλαξοπατριαρχεῖες τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 16ου αἰ., ἡ σιμωνία ἐπανέρχεται συνεχῶς ὡς βασικὴ αἰτία καθαιρέσεως πατριαρχῶν.

126. ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗΣ, Ἑλληνομνήμων, 692.

127. Ἑλένη ΚΑΚΟΥΛΙΑΗ-ΠΑΝΟΥ, Δαμασκηνοῦ Στουδίτη «Διάλογος», *Διοδότη* 3, 1974, 453 (=Συμβολές. Νεοελληνικά μελετήματα, Ἰωάννινα 1982, 99 [Ἐρευνες ἐπὶ Νεοελληνικῆ Φιλολογία, 4]).

128. Ἀναμνήσεις καί συμβουλές τοῦ Συναδινοῦ, ἱερέα Σερρών ἐπὶ Μακεδονία (17ος αἰώνας), ἐκδ. P. ODORICO, [Παρίσι] 1996, 90, στ. 18-21.

τήν παραχώρηση τόπου στον Πρόβλακα προς οικοδόμηση κελλίου για την ανάπαυση των διερχομένων αδελφών της μονής¹²⁹.

Ἐάν ληφθοῦν ὑπόψη καί οἱ πολλαπλές μνείες, πού χρονολογοῦνται ἀπό τόν 17ο αἰ., γιά τήν καταβολή ἐμβατικίου ἐκ μέρους *ταξιδιωτῶν* κληρικῶν καί μοναχῶν, ἐκπροσώπων πατριαρχείων (κυρίως τῶν Ἱεροσολύμων) ἢ μονῶν, μέ σκοπό τήν ἐξασφάλιση ἀδείας γιά τήν διενέργεια ζητείας, τότε τό ἐμβατικιον πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς γενικότερο ἐφάπαξ τέλος καταβαλλόμενο στους κατά τόπους ἀρχιερεῖς ἀπό κάθε φυσικό ἢ νομικό ἐκκλησιαστικό πρόσωπο προκειμένου νά ἀσκήσει οἰαδήποτε ἐκκλησιαστικῆς φύσεως δραστηριότητα, ἢ ὅποια συνεπάγεται οἰκονομικό ὄφελος, μέσα στά ὅρια τῆς ἐπισκοπικῆς τους δικαιοδοσίας.

Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος μεταξὺ τῶν ἐσόδων τοῦ Ἀγαλλιανοῦ συγκαταλέγει καί τό **ἐξαγορευτίκιον** (ἐξαγορευτῶ=ἐξομολογῶ), χρηματικό ποσό πού φαίνεται νά καταβάλλουν οἱ πιστοί γιά τό μυστήριο τῆς ἐξομολογήσεως¹³⁰. Τό τέλος αὐτό δέν πρέπει νά συνδεθεῖ, τουλάχιστον ἄμεσα, μέ τά συγχωροχάρτια, ἀλλά πρέπει νά ἐνταχθεῖ στά παγιωμένα ἔθη ἐπιτελέσεως μυστηρίων-ιεροπραξιῶν ἐπ' ἀμοιβῆ, ὅπως τό μυστήριο τοῦ γάμου καί τῆς θείας εὐχαριστίας (εἰδικότερα ἢ μετάδοση τῆς θείας κοινωνίας), ὅχι πάντοτε ἀποδεκτά ἀπό τήν ἐκκλησία. Ἡ χορήγηση τῆς θείας μεταλήψεως ἐπὶ χρήμασι, ὅπως μνημονεύθηκε, καταδικάσθηκε ρητά ὡς σιμωνία ἀπό τή σύνοδο τοῦ 1497. Ἐμμεσα, τό **ἐξαγορευτίκιον**, ἔστω καί μέ τή μορφή καταβολῆς ἀμοιβῆς γιά τελεσθεῖσα ἱεροπραξία, στοιχεῖ στήν ἴδια λογική μέ τό **συγχωροχάρτι** (καταβολή χρημάτων γιά τήν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν) καί ἴσως νά ἀποτελεῖ προδρομικό στάδιο καθιερώσεως τοῦ τελευταίου¹³¹. Διαφέρει πάντως ἀπό τό πρώτο γιατί χορηγεῖται καί ἐκ τοῦ μακρόθεν χωρίς νά προηγηθεῖ ἐξαγόρευση. Ἦδη στό δεύτερο μισό τοῦ 15ου αἰῶνα πρέπει νά ἀποτελεῖ περιστασιακό ἔσοδο τῶν ἀρχιερέων: στήν κατοχή τοῦ Ματθαίου Ραοῦλ Μελίκη, μεταξὺ συγχωροχαρτιῶν πού ἐκδόθηκαν ἀπό πατριάρχες, ὑπάρχει καί συγχωροχάρτι τό ὅποιο ὁ ἴδιος ζήτησε ἀπό τόν μητροπολίτη Μονεμβασίας Δοσίθεο¹³². Τό προνόμιο

¹²⁹. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α', ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. Φ6, στ. 13-14 (ἀνέκδοτο ἔγγραφο τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Μακαρίου). Δίδει ἐπίσης στήν ἐκκλησία τῆς Ἱερουσῶν ἕνα μηναίο δέξιας 100 ἀσπρων.

¹³⁰. ΜΟΥΣΤΟΕΥΔΗΣ, *Ἑλληνομνήμων*, 692.

¹³¹. Γιά τήν θεωρητικῆ τοποθέτηση τῶν συγχωροχαρτιῶν βλ. Φ. ΗΛΙΟΥ, *Συγχωροχάρτια, Τά Ἱστορικά*, 1/1, 1983, 35-38.

¹³². V. LAURENT, *Une famille turque au service de Byzance: les Melikès*, *BZ* 49, 1956, 350-351 καί 356-357.

ἐκδόσεως συγχωροχαρτιῶν, σταδιακά ὡς τὸν 17ο αἰῶνα, περιορίσθηκε μόνον σὲ πατριάρχες.¹³³

ἠ) τὰ ἔσοδα τῆς ἀκίνητης περιουσίας τῆς μητροπόλεως¹³⁴. Εἰσόδημα θεσμοθετημένο ἀπὸ ὅλες τὶς συνοδικές πράξεις καὶ τὰ βεράτια τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰ. Στὰ ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα ὡς ἀκίνητη περιουσία νοοῦνται ἄοριστα τὰ κτήματα ἐνῶ στὰ βεράτια τοῦ 16ου αἰ. περιγράφονται ἀναλυτικότερα: ἀμπέλια, μποστάνια, κῆποι, μύλοι. Ὡστόσο δέν διευκρινίζεται ἂν μὲ τὸν ὄρο κτήματα νοεῖται ἡ κτηματικὴ περιουσία πού ἐκτείνεται σὲ ὅλη τὴ γεωγραφικὴ περιφέρεια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ μητροπολίτη, ὅποτε περιλαμβάνονται καὶ τὰ τυχόν κτήματα τῶν ἐνοριακῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν ἢ ἐκείνη τῆς μητροπόλεως-ἔδρας τοῦ ἀρχιερέα. Συγκεκριμένες μαρτυρίες γιὰ ἔσοδα τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ ἀκίνητη περιουσία περιέχονται στὰ ὀθωμανικά φορολογικά κατάστιχα τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰ., ὅπου ἐμφανίζονται τὰ φορολογητέα εἰσοδήματα τοῦ «μοναστηριοῦ τοῦ μητροπολίτη» (*manastir-i metropolit*). Μολονότι τὰ παραδείγματα πού διαθέτουμε εἶναι ἀκόμη πολὺ λίγα, ἐντούτοις μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὰ ἐκεῖ ἐμφανιζόμενα εἰσοδήματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση ἀγροτικῶν ἐκτάσεων καὶ «ἀστικῶν» ἀκινήτων, ἐπ' οὐδενί λόγῳ ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸ σύνολο τῆς ἀκίνητης ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας τῆς ἐπισκοπικῆς ἐπαρχίας¹³⁵.

Ποῦ εἶναι ὅμως τὸ *manastir-i metropolit* τοῦ ὁποίου τὰ εἰσοδήματα φαίνεται νὰ καρπώνεται ὁ μητροπολίτης; Οἱ ὑπάρχουσες πληροφορίες συγκλίνουν σὲ συμπέρασμα ὅτι ταυτίζεται μὲ τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ μιᾶς ἐπισκοπικῆς περιφέρειας στὸν ὁποῖο «ἐμόναζε» ὁ μητροπολίτης. Δέν εἶναι ἀγνωστος ἐξάλλου καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ ὡς μονῆς: π. χ. ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς Ζίχνας συχνά ἀποκαλεῖται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ μονὴ τῶν Ταξιαρχῶν.¹³⁶

Ἡ κατοχὴ κτηματικῆς περιουσίας ἐκ μέρους τέτοιων ναῶν δέν εἶναι ἀγνωστὴ στὴν περίοδο μετὰ τὴν ἄλωση. Στὰ 1463 ὁ μητροπολίτης Περιθεωρίου Γρηγόριος, ἀφοῦ ἐπισκεύασε τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς ἐπαρχίας του,

¹³³ ΗΛΙΟΥ, ὁ. π., 38.

¹³⁴ KABRDA, *Le système fiscal*, 84-86.

¹³⁵ *Manastir metropolit*: Σεργῶν, Ζίχνας (1454-55): Δράμας, Σεργῶν, Ζίχνας (1478-79): ΝΑΣΤΟΥΡΕΛ-ΒΕΛΔΙΤΣΕΑΝΟΥ, ὁ. π., 282-285· Σεργῶν (μετὰ 1501 καὶ πρὶν 1510): BALTA, *Les vakifs de Serrés*, 208, 236-237· Σεργῶν (1530-31): ὁ. π., 209-210.

¹³⁶ GUILLOU, *Les archives de Saint-Jean-Prodrome*, 191-192 καὶ Α. ΠΟΛΙΓΗΣ, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 1857-2500*, Ἀθῆνα 1991, 437, 460.

ἀφιέρωσε ένα ἀμπέλι, ένα μύλο, ένα ἐργαστήριο καὶ ἐκκλησιαστικά βιβλία¹³⁷. Πιό συστηματικὴ καταγραφή τῆς ἀκίνητης περιουσίας τῶν μητροπόλεων-ναῶν περιέχεται σὲ κώδικες μητροπόλεων τοῦ 16ου αἰώνα¹³⁸. Στους κώδικες ὅμως αὐτούς, οἱ ὁποῖοι πολλές φορές ὀνοματίζονται ἀπὸ τὸν ἅγιο στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένος ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς, καταχωρίζονται καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ποῦ ἀφοροῦν τῇ μητρόπολη-ἐπαρχίᾳ καθὼς καὶ οἱ πάσης φύσεως διοικητικὲς πράξεις τοῦ μητροπολίτη ὡς φορέα ἐξουσίας. Ἔτσι λόγου χάριν ὁ *ἱερός κόνδικας τὸν μεγάλων μαρτύρων Θεοδώρων* (μητροπολιτικὸν ναοῦ τῶν Σεργῶν) εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ *ἱερός...κώνδηξ...τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Σεργῶν*, τῆς μητροπόλεως-διοικητικοῦ κέντρου¹³⁹. Ἐπομένως, ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς ταυτίζεται μὲ τὴ διοικητικὴ ἐδρα τοῦ ἐπισκόπου, συνήθως συστεγάζονται —στὶς Σέρρες τὸ κατεστραμμένο σήμερα ἐπισκοπεῖο ἀνήκει στὸ ἴδιο κτιριακὸ συγκρότημα μὲ τὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων—καὶ ἡ περιουσία του εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἀμεση διαχείριση τοῦ ἀρχιερέα. Ὁ ὀρισμὸς μᾶς ἐκλήσιας ὡς καθεδρικοῦ ναοῦ καὶ ὡς ἐδρας τοῦ ἀρχιερέα φαίνεται νὰ ἔχει θεσμικὸ χαρακτήρα γιατί ἐπικυρώνεται πολλές φορές καὶ μὲ συνοδικὸ ἔγγραφο. Περί τοῦ 1593-95, ὁ πατριάρχης Ἱερραίας Β΄ μὲ συνοδικὴ πράξη ἐπικυρώνει τὴν ἐπιλογή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῶν Πετροκοκκίνων ὡς μητροπόλεως καὶ ἐδρας τοῦ μητροπολίτη Χίου Συμεῶν, ὁ ὁποῖος δὲν διέθετε ναὸ καὶ ἐνδίαίτημα. Στὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ ναοῦ- ἐπισκοπεῖου: *...αἱ κατὰ τόπον ἐπαρχίαι, ὡς δίκαιον, ἐκλήσιας ἔχουσι, μητροπόλεις καθολικὰς ὀνομαζομένας, ὥστε καθέζεσθαι ἐν αὐταῖς τοὺς κατὰ καιροὺς ἱερωτάτους ἀρχιερεῖς, περὶ αὐτοὺς ἔχοντας ἱερομονάχους καὶ μοναχοὺς, ἐφημέριόν τε καὶ θυρωρόν, καὶ ὑπηρέτην, ὡς ἂν ἐκ τοῦτου αὐξάνηται καὶ ἐπὶ πλείω ἐκτείνηται ἢ κατὰ τὴν πίστιν εὐλάβεια καὶ τιμὴ ἢ προσήκουσα, καὶ πᾶς τις τῶν χριστιανῶν προσερχόμενος καὶ καταφεύγων λαμβάνη...τὸ δίκαιον αὐτοῦ*.¹⁴⁰ Οἱ μνημονευόμενοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ, ἓνα εἶδος αὐτῆς καὶ

137. Πατριαρχικὸ γράμμα Ἰωάνναφ Α΄ ('): Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Γ΄, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 53, ἀνέκδοτο)· πρβλ. καὶ ΠΑΙΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀνεπίσημα*, 64-65.

138. Π. χ. στὸν Κώδικα Β΄ τῆς μητροπόλεως Καστορίας (ΕΒΕ 2752), φ. 60^v (μέσα 16ου αἰ.).

139. ODORICO, *Mémoire d'une voix perdue*, Παρίσι 1994, 14.

140. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερραίου Β΄ (1572-1594)*, Ἀθήνα 1870, 176-178· πρβλ. Γ. ΖΩΛΩΤΑΣ, *Ἱστορία τῆς Χίου*, τόμ. Γ΄ II, 20-21.

προσωπικού, είναι αυτοί που αναφέρονται στις καταγραφές των manastir-i metropolit των οθωμανικών καταστάσεων¹⁴¹.

Τό εισόδημα του manastir-i metropolit των Σερρών είναι τό μόνο έσοδο της εκκλησιαστικής αυτής έπαρχίας για τό οποίο διαθέτουμε πληροφορίες κατά την περίοδο που εξετάζεται. Από τά στοιχεία που παρέχουν τά οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα προκύπτει ότι οί φόροι του manastir-i metropolit τό 1454-55 άνέρχονται σέ 870 άσπρα καί στά 1478-79 πενταπλασιάζονται ή σχεδόν εξαπλασιάζονται καί άνέρχονται σέ 5.435 άσπρα¹⁴². Στίς άρχές του 16ου αιώνα μειώνονται σέ 3.650 άσπρα για νά αξιηθούν σέ 4920 τό 1530-31, έποχή που συμπίπτει μέ τά έτη άρχιερειείας του Γενναδίου¹⁴³. Παρά την αύξηση όμως φαίνεται νά είναι μειωμένοι κατά 10% περίπου σέ σχέση μέ εκείνους του 1478-79, γεγονός που μπορεί νά σημαίνει γενικότερη μείωση του εισοδήματος της μητροπόλεως. Τά εισοδήματα προέρχονται άποκλειστικά από άγροτικές καλλιέργειες καί από άστικά ακίνητα καί είναι σαφώς μεγαλύτερα από εκείνα των όμορων μητροπόλεων Ζιχνών καί Δράμας: στά 1478-79 ό φόρος του manastir-i metropolit της Ζίχνας είναι 1870 άσπρα, της Δράμας 1500 άσπρα καί άνέρχεται περίπου στο 1/3 καί στο 1/4, αντίστοιχα, εκείνου της μητροπόλεως των Σερρών (5435 άσπρα). Δέν έχουμε κανένα λόγο νά μή δεχθούμε ότι ή οικονομική επιφάνεια της τελευταίας, παρά τίς διακυμάνσεις, δέν θά συνέχισε νά είναι μεγαλύτερη καί στον επόμενο αιώνα.

Ό φόρος επί των εσόδων του manastir-i metropolit φαίνεται νά βαρύνει προσωπικά τόν μητροπολίτη καί όχι τόν μητροπολιτικό ναό. Η αναφορά του όνόματος του μητροπολίτη έστω καί σέ δύο μόνο περιπτώσεις καταγραφής της περιουσίας καί των εισοδημάτων manastir-i metropolit, της Δράμας (Γάκωβος, 1478-79) καί Σερρών (Κάλλιστος, άρχές 16ου αιώνα), οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ουσιαστικός υπόχρεος για την καταβολή των αναλογούντων φόρων είναι ό ίδιος ό εκκλησιαστικός αξιωματούχος¹⁴⁴. Αυτό σημαίνει όμως ότι είναι καί ό

¹⁴¹. Στο φορολογικό κατάστιχο των Σερρών των άρχών του 16ου αιώνα στή μητρόπολη των Σερρών καταγράφονται τέσσερα άτομα (δύο ίερείς καί δύο μοναχοί) καί σέ εκείνο του 1530-31 όκτώ άτομα συμπεριλαμβανομένου καί του μητροπολίτου: BALTA, *Les vakifs de Serrès*, 208, 236-237 καί 209 αντίστοιχα.

¹⁴². NÄSTUREL-BELDICEANU, ό. π., 283-284. Για τή χρονολόγηση του πρώτου φορολογικού καταστάχου στά 1454-55 καί όχι στά 1464-65 βλ. M. URSINUS, An Ottoman Census Register for the Area of Serres of 859 H. (1454-1455)? A Reconsideration of Tahrir Defteri TT3, *Südost-Forschungen* 45, 1986, 25-36. Οί NÄSTUREL-BELDICEANU (ό. π., 283 σημ. 77) σημειώνουν ότι τό εισόδημα του 1454-55 πιθανόν νά άνερχόταν σέ 1100 άσπρα.

¹⁴³. BALTA, *Les vakifs de Serrès*, 208, 237 καί 210 αντίστοιχα.

¹⁴⁴. NÄSTUREL-BELDICEANU, ό. π., 282· Balta, *Les vakifs de Serrès*, 204-205 καί 236.

κύριος καρπότης τοῦ εἰσοδήματος¹⁴⁵. Πόσο αὐτό συμβάλλει στήν ἐν γένει αὔξηση τῶν ἐσόδων τοῦ ἐπισκόπου δέν εἶναι εὐκόλο νά ἐκτιμηθεῖ. Ὡστόσο τό ποσό τοῦ φόρου πού θά κατέβαλε ὁ Γεννάδιος γιά τά εἰσοδήματα τοῦ manastir-i metropolit τό 1530/31 εἶναι περίπου τό ἴδιο μέ ἐκεῖνο πού ξόδευσε στά 1534/35 γιά νά ἀγοράσει πέντε ἀδελφάτα στή μονή τῆς Λαύρας καί μόλις διπλάσιο τῆς ἀξίας ἑνός θυματοῦ πού ἔδωσε στό ἴδιο μοναστήρι τό 1519¹⁴⁶.

¹⁴⁵. Ἐν καί πολύ μεταγενέστερη, χαρακτηριστική εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ G.-L. MAURER, *Das Griechische Volk*, I, Χαϊδελβέργη 1835 (φωτ. ἀνατ. 1968), 398-399 = Ὁ Ἑλληνικός λαός, Ἀθήνα 1976, 273, ὅτι τά κύρια εἰσοδήματα τῶν ἀρχιερέων προέρχονταν ἀπό τά κτήματα τῶν καθεδρικών ναῶν.

¹⁴⁶. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 275 καί σμκ. 15. Οἱ NĀSTUREL-BELDICEANU (ὁ. π., 281) ὑπερεκτιμοῦν τά ἔσοδα ἀπό τὴν ἀκίνητη περιουσία τῶν μητροπόλεων Σερρών, Ζιχνῶν καί Δράμας, ὡς παράγοντα ὁ ὁποῖος συνετέλεσε στήν ἀνοδο στόν πατριαρχικό θρόνο μητροπολιτῶν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν στά τέλη τοῦ 15ου καί στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. (Μανασσῆς Σερρών 1491, Ἰωακείμ Δράμας 1498, Παχώμιος Ζιχνῶν 1503). Ὡστόσο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῆς *Πατριαρχικῆς Ἱστορίας*, ἡ ἐκλογή τῶν πατριαρχῶν ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τίς σχέσεις τῶν ὑποψηφίων μέ τοὺς προκατόχους τους, τίς διασυνδέσεις μέ τοὺς «ἀρχόντες τοῦ γένους» καί τίς ποικίλες διαμορφούμενες ἰσορροπίες καί ὄχι τόσο ἀπὸ τὴν οἰκονομική εὐρωστία τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπαρχιῶν τους. Ὁ Ἰωακείμ Δράμας ἀνῆκε σὸ περιβάλλον (καλόγερος) τοῦ πατριάρχη Διονυσίου Β', ἐνῶ λίγο ἀργότερα ὁ Θεόκλητος Α' ἦταν οἰκιακός τοῦ Παχωμίου. Ὁ Ἰερεμίας Α', καλόγερος τοῦ προκατόχου του Θεολίπτου καί ἐνδεής, ἐξελέγη ἀντὶ τοῦ ποιμαίνοντος πλοῦσια ἐπαρχία Γενναδίου Σερρών.

θ) Οικονομικές σχέσεις τών μητροπολιτών μέ τούς ύπ' αὐτούς ἐπισκόπους.

Στό βεράτι τοῦ Βησσαρίωνος τοῦ 1527, περιέχεται ἄρθρο στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι ἡ δικαιοδοσία του ἐπεκτείνεται ἐκτός ἀπό τούς μοναχοὺς καί ἱερεῖς τοῦ τόπου (δηλαδή τών Τρικάλων) καί σέ ἐκείνους ὀκτώ ἐπιπλέον οἰκισμῶν (νά ᾧσιν ὑπό τήν κυριαρχίαν του). Οἱ οἰκισμοί αὐτοί ἀντιστοιχοῦν ἀπόλυτα μέ ἐπισκοπές τῆς μητροπόλεως Λαρίσης, στους κληρικούς τῶν ὁποίων ἐκτείνεται ἡ δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης τήν ἐποχή αὐτή: Βόλος= ἐπισκοπή Δημητριάδος, Δομοκός= ἐπισκοπή Θαυμακοῦ, Ζητούνι= ἐπισκοπή Ζητουίνου, Λιδορίκι= ἐπισκοπή Λιδορικίου, Λιτζά= ἐπισκοπή Λιτζάς καί Ἀγραφῶν, Ραδοβίσι= ἐπισκοπή Ραδοβισδίου, Φανάρι= ἐπισκοπή Φαναρίου, Σταγοί= ἐπισκοπή Σταγῶν. Οἱ παραπάνω ἐπισκοπές ἐμφανίζονται ἐπίσης σέ *notitia episcopatum* τῆς πρώτης Τουρκοκρατίας ὡς ὑπαγόμενες στή μητρόπολη Λαρίσης.¹⁴⁷ Ἀπό τό βεράτι ἀπουσιάζουν οἱ ἐπισκοπές Γαρδικίου καί Σκιάθου οἱ ὁποῖες ὁμως περιέχονται στήν ἴδια *notitia*. Ἡ ἐπισκοπή Γαρδικίου, ὁμως, εἶχε πάψει πρῶ πολλοῦ νά ὑφίσταται μαζί μέ ἐκείνη τῆς Τρίκκης ὅταν ἡ ἔδρα τῆς μητροπόλεως Λαρίσης μετατέθηκε στά Τρίκαλα *διὰ ζῶαρκειαν... καί τήν ἀναγκαίαν ἐξόδων ἀπόδειξιν* τοῦ μητροπολίτη καί ξανασυστήθηκε στά 1541-42.¹⁴⁸ Δέν ἔχουμε πληροφορίες γιά τήν ὑπαγωγή τῆς ἐπισκοπῆς Σκιάθου κατά τήν ἐποχή αὐτή.¹⁴⁹ Στό βεράτι δέν περιέχεται ἐπίσης καί ἡ ἐπισκοπή Ἐλασσόνας¹⁵⁰, ἡ ὁποία στήν πρώτη δεκαετία τοῦ 16ου αἰ. φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ «μήλον τῆς ἔριδος» μεταξύ τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης ἀφενός καί τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ἀφετέρου. Οἱ τελευταῖοι θεωροῦν τήν ἐπισκοπική τους περιφέρεια ὡς ἀρχιεπισκοπή, ὑπαγόμενη ἀπευθείας στό θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περί τό 1516/17, ὁ ἐκλεγείς ἀπό τήν ἐπαρχιακή

¹⁴⁷ J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Παρίσι 1981, 421 (*notitia* 21)· βλ. καί σελ. 197-198.

¹⁴⁸ Βλ. τά σχετικά πατριαρχικά τοῦ Ἱερεμίου Α': α. Ἀνασῦσταση τῆς ἐπισκοπῆς, 1541-42 (ἐκδ. P. USPENSKIJ, *Putešestvie v Meteorskie i Osoolimpijskie monastyri v Fessalii... v 1859 godu*, Ἁγία Πετροῦπολη 1896, 356-359· Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, Συμβολαί εἰς τήν ἐκκλησιαστικήν ἱστορίαν τῆς μητροπόλεως Λαρίσης, Ἡ ἐπισκοπή Γαρδικίου, *Ἱερός Σύνοδος* 12, 1916, 13-15· ΟΥΔΟΤ, ὁ. π., ἄρ. L, 54-59 (χρονολογία 1542-43). β. Καθορισμός τῶν ὁρίων 1542-43 (ἐκδ. ΟΥΔΟΤ, ὁ. π., ἄρ. LII, 62-67 μέ χρονολογία 1543). Πρβλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰ., 98-99.

¹⁴⁹ Ἄν ἀνῆκε στή μητρόπολη Λαρίσης, παραμένει ἀνεξήγητο γιατί δέν συμπεριλήφθηκε στό βεράτι. Γιά περιπτώσεις ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν, οἱ ὁποῖες ἀποδεδειγμένα ὑφίστανται, ἀλλά δέν περιέχονται σέ πατριαρχικά βεράτια, βλ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 144.

¹⁵⁰ Στίς *notitiae* ὑπ' ἄρ. 18 καί 21 (DARROUZÈS, ὁ. π., 410, 158 καί 420, 82) φέρεται ὡς ἀρχιεπισκοπή.

σύνοδο τῆς μητροπόλεως Λαρίσης, ὡς ὑποκείμενος σέ αὐτήν, ἐπίσκοπος Ἐλασσόνος Βησσαρίων ἐκδιώχθηκε ἀπό τό ποιμνίό του. Ἡ βούληση τῶν κατοίκων ὑπερίσχυσε, ἡ Ἐλασσόνα ἔμεινε ἔξω ἀπό τή δικαιοδοσία τοῦ Λαρίσης καί ἐξελέγη ὡς ἀρχιεπίσκοπος ἀπό τόν *χρυσόληπτο* (= ἐναντι ἀμοιβῆς) πατριάρχη Θεόληπτο Α΄ ὁ Νεόφυτος, ὁ ὁποῖος μετά τόν θάνατό του βρέθηκε «ἄλυτος»¹⁵¹.

Γιά τήν ἴδια ὁμως περίοδο (1524-1536) διαθέτουμε βεράτια τριῶν ἐπισκόπων πού ὑπάγονται στήν ἴδια μητροπολι Λαρίσης, δύο μάλιστα ἀπό τά ὁποῖα ἐκδόθηκαν στή διάρκεια τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Βησσαρίωνος, στά ὁποῖα σαφῶς ἀναφέρεται ὅτι τά ἔσοδα τῶν ἐπισκοπῶν ἀνήκουν σέ αὐτούς, ὅπως στούς ἴδιους ὑπάγονται οἱ ἱερεῖς καί τά μοναστήρια¹⁵². Τί σημαίνει, λοιπόν, ἡ φράση στό βεράτι του, οἱ μοναχοί καί οἱ ἱερεῖς τῶν ἐπισκοπῶν *νά ὄσιν ὑπό τήν κυριαρχίαν* τοῦ μητροπολίτη; Διπλή ὑπαγωγή τῶν κληρικῶν μιᾶς ὑποκείμενης ἐπισκοπῆς καί ἐπομένως καταβολή διπλῶν τελῶν; Ἐμμεση ἀπάντηση στό ἐρώτημα περιέχει ἡ προμνημονευθεῖσα ἀπόφαση τῆς συνόδου τοῦ 1497 ἐπί πατριαρχείας Νήφωνος Β΄: ὁ μητροπολίτης ὁ ὁποῖος ἔχει ὑπ' αὐτόν ἐπισκόπους, μετά τόν θάνατο κάποιου ἀπό τούς τελευταίους εἰσπράττει τό εἰσόδημα τῆς ἐπισκοπῆς, μέχρι νά χειροτονήσῃ νέον ἐπίσκοπο¹⁵³. Ὡς εἰσόδημα στή συνοδική ἀπόφαση πρέπει νά ἐκληφθοῦν ὅλες οἱ οἰκονομικές ἀπολαβές, ἀπό κληρικούς, λαϊκοὺς καί ἀκίνητα, ὅπως ἀναφέρονται καί στά βεράτια, οἱ ὁποῖες ἐκχωροῦνται στόν ἐπίσκοπο συγχρόνως μέ τήν ἐκλογή του. Ἡ ἀναφορά, ἐπομένως, στό βεράτι τῆς ὑπαγωγῆς τῶν κληρικῶν τῶν ἐπισκοπῶν στόν μητροπολίτη πρέπει νά σημαίνει, συνεκδοχικά, τήν ὑπαγωγή τῶν ἰδίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν στή δικαιοδοσία του καί ὄχι τήν ὑποχρέωση καταβολῆς οἰουδήποτε τέλους πρὸς αὐτόν. Ἔτσι, π. χ. τό 1541 ἡ μονή Μεταμορφώσεως τῶν Μεταῶρων, ἡ ὁποία βρίσκεται στήν ἐπισκοπική περιφέρεια τῶν Σταγῶν (Καλαμπάκας) καταβάλλει *κανονικόν* στόν ἐπίσκοπο Σταγῶν καί ὄχι στό μητροπολίτη Λαρίσης¹⁵⁴. Ὡστόσο, ἐπειδή ὁποιαδήποτε ὑπαγωγή συνεπάγεται καί οἰκονομικές ὑποχρεώσεις, ἀσφαλῶς οἱ ἴδιοι οἱ ἐπίσκοποι πρέπει νά κατέβαλαν κάποια εἰσφορά στόν ὑπερκείμενο μητροπολίτη. Στό συνοδικό

¹⁵¹. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 252, στ. 9-14 (συναξάριο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ἀπό τόν Παχόμιο Ρουσάνο): βλ. καί σ. 181. Ἡ μετά θάνατον τύχη τοῦ Νεοφύτου ἐπιδέχεται διπλή ἀνάγκωση: τιμωρία γιά τήν ἀσέβεια πρὸς τόν ἅγιο ἀλλά καί ποινή γιά τόν ἐπίσκοπο πού θά ἀμφισβητήσῃ τήν *κανονική* του ἐξάρτηση.

¹⁵². Βλ. πρὸ πάνω σελ. 290, σημ. 63.

¹⁵³. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ «Ἱερός Κώδιξ», ἔργα, ὑπ' ἀρ. VII, 156-159.

¹⁵⁴. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 297 καί σημ. 87.

γράμμα της επαναστάσεως της επισκοπής Γαρδικίου τό 1541, αναφέρεται ότι ο νεοεκλεγείς επίσκοπος οφείλει να τηρεί όλα τα προσόντα προνόμια της μητροπόλεως Λαρίσης¹⁵⁵. Τά μνημονευόμενα προνόμια πρέπει να είναι τό *τεταγμένον χαράτζιον*, τό όποιο αναφέρεται σε συνοδικό γράμμα του πατριάρχη Ματθαίου Β΄ περί τό 1600, για τήν υπαγωγή της μητροπόλεως Νευροκόπου, μόλις χηρεύσει ό θρόνος, ως επισκοπής της μητροπόλεως Σερρών και τό όποιο θά καταβάλει στον μητροπολίτη ό νέος επίσκοπος που θά εκλεγεί¹⁵⁶. Προφανώς, ή εισπράξη διπλού «χαρατζίου» (*επί φιλοχρηματίας πράξει*) ήταν ό λόγος που ώθησε τον ως τό 1472 μητροπολίτη Άθηνών Δωρόθεο να διχοτομήσει παράνομα τήν επισκοπή Διφυλείας και Ταλαντίου¹⁵⁷. Δέν διαθέτουμε πληροφορίες για τήν περιοδικότητα και τό ύψος του τέλους.

Όπως διαφαίνεται από τά εκτεθέντα, ένας επαρχιούχος αρχιερέας στις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα α) έχει θεσμοθετημένα αλλά και *κατ' έθος* έσοδα, τά όποια, αν και χαρακτηρίζονται πολλές φορές *αντικανονικά*, δέν παύουν να είναι τακτική πρόσοδος· β) τό ύψος των επιμέρους ειδών έσόδων πρέπει να παραμένει σταθερό για αρκετές δεκαετίες μέσα στον αιώνα: τό ποσό από δικαιώματα κληρονομιών (5000 άσπρα) παραμένει χωρίς καμία αναπροσαρμογή από τό 1483 ως τό 1584, τά τέλη γάμου είναι τά ίδια από τό 1569 ως τό 1584 και πρέπει να θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι τό ίδιο «τιμολόγιο» θά ίσχυε και στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα. Τό αυτό πρέπει να συμβαίνει και με άλλους εκκλησιαστικούς φόρους, όπως τό *κανονικόν* των ιερέων (12 άσπρα έτησίως για κάθε ναό) και ή *τοπική ζητεία* (2 άσπρα έτησίως ανά έστία).

Οί παραπάνω επισημάνσεις ενισχύονται και από τό γεγονός ότι, ιδίως ως και μετά τά μέσα του 16ου αιώνα, οί νομισματικές διακυμάνσεις δέν είναι ιδιαίτερα σοβαρές και, με δεδομένη τήν γενική δημογραφική άνοδο στην όθωμανική επικράτεια, οί τυχόν απώλειες θά ισοσταθμίζονται ως ένα σημείο από τήν αύξηση του αριθμού των πιστών. Η δραματική οικονομική και νομισματική κρίση, ή όποία θά δημιουργήσει έντονες πληθωριστικές πιέσεις, θά

¹⁵⁵. ΟΥΔΟΥ, *δ. π.*, άρ. L, 56, στ. 27-29

¹⁵⁶. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, Πατριαρχικά γράμματα και άλλα έγγραφα... εκ του κώδικος του Τέρακος, 125, στ. 30-31. Η υπαγωγή δέν φαίνεται να ίσχυσε (*δ. π.*, 126). Στη μητρόπολη Σερρών ήδη από τον 11ο αιώνα υπαγόταν και ή επισκοπή Έξοβών (ή Έζιβας) ή όποία δέν φαίνεται να είναι ενεργός κατά τήν περίοδο που εξετάζουμε.

¹⁵⁷. ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Μία συνοδική πράξη (1493), 82, στ. 13-16.

ἀρχίσει κυρίως ἀπό τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1580¹⁵⁸. Ἐξάλλου ἡ πολιτειακὴ ὁμαλότητα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ —ἀπὸ τὸ 1481 ὡς τὸ 1566 μόνο τρεῖς σουλτάνοι ἀνέβηκαν στὸ θρόνο, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μακρᾶς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς (1522-1566)— προσδιορίζουν μία ἐπὶ πλέον σταθερὰ (οἱ μητροπολίτες δὲν εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ καταβάλλουν ἐκ νέου πεσκέσι σὲ καινούργιο σουλτάνο), ἡ ὁποία συμβάλλει στὴ δημιουργία σταθεροῦ ἐπισκοπικοῦ εἰσοδήματος, στὴ συσσώρευση πλοῦτου ἀλλὰ καὶ πλεο-νάσματος, διαθέσιμου καὶ γιὰ χορηγία¹⁵⁹.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι, τὴν ἐποχὴ τοῦ δρᾶ ὁ Γεννάδιος, ἡ χορηγία πρὸς τὰ μοναστήρια εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη δραστηριότητα τῶν μητροπολιτῶν, γιὰ νὰ περιορισθοῦμε μόνον σὲ αὐτούς¹⁶⁰. Ὅρισμένα παραδείγματα εἶναι ἐνδεικτικά: Μετὰ τὸ 1499, ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων γίνεται ὁ νέος κτίτωρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἀναπαυσᾶ στὰ Μετέωρα¹⁶¹. Στὰ 1535 ὁ μητροπολίτης Βεροῖας Νεόφυτος χρηματοδοτεῖ τὴν ἱστώρηση τοῦ καθολικοῦ τῆς Λαύρας ἀπὸ τὸν Κρητὰ ζωγράφο Θεοφάνη καὶ λίγο πρὶν, στὰ 1527, ὁ Τορνόβου Θεόφιλος ἀνακαινίζει ἐκ βάθρων τὸ κάθισμα καὶ τὸ κάστρο τοῦ Μυλοποτάμου¹⁶². Ἐξω ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Βησσαρίων Β΄ χρηματοδοτεῖ τὴν κατασκευὴ δύο μεγάλων πέτρινων γεφυριῶν (Κόρακας, Ἀσπροπόταμος) καὶ οἰκοδομεῖ ἐκ βάθρων τὴ μονή

¹⁵⁸. Βλ. συνοπτικά ΚΟΝΟΡΤΑΣ, Ἡ ὀθωμανικὴ κρίση (δ. π., σμ. 48), 44-53, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

¹⁵⁹. Τὴ συσσώρευση πλοῦτου ἐκ μέρους τῶν ἐπισκόπων, κατὰ παράβαση μάλιστα τῶν ἱερῶν κανόνων, σαρκάζει στὸ *Διάλογό* του ὁ ἐπίσκοπος Λιτῆς καὶ Ρεντίνης Δαμασκηνὸς Στουδίτης [ἔκδ. ΚΑΚΟΥΛΙΑΗ-ΠΑΝΟΥ, Δαμασκηνὸς Στουδίτης «Διάλογος», 446-458 (=Σημβολές, 92-104)]: παρὰ τὶς καυστικὰς ὑπερβολὰς, τὸ κείμενο ἀντικατοπτρίζει τὴν νοοτροπία τῶν ἀρχιερέων ὅσον ἀφορᾷ στὶς οικονομικὰς λειτουργίας στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα. Γιὰ τὴν χορηγία ἐπισκόπων τὴν ἴδια ἐποχὴ βλ. καὶ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ*, 106-107.

¹⁶⁰. Γιὰ τὸ ἀνερμήνευτο ἀκόμη φαινόμενο τοῦ ὄργασμοῦ ἰδρύσεως, ἐπανιδρύσεως ἢ ἀνακαινίσεως μονῶν στὸν 16ο αἰ. βλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν πρώιμη Τουρκοκρατία (1453-1600). Γενικὲς παρατηρήσεις καὶ συσχετισμοὶ μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης, ΔΧΑΕ 16, 1991-1992, 36-37.

¹⁶¹. Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων (+1510) καὶ οἱ εἰκονογραφικὰς παραστάσεις του, *Οἰκοδομὴ καὶ Μαρτυρία. Ἐκφρασις ἀγάπης καὶ τιμῆς εἰς τὸν σεβ. μητροπολίτην Σεββίων καὶ Κοζάνης Διονύσιον*, τόμ. Β΄, Κοζάνη 1991, 394-396.

¹⁶². ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ε[ΥΜΟΡΦΟΠΟΥΛΟΣ] ΛΑΥΡΙΚΗΣ, Τὸ Μυλοπόταμον. Συλλογὴ ἱστορικῶν μνημονευμάτων, ΕΦΣΚ 28, 1899-1902, 228.

Δουσίκου (μεταξύ 1527 και 1535)¹⁶³, τό καθολικό τῆς ὁποίας θά ξαναχτίσει καί θά ἰστορήσει, λίγο ἀργότερα, ὁ ἀνεπιός του Λαρίσης Νεόφυτος (1550-1568)¹⁶⁴ καί στή Μυτιλήνη ὁ Ἰγνάτιος Ἀγαλλιανός, μητροπολίτης Μηθύμνης ἀνακαινί-ζει ἐκ βάθρων τίς ἐρειπωμένες μονές τοῦ Λειμῶνος καί τῆς Μυρσινιωτίσσης. Θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι τά χρήματα γιά τίς δαψιλῆς δωρεές τῶν ἐπισκόπων προέρχονται ἀπό προϋπάρχουσα προσωπική καί οἰκογενειακή περιουσία. Αὐτό πιθανόν νά ἰσχύει γιά τήν περίπτωση τοῦ Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνήκε σέ πλούσια καί ἀρχοντική οἰκογένεια τῆς Μυτιλήνης¹⁶⁵. Γιά τόν Βησσαρίωνα, ὅμως, γνωρίζουμε ἀπό ἐγκώμιον, γραμμένο ἀπό τόν σύγχρονό του Παχώμιο Ρουσόνο, ὅτι προερχόταν ἀπό ἄσημη καί μόλις οἰκονομικά αὐτάραχη οἰκογένεια¹⁶⁶.

Γιά τόν Γεννάδιο δέν διαθέτουμε πληροφορίες ἄν κατεῖχε προσωπική περιουσία πρὶν γίνει μητροπολίτης Σερρών. Ὡστόσο ἀρχιεράτευε σέ *τιμίαν... μεγάλην... καί ἀρχόντιον εὐγενῶν εὐποροῦσαν πολλῶν* μητρόπολη, τουλάχιστον συγκριτικά μέ τούς ὁμορους ἀρχιερεῖς, ὅπως διαφαίνεται ἀπό τό ὕψος τῶν ἐσόδων τοῦ *manastir-i metropolit*, τό ὁποῖο εἶναι περίπου τριπλάσιο ἢ τετραπλάσιο ἐκείνου τῶν μητροπόλεων Ζιχνῶν καί Δράμας¹⁶⁷.

Ἡ ἐξέχουσα οἰκονομικά θέση τῆς μητροπόλεως Σερρών τεκμηριώνεται ἔμμεσα καί ἀπό τό ὕψος τοῦ πεσκειοῦ, χρηματικοῦ τέλους, τό ὁποῖο κατέβαλε κάθε νέος μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος στίς ὀθωμανικές ἀρχές προκειμένου νά προμηθευθεῖ τό βεράτι διορισμοῦ του¹⁶⁸. Δέν γνωρίζουμε τό ὕψος τοῦ ποσοῦ πού κατέβαλαν οἱ μητροπολίτες Σερρών στόν 16ο αἰώνα. Ἄλλωστε γιά ἐλάχιστες ἐπαρχίες διαθέτουμε πληροφορίες γιά τήν ἴδια περίοδο: τό 1541 τό πεσκέσι τῆς μητροπόλεως Ναυπλίου ἀνέρχεται σέ 8 φλωρία ἐνώ λίγο μετά τό

¹⁶³. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων. 183-184· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἱστορικά σχόλια σέ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καί ἐνθυμήσεις τῆς μονῆς Δουσίκου, *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά* 1, 1984, 13-14.

¹⁶⁴. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης, 103-104· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἱστορικά σχόλια σέ ἐπιγραφές, 9-10 καί Ο ἸΔΙΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 187.

¹⁶⁵. Γ. ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ, Οἱ Ἀγαλλιανοί καί αἱ μοναί Λειμῶνος καί Μυρσινιωτίσσης Καλλονῆς, *Δελτίον Ἑταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν* 6, 1973, 89-94.

¹⁶⁶. *Πατέρες δ' αὐτῶ τῶν ἐν αὐταρκείᾳ βιούντων καί τό περιττόν τοῦ πλοῦτου διαπτύοντων...* (ἐκδ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 257, στ.48-49).

¹⁶⁷. Βλ. πύ πάνω σελ. 308-309.

¹⁶⁸. Γιά τά πεσκέσια τῶν ἀρχιερέων, τά ὁποῖα μάλιστα κατεβάλλοντο ἐκ νέου ὅταν ἀνέβαινε στό θρόνο νέος σουλτάνος, βλ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 87-89 καί εὐρετήριο.

1546 ανεβαίνει στά 30¹⁶⁹. Στά 1551 τό πεσκέσι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καρπάθου εἶναι 6 φλωρία, στα 1564 τοῦ ἐπισκόπου Κασσανδρείας 10 φλωρία καί στά 1567 τοῦ ἐπισκόπου Λέρου 10 φλωρία¹⁷⁰. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τό 1582 τό πεσκέσι τῆς μητροπόλεως τοῦ Ραπᾶνο εἶναι 5 νομίματα καί τό 1584 ἐκεῖνο τῆς ἐπισκοπῆς Ἐλασσόνας 22 (χρυσά) νομίματα. Τά παραπάνω παραδείγματα ἀποδεικνύουν πάντως ὅτι τό πεσκέσι δέν ἦταν ὁμόποσο γιά ὅλες τίς μητροπόλεις ἀλλά μάλλον ἐξαρτιόταν ἀπό τό οἰκονομικό μέγεθος ἢ/καί τήν πυκνότητα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ κάθε ἐπισκοπικῆς περιφέρειας.

Σέ πίνακα πεσκέσιων, πού χρονολογεῖται στά μέσα τοῦ 17ου αἰώνα (1641/1651), τό πεσκέσι τῆς μητροπόλεως Σερρών (65 νομίματα) εἶναι ὑπερπεπταπλάσιο τῆς ὁμορῆς μητροπόλεως Ζιχνῶν (9 νομίματα) καί μεγαλύτερο τῶν μητροπόλεων Φιλίππουπόλεως (50 νομίματα) καί Τραπεζοῦντος (50 νομίματα)¹⁷¹. Ἐπιπλέον, σέ πίνακα μὴ προσδιοριζομένων σαφῶς οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων (*τά χαράτζια τῶν ἀρχιερέων*) 85 μητροπόλεων καί ἐπισκοπῶν πρὸς τό πατριαρχεῖο, χρονολογούμενο τήν ἴδια ἐποχή (μεταξὺ 1644 καί 1665), ἡ μητρόπολη Σερρών κατέχει τήν δέκατη θέση (110 χρυσά φλωρία). Οἱ ὁμορες μητροπόλεις Φιλίππων καί Δράμας καί Ζιχνῶν ὀφείλουν ἀντίστοιχα 80 καί 38 φλωρία ἐνῶ ἡ κοντινὴ μητρόπολη Ξάνθης μόλις 20 φλωρία¹⁷².

Τό αὐξημένο πεσκέσι τῆς μητροπόλεως Σερρών ἀσφαλῶς σημαίνει καί αὐξημένη οἰκονομικὴ εὐμάρεια τῆς περιοχῆς. Ἡ εὐμάρεια τοιλάχιστον μιᾶς τάξης τῆς κοινωνίας τῶν Σερρών, λίγα χρόνια πρὶν ἀνεβῆι στό θρόνο ὁ Γεννάδιος, ἀνταντακλᾶται στά κείμενα σειρᾶς δωρεῶν πρὸς τὴ γαλιτονική μονή τοῦ Προδρόμου ἀνάμεσα στά 1498/99 καί 1503¹⁷³. Τό 1498 ὁ Γεώργιος

¹⁶⁹. Ἐλισάβετ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Ἡ πατριαρχεῖα τοῦ Διονυσίου Β' σέ μία παραλλαγή τοῦ Ψευδο-Δωροθέου, *Θησαυρίσματα* 1, 1962, 152· Η ΙΑΙΑ, *Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ*, 87.

¹⁷⁰. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ*, 179, 183, 186.

¹⁷¹. Η. INALCIK, *Ottoman Archival Materials on Milletts*, στί Β. BRAUD - Β. LEWIS (ἐκδ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, τόμ. Α', Νέα Ὑόρκη-Λονδίνο 1982, 441-443. Παρόμοιο συσχετισμὸ τοῦ ὕψους τοῦ πεσκέσι τοῦ μητροπόλεως Προῦσης μὲ ἐκεῖνο ἄλλων μικρασιατικῶν μητροπόλεων στά μέσα τοῦ 17ου αἰ. βλ. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, Εἰδήσεις γιά τὴν ἑλληνική κοινότητα τῆς Προῦσης (15ος-17ος αἰ.), *Δελτίο Κέντρον Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 7, 1988-89, 27.

¹⁷². Keetje ROZEMOND, *Archimandrite Hierotheos Abbatios 1599-1664*, Λέιντεν 1966, 75-76.

¹⁷³. Γιά τὴν πόλη τῶν Σερρών (πληθυσμιακὴ κατάσταση, status τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ) στό β' μισό τοῦ 15ου αἰ. μὲ χρήσιμες πληροφορίες καί γιά τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰ. βλ. Τ. ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, Ἐνας νεομάρτυρας στις Σέρρες του β' μισοῦ του 15ου αἰώνα. Ο

Προβατάρης, *ἐν πτωχεία καὶ πενία πρότερον τραφεῖς, ὕστερον ἐδωρήσατο αὐτῶ ὁ Κύριος τὰ ἐλέη αὐτοῦ τὰ πλούσια*, δωρίζει ἐργαστήριον¹⁷⁴. Στά 1500 ὁ...*ἐν καλῇ καταστάσει διάγων Βασιλικός*, γιός τοῦ Μανουήλ Φλεβοτόμου, δωρίζει 1300 ἄσπρα (26 χρυσά νομ.)¹⁷⁵. Τὸν ἴδιο χρόνο κάποιος Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῆ Μυτιλήνης *ἐλθὼν κατώκησε ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν καὶ χρημάτων πολλῶν κύριος γενόμενος* δωρίζει σπίτι καὶ ἐργαστήριον¹⁷⁶. Στά 1501 ὁ *ἐν εὐγενείᾳ* τραφεῖς Δημήτριος τοῦ Νήφου ἀφιερώνει περιβόλιον¹⁷⁷. Τέλος, στά 1503 ὁ Μανουήλ, γιός τοῦ Θεοδώρου Γεράκη, ὁ ὁποῖος ἦταν *ἐν εὐγενείᾳ καὶ ἐν δόξῃ περιφανῆς καὶ ἐν πλούτῳ περιβόητος*, δωρίζει στή μονὴ γρίπο, ἀξίας 3.000 ἄσπρων (60 χρυσῶν νομισμάτων)¹⁷⁸.

Μολονότι στά δέκα τελευταῖα χρόνια τῆς ἀρχιερατείας του ὁ χριστιανικός πληθυσμός τῆς πόλης φαίνεται νὰ μειώνεται αἰσθητῶς¹⁷⁹, ὁ ρέκτης καὶ φιλόκαλος ἀρχιερέας τῶν Σερρῶν Γεννάδιος συνέχισε νὰ ἀναλώνει τὰ οἰκονομικά του *δίκαια* σέ δαφιλεῖς χορηγίες μνημειακῆς ἐμβέλειας.

ἄγιος Ἰωάννης ο Σερραῖος καὶ ἡ ἀκολουθία του, ἔργο του μεγάλου ρήτορος Μανουήλ Κορινθίου, *Βυζαντινά* 16, 1991, 215-238. Βλ. ἐπίσης Σ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ, *Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους ὑπὸ τοὺς Ὀθωμανούς*, σὺν Ρ. ΟΔΟΡΙΚΟ, *Ἀναμνησεις καὶ συμβουλές τοῦ Συναδικοῦ*, 425-434, 463-465. Γιὰ τὶς δωρεές τῶν Σερραίων πρὸς τὴ μονὴ Προδρόμου στὸν 17ο αἰ., βλ. Ρ. ΟΔΟΡΙΚΟ, *Le prix du ciel: donations et donateurs à Serres (Macedoine) au XVIIe siècle*, *Balkanica* (Belgrade) 27, 1996, 21-44.

¹⁷⁴. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 212. Στὸν κώδικα τὸ ἔγγραφο φέρει χρονολογία Ἰανουάριος, Ἰνδικτιῶν β΄ 7006 (1498). Στὸ ἔτος ὁμοῦ αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ ἢ α΄ Ἰνδικτιῶν. Πρβλ. ΟΔΟΡΙΚΟ, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme*, ἀρ. 230, 229

¹⁷⁵. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 216· ΟΔΟΡΙΚΟ, ἀρ. 236, 229.

¹⁷⁶. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 212· ΟΔΟΡΙΚΟ, ἀρ. 231, 229.

¹⁷⁷. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 220· ΟΔΟΡΙΚΟ, ἀρ. 242, 230.

¹⁷⁸. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 221-222· ΟΔΟΡΙΚΟ, ἀρ. 244, 230-31. Ἡ ἰδιαίτερα ἐγκωμιαστικὴ διατύπωση τοῦ ἐγγράφου ἀφῆνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ ἐξαιρετικὰ μεγάλῃ δωρεά. Γιὰ ἄλλες δωρεές πρὸς τὴ μονὴ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βλ. καὶ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ, *Προσκυνητῆριον*, 38-39.

¹⁷⁹ Βλ. συνοπτικούς πίνακες τῆς διακυμάνσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης ἀπὸ τὸ 1454-55 ὡς τὸ 1566/82. βλ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ, *Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους*, 453. Τὰ στοιχεῖα ἀναφέρονται μόνον στὴν πόλη. Γιὰ τὰ χωριά ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ πληθυσμός αὐξάνει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15ου ὡς τὸ 1530/31, βλ. BELDICEANU, *Structures socio-économiques d'un village de Macédoine* (δ. π., σμ. 10), 38-39 καὶ 53 (πίν. 1).

Criton CRYSSOCHOIDIS, The Financial Situation of Bishops in the First Decades of the 16th Century and the Case of Gennadius of Serres

In the first part of this study evidence about the personality and the activities of Gennadius, metropolitan of Serres, is examined. An important feature of his long rule (1509-1540) is the donations he granted to monasteries, namely the Great Lavra in Mount Athos, as well as to the metropolis of Serres. As far as the Great Lavra is concerned, Gennadius financed the restoration and the wall paintings of the *trapeza*. He also offered precious objects, manuscripts and bought *adelphata*. Gennadius made also generous donations to the metropolis of Serres, to the adjacent monastery of Prodromos and the monastery of Kossinitza.

The 16th century is generally considered as a period of financial difficulty for the Christian population of the Ottoman empire. The presence of a wealthy bishop is examined in the second part of the present study within this framework. In particular, we focus on the development of the financial situation of a metropolitan as it emerges through the synodic acts of election and ordination of the prelates and of berats, with which the election was acknowledged by the Ottoman authorities and the actual appointment took place.

In the Greek documents of the second half of the 15th century references to the financial state of hierarchs are vague and general. On the contrary, in the 16th century, and especially after the synodic act of 1497, which among other things regulated issues regarding the income of bishops and the way of its collection, we encounter more detailed information that enable us to acquire a clearer picture. Ottoman berats present a similar picture.

Combining this evidence with that deriving from other sources we may draw conclusions about the institutionalised income of metropolitans in the first decades of the 16th century: *kanonikon*, marriage rates, income from ecclesiastical fairs (*panegyris*), sources of holy water (*hagiasma*), *zeteia*, heritage of priests and monks, other usual sources (*ta synethe*) of income (*emvatikion*, *exagoreutikion*), income from properties owned by the metropolis as well as income from subordinate bishops.

Finally, we conclude that this income together with the stability of the currency, especially during the first half of the 16th century, and the political stability of the Ottoman state contributed to the development of bishops' finances, to the accumulation of wealth and of a surplus, that could thus be used for donations, an activity widespread among the bishops at the 16th century.